

ÁRA: 695 Ft

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

2018/9

RUBICON

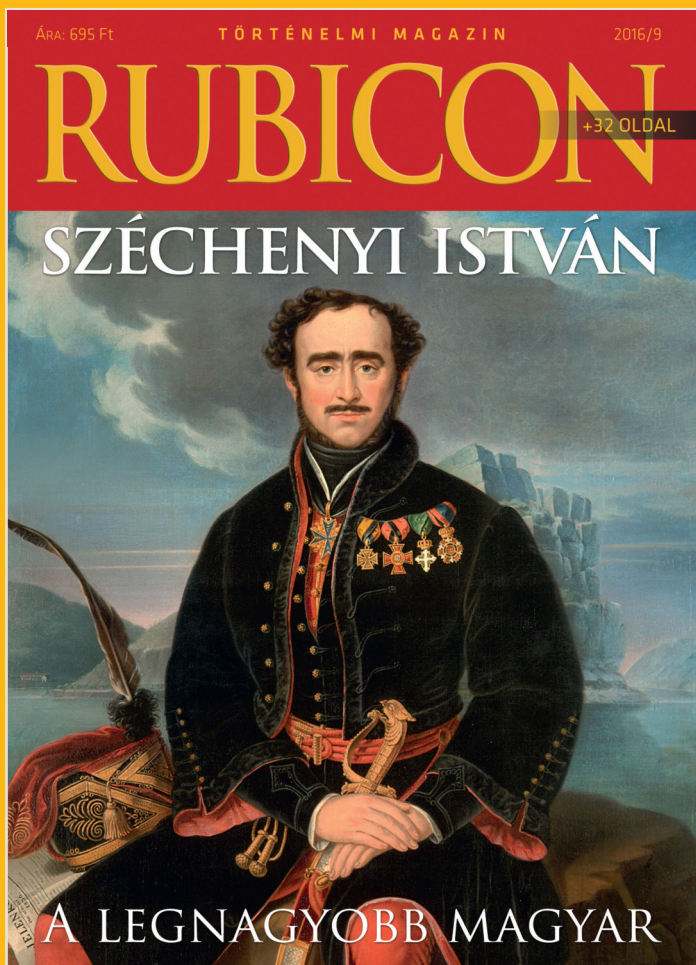
KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS
MAGYARORSZÁGON

ÚJRATERJESZTÉS

SZÉCHENYI ISTVÁN

A LEGNAGYOBB MAGYAR

ÁRA: 695 FT

**KERESSE
A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL!**

a Relay-, Inmedio-, Auchan-hálózatban,
valamint a nagyobb Tescókban, Intersparokban,
Shell-, Mol- és OMV-kutaknál

Honlapunk:

RUBICONLINE

TÖRTÉNELMI MAGAZIN
ALAPITVA 1989

nyitólap | kapcsolat | előfizetés | mesterkurzus | hírléví | kereső | címkék | RSS |

TARTALOM

Csorba László:

Miért a „legnagyobb”?
Egy tiszteleti név nyomában

Estók János:

Földbirtokos és nagybefektető.
Széchenyi, a gazdálkodó

Fónagy Zoltán:

Széchenyi személyisége

Dobszay Tamás:

Az összefogás szószólója
és munkása. *Széchenyi a társadalmi
szervezetekben*

Horváth Attila:

Széchenyi, az első magyar nagyvállalkozó

Basics Beatrix:

Széchenyi képei

Oplatka András:

„Utilizálni” – hasznosítani.
Példák Széchenyi sokrétű levelezéséből

Csorba László:

Bécsről Bécsig.
*A „legnagyobb magyar” életútjának
főbb állomásai*

Gazda István:

Széchenyi műszaki alkotásai

Majdán János:

Széchenyi és a vasút

Petneki Áron:

A haladás jelképe.
A gőzhajó

Gergely András:

Döblingben

Aczél Eszter – Huiber Edit:

Széchenyi otthona: Nagycenk

www.rubicon.hu

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXIX. ÉVFOLYAM 324. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György, Oborni
Teréz, Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

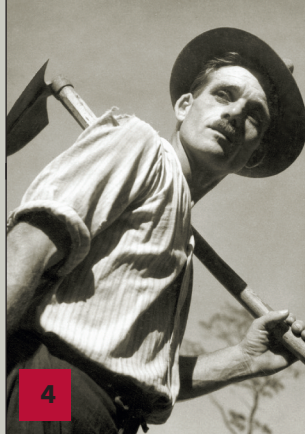
Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nadas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

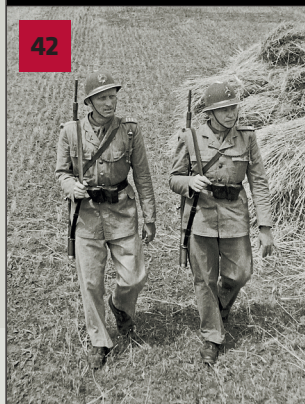
Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

4

42

50

70

TARTALOM 2018/9

KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS MAGYARORSZÁGON

- 4 Varga Zsuzsanna:** A kollektivizálás „hullámvasútján”.
A tévesztés három szakasza
- 16 Galambos István:** Kilépni tilos.
A „félreértett” kormányprogram, 1953
- 20 Rigó Róbert:** Kényszerkollektivizálás
Kecskemét környékén
- 28 Káli Csaba:** A gazdák megtörése.
Kollektivizálás Zalában
- 38 Czetz Balázs:** Kollektivizálás és erőszak
Fejér megyében a forradalmat követően
- 44 Cseh Géza:** Erőszak és önkényeskedések.
A kollektivizálás befejezése Szolnok megyében
- 50 Farkas Gyöngyi:** Lázadó falvak.
Asszonytüntetés Nyírcsaholyon, 1960
- 54 Tóth Judit:** Ludas Matyi a frontvonalban.
Karikatúrákkal a kollektivizálás sikeréért
- 66 Soós Viktor Attila:** Az egyházak
és a kényszerkollektivizálás, 1962
- 70 Horváth Gergely Krisztián:** „Repedő jégre lépek.”
*A kulákdözsés és az erőszakos kollektivizálás
ábrázolása a Kádár-kor szociográfiáiban*
- 76 Ö. Kovács József:** A hagyományos paraszti
társadalom felszámolása
- 82 Online plusz – ajánló**

ONLINE PLUSZ

Nagy Netta: Szembeszegülő parasztok a kollektivizálás
kezdetén a Dél-Alföldön

Balogh Dorottya: A kollektivizálás első éve
Békés megyében

Csikós Gábor: A hagyományos paraszti társadalom
felszámolása a Jászságban (1945–1965)

Öze Sándor: A Fehér Gárda

E számunk az MTA BTK
Történettudományi Intézetének
és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Vidéktörténeti Témacsoportjának
együttműködésével készült.

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótár, Történelmi Képcsarnok,
Történeti Tár · Nemzeti Emlékezet Bizottsága · MTI/MTVA · Rendőrmúzeum ·
Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely · MNL Jász-Nagykun-
Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok · MNL Csongrád Megyei Levéltár, Makó ·
MNL Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg · MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg
Megyei Levéltár, Nyíregyháza · Arcanum · Photocon

www.rubicon.hu

✦ Bors József munkába indul,
Simaság, 1955.
✦ Propagandafotó-sorozat

A KOLLEKTIVIZÁLÁS „HULLÁMVASÚTJÁN”

A TÉESZESÍTÉS HÁROM SZAKASZA

Az ország szovjetizálásának részeként az MDP 1948-ban úgy tervezte, hogy 3-4 éven belül be tudja kényszeríteni a parasztságot a szovjet kolhozok mintájára szervezett termelőszövetkezetekbe. Ebbe a feladatba azonban az ötvenes évek első felében kétszer is belebukott a Rákosi-féle vezetés, s végül Kádárék nyilatkozhatták ki 1961-ben: falun is leraktuk a szocializmus alapjait.

A két dátum között eltelt bő egy évtized alatt három kollektivizációs kampányt (1949–53, 1955–56, 1959–61) szenvedett végig a parasztság, s közben kétszer tudott rövid időre (1954–55, 1957–58) visszatérni az egyéni gazdálkodáshoz. Joggal érezték úgy sokan, hogy kiszámíthatatlan hullámvölgyek, hullámhegyek követik egymást az életükben. Ezt a drámai megpróbáltatássorozatot kíséri végig a jelen tanulmány.

Az 1940-es évek végén a szovjet-amerikai konfrontáció erősödésével felgyorsult a kelet-közép-európai térség szovjetizálása mind politikai, mind gazdasági téren. Mivel Magyarországon is a harmadik világháborúra készülődtek, előtérbe került a hadi- és a nehézipar fejlesztése, s ehhez az erőforrásokat a lakossági fogyasztás korlátozása, az infrastrukturális fejlesztések elhanyagolása mellett a mezőgazdaságból való jövedelemelvonás révén tervezték biztosítani. Ez utóbbi a bevált sztálini recept szerint az ár-, adó-, valamint a beszolgáltatási rendszeren keresztül valósult meg. Az egyre inkább teljesíthetetlené váló terhek azt a célt is szolgálták, hogy ellehetlenítsék a parasztság helyzetét, s így a termelőszövetkezeti gazdaságokba kényszerítsék az egyéni termelőket.

KOLLEKTIVIZÁLÁS SZTÁLINI MINTÁRA

A kollektivizálás (korabeli szóhasználat: a mezőgazdaság szocialista átszervezése) 1948 nyarán sürgetően ke-

rült napirendre a kelet-közép-európai térség országaiban. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – a Nagy Imre-vita lezárulása után – szintén meghirdette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját. A Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésén Rákosi Mátyás konkrét ütemtervet is meghatározott: *„Nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90%-a és a magyar föld 95%-a rendes szocialista, közös, társas művelésben művelje a földjét.”*

A szövetkezésnek Magyarországon voltak hagyományai, különösen az értékesítés és a fogyasztás terén (pl. a Hangya), de a közös termelésen alapuló szövetkezés idegen volt a magyar viszonyok között. Mindaz, amit a magyar parasztság a kolhozról hallott a Horthy-korban, vagy amit éppen hadifogolyként megtapasztalt a második világháború alatt, megerősítette abban, hogy rossz cserét csinál, ha beviszi földjét a közösbe. Nemcsak jövedelmi helyzete válik bizonytalanná, hanem személyileg függő helyzetbe kerül. Ráadásul a földmagántulajdonhoz való ragaszkodást nemcsak az magyarázta,

hogy ez volt a biztos megélhetés záloga, hanem az is, hogy a birtokolt föld határozta meg az adott család helyét a falusi társadalomban. Még az uradalmi cselédek és mezőgazdasági bérmunkások is arra törekedtek, hogy legalább életük végére 1-2 katasztrális holdat (kh) szerezzenek.

A magyar parasztság kolhozotól való idegenkedését s a földhöz való ragaszkodását figyelembe véve dolgozta ki az MDP vezetése kezdeti taktikáját. Bármennyire radikális volt az 1945-ös földreform, még így sem részesült a juttatásból a mezőgazdasági bérmunkások és a cselédek közel fele. Az ő földhétségükre építve próbálta a párt a szövetkezeti termelés felé terelni a szegényparasztságot. A meginduló kulákellenes politika teremtett ehhez alapot, ugyanis a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló, 1948. augusztus 29-én megjelent kormányrendelet 25 kh-ban maximálta a földbérlet felső határát. Ha a bérlő saját tulajdona és bérleménye együttesen meghaladta a 40 kh-at, az efeletti bérleteket szintén ki lehetett sajátítani. Az így felszabaduló földterületeken

A kolhoz

A kolhoz szó gyűjtőfogalom, a *kollektivnoje hozajsztvo*, azaz közös gazdaság rövidítése. A szovjet kollektivizálás elején többféle típus létezett a közös szövetkezeti gazdálkodásnak, de aztán az *artyel* típus vált a meghatározó formává, így egy idő után az *artyel* és a kolhoz egyet jelentett, s az utóbbi elnevezés terjedt el. A tagok kötelesek voltak termelési eszközeiket, állataikat bevinni a közös gazdaságba, így az oszthatatlan közös tulajdonná vált. A limitált területű háttáji gazdaságon kívül minden munkát közösen, brigád-

dok és munkacapatok keretében végeztek. Minden tagnak meghatározott munkamennyiséget kellett teljesítenie, a végzett munkát munkacapatokban mérték, s ugyanez szolgált egységül a közös gazdaság jövedelmének felosztásakor. Fontos még említést tenni a maradékelvről, melynek értelmében a tagságnak csak annyit lehetett részesedésként kiosztani, amennyi az állami kötelezettségek teljesítése és a termelőszövetkezeti termelési alapok feltöltése után megmaradt. A maradékelv tehát biztosította, hogy az állami érdekek érvényesülése minden mást megelőzzön, így a tagság közös gazdaságból származó jövedelme bizonytalan összegű s alacsony szintű volt.

akarta megalapozni az MDP a szövetkezeti gazdálkodást. S bár egyénileg is lehetett bérelni ezekből a földekből, azokat részesítették előnyben, akik földbérlet-szövetkezet vagy földműves-szövetkezet földbérlet csoportjaiként igényeltek földet. Az igénybe vett 245 ezer kh terület 60%-a oszthatatlan közös

bérletbe, 40%-a pedig egyéni használatba került.

Néhány hónap múlva kiderült, hogy azok a törpe- és kisbirtokosok, akik a szövetkezeti formát választották, valójában csak plusz földhöz akartak jutni, ám saját földjeiket nem vitték be a közösbe. A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság elé kerülő jelentés megállapította: „Az eddig megalakult közösen termelő csoportok rossz és rendezetlen helyzete azzal a veszéllyel fenyeget, hogy kompromittálják, lejá-

ratják a termelőszövetkezeti mozgalmat és megnehezítik a jövőbeni fejlődést.” A bizottság úgy határozott, hogy központilag kidolgozott működési szabályzatokkal kell tiszta helyzetet teremteni, s a fokozatosság jegyében – tekintettel a parasztság ideológiai elmaradottságára és ragaszkodására a magántulajdonhoz – a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) három típusát különböztették meg. Közülük a III. típus számított a legfejlettebbnek, mivel ez hasonlított leginkább a mintául szolgáló kolhozra.

Az 1949-ben meginduló tsz-szervezés szerény eredményeivel szembe-sülve Rákosiék úgy döntöttek, változtatnak a kollektivizálás addigi taktikáján. 1950-ben előre meghatározták, hogy az egyes megyékben hány új termelőszövetkezeti csoportot kell létrehozni az adott évben. Az MDP Politikai Bizottsága (PB) 1950. január 26-án határozatot hozott a fejlesztés üteméről. A tszcs-k számát 1350-ről 2500-2700-ra, területét az addigi 400 000 kh-ról 7 800 000 kh-ra akarták növelni, a belépett családok számát pedig 50 000-ról 100 000-re. A kitűzött terv elérése érdekében az előző évinél jóval szélesebb körű tagosítási kampányt terveztek, hogy ezzel is lazítsák a gazdák ragaszkodását a földhöz: „Az őszi fejlesztés érdekében 1000 községben mintegy 1200 tszcs részére a múlt évihez hasonló tagosítást és 200 községben mintegy 200 tszcs részére birtokrendezést kell végrehajtani.”

Az MDP a kolhozrendszer magyarországi elterjesztése érdekében egyrészt nagy szerepet szánt az agitációs-propaganda apparátusnak a szovjet mezőgazdaság dicsőítése terén, másrészt pedig fokozni kívánta a gazdasági nyomásgyakorlást (pl. adók és beszolgáltatási terhek emelése). Ezzel párhuzamosan éppen ezekben az években volt a legteljesebb az állami erőszak-alkalmazás eszköztára. Ekkor szélesedett ki az

← Példaképünk a Szovjetunió mezőgazdasága. Simaság, 1955

ÁVH terroruralma, osztályharcos alapon működött az igazságszolgáltatás, létezett az internálás intézménye, s létrejöttek a hortobágyi zárt táborkok is.

CÉLKERESZTBE A „KULÁKSÁG”

A kezdeti tapasztalatok világossá tették, hogy nem lesz egyszerű feladat a parasztság ellenállásának megtörése. Ebben a helyzetben kínálkozott megoldásul a párt vezetése számára a sztálini mintát követő falusi osztályharc. Ezzel egyúttal látványosan bizonyíthatta a szovjet vezetés felé, hogy elhárulódik a Jugoszláv Kommunista Párt parasztpolitikájától.

A hivatalos ideológia szerint falun a „kulákság” mint az utolsó és legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztály számított a legfőbb ellenségnek. Habár eleinte teljes bizonytalanság uralkodott abban a lényegi kérdésben, hogy az orosz nyelvből átvett kulák terminuson jogilag milyen paraszti rétegeket kell érteni, a „kulákság” gazdasági korlátozása már 1948 nyarától megindult. Lényegében a fentebb felsorolt eszköztár egyes elemeit először a „kuláknak” bélyegzett falusi eliten próbálta ki a hatalom.

Nemcsak a szabad földhasználat jogától fosztották meg őket, hanem megkezdődött munkaeszközeik (főleg a traktorok, cséplőgépek) kisajátításának folyamata is. Ez összefüggésben volt azzal, hogy a magyar mezőgazdaságban is meg akarták teremteni – szovjet mintára – a gépi termelőeszközök állami monopóliumát. Ezt a célt szolgálta a gépállomások hálózatának kiépítése.

Mindezzel párhuzamosan a progresszív adózás és beszolgáltatás is a gazdagparaszti réteget vette célba. A kulákpolitika eszköztárába 1949-ben bekerült egy új fogalom, a kuláklista, amelyre azok kerültek fel, akiket az 1949 nyarán módosított mezőgazdaságfejlesztési járulék fizetésére köteleztek. Nem egyszerűen a nagyobb birtokú gazdákat tették ez alapján a kuláklistára, hanem a falusi elit olyan szereplőit is, mint a pap vagy éppen a tanító, ezzel is elősegítve a falvakban az erőszakos elitcserét.

A kulákküldözés tovább fokozódott az erőszakos kollektivizálás megindulásával. A kulákokra kivetett adókat (földadó, mezőgazdaság-fejlesztési járulék, házadó, vagyonadó, általános jövedelemadó, társadalombiztosítási hoz-

zájárulás stb.) és beszolgáltatási terheket olyan magasra srófolták, hogy gyakorlatilag teljesíthetlenné váltak. A nem teljesítés viszont késedelmi pótlékok, büntetőkamatok kivetését, fizetési képtelenség esetén pedig elárverezést, börtönbüntetést vagy éppen internálást vont maga után. Az így megszerzett gazdasági felszerelés és épületállomány képezte sok helyen egy-egy tszcs indulási alapját.

A hatalom a mértéktelen elvonás és a büntetőszankciók együttes hatásaként 1950–51-re a gazdasági ellehetetlenülés állapotába juttatta a „kulákokat”. A földhöz és addigi életformájukhoz való ragaszkodásukat kilátástalannak ítélve tömegesen ajánlották fel földjeiket az államnak, s gyerekeiket arra biztatták, hogy a mezőgazdaságon kívül vállaljanak munkát. 1948-hoz viszonyítva a kulákok kezén lévő földtulajdon 70%-kal csökkent, s 1952-re a kulákok több mint egyharmada teljesen földnélkülivé vált.

Új belépő: Péntek Lajos az aláírás mellett dönt, Simaság, 1955

PRÉS ALATT A KÖZÉP- ÉS KISPARASZTSÁG

A kommunista párt (MDP) kulákelles politikája azonban mégsem hozta meg a remélt eredményt, hogy a parasztság széles tömegei belássák, nincs perspektívája az egyéni gazdálkodásnak, s belépjenek a tszcs-be. A pártvezetés erre fokozott gazdasági nyomás alá helyezte a közép- és kisparaszti rétegeket is. Ez a szándék világosan kifejeződött az 1951-es beszolgáltatási rendeletben. A beszolgáltatástól mentesülő (csak földadót fizető) birtoktartókat az addigi 5 holdról 1 holdra csökkentették, de bizonyos termékeket (például tej, tojás) még a legkisebb földűeknek is be kellett adniuk. Ezzel

„Nem zsákmányol ki bennünket a kulák”,
Simaság, 1955

egyidejűleg az 5 kh feletti gazdaságok terhelését mintegy háromszorosra emelték, a legsúlyosabban az 5–15 holdasok kötelezettsége nőtt.

A terhek ilyen drasztikus növekedése ismeretében nem meglepő, hogy a birtokos parasztság egyre nagyobb hányada nem tudott eleget tenni a rá kirótt kötelezettségeknek. A felhalmo-

zódó begyűjtési elmaradások és adótarozások azonban nem maradtak következmények nélkül. 1951-ben minden korábbinál jobban megszorodtak a gazdatársadalommal szemben alkalmazott retorziók. Egyre gyakoribbá váltak a tanácsházára való beidézesek, fenyegetések – esetenként veréssel kiegészülve –, állandósult a birtokos pa-

raszti réteg zaklatása. Pénzbírságok, esetleg börtönbüntetések kiszabására nemcsak a begyűjtési és adóhátralékok miatt kerülhetett sor, hanem a legkülönbözőbb ürügyek (köztisztasági kihágás, az amerikai szövőlepké irtásának elmulasztása, a tűzbiztonsági előírások megsértése) miatt is. Az eddigiek ismeretében nem meglepő, hogy 1951–52 folyamán sokan csak azért léptek be a tsz-be, hogy szabaduljanak a teljesíthetatlenné vált terhektől. Másokat a falujukba érkező agitátorok, népnevelők kényszerítették a belépési nyilatkozat aláírására. A beszélgetést, a meggyőzést, az ígéretést hamar felváltotta a durva fenyegetőzés, majd az adminisztratív és sok esetben a fizikai kényszer, erőszak alkalmazása.

A pártvezetés idővel már nemcsak azokat a parasztokat tekintette ellenségnek, akik ellenálltak a belépésnek, hanem sok esetben azokat is, akik már tszcs-tagok voltak. A tszcs-k és önálló tsz-ek működése ugyanis a legtöbb helyen igen kevésbé hasonlított az ideálnak tekintett szovjet kolhozéhoz. Ráadásul 1952 közepén a tsz-ek még mindig csupán a szántóterület 18%-át művelték. Az állami gazdaságok részesedése 10% volt. Mindez tehát azt jelentette, hogy az ország szántóterületének több mint háromnegyed része egyéni gazdálkodók kezében volt.

Ez olyannyira elmaradt Rákosi 1948-as ütemtervétől, hogy a pártvezetés 1952 nyarán kénytelen volt módosítani

A tszcs-k típusai

Magyarországon a termelőszövetkezeti csoportoknak (tszcs) három típusát különböztették meg: az I. típust általános termelőszövetkezeti

csoportnak, a II. típust átlagosztási termelőszövetkezeti csoportnak, a III. típust pedig közös termelőszövetkezeti csoportnak nevezték.

I. TÍPUSÚ TSZCS

A trágyázás, a szántás és a vetés közösen zajlik, a többi munka és a termés betakarítása pedig egyénileg. Miután ki-ki a maga által megművelt területről betakarította termését, a szövetkezeti csoportnak kifizette a közös munkáknak az ő területészére eső költségeit, valamint a szövetkezeti tartalékolásra szánt összeg ráeső részét.

II. TÍPUSÚ TSZCS

A közös trágyázás, szántás, vetés megtörténte után vagy nem osztották ki a megfelelő földdarabot, hanem meghatározták, hogy beadott földje arányában melyik család hány munkanapot tartozik dolgozni, vagy felosztották egyéni művelésre a bevetett táblákat, de a betakarítás mindkét esetben ugyancsak közösen történt. A betakarított terményekből előbb levonták a közös termelési költségeket és a tartalékolásra szánt mennyiséget, a többit pedig a bevitt föld arányában szétosztották.

III. TÍPUSÚ TSZCS

A tagok minden munkát közösen és szövetkezeti munkaszervezetbe tömörülve végeztek el. A jövedelemből a költségek és a tartalékalap levonása után fennmaradó tiszta jövedelemnek maximum 25%-át adhatták ki a bevitt föld arányában, a többit pedig az elvégzett munka arányában osztották szét. A munka utáni részesedést „munkaegységek” segítségével számították ki. Ennél a típusnál a tagoknak 0,85 hektár kivételével minden földjüket be kellett vinniük a közös gazdaságba. A 0,85 hektárt mint háztáji gazdaságot egyénileg művelték meg, a többit pedig közösen. Az igazságotokat ugyancsak kötelező volt beadni a közös gazdaságba. A III. típusú tszcs-k álltak legközelebb a legfejlettebbnek nyilvánított, később egyeduralgódóvá váló önálló termelőszövetkezetekhez.

Tagosítás

Közismert, hogy a tagosítás eredetileg a szétaprózódott birtoktestek egyesítését, egy tagba, azaz egy táblába vonását célozta az észszerűbb gazdálkodás elősegítése jegyében. Ezzel szemben a kollektivizálási kampányokhoz kötődő tagosítások funkciója az volt, hogy gyengítsék a paraszt ragaszkodását a földhöz.

A tagosítás elsődleges célja ekkor már az volt, hogy a megalakuló termelőszövetkezet számára a falu határában megszerezzenek ki. Ennek érdekében igénybe vehették a tsz-be belépni nem akaró egyéni gazdák földjeit oly módon, hogy számukra a határ más ré-

sein csereingatlant ajánlottak fel. Habár a jogszabályok hangsúlyozták, hogy a csereingatlanok azonos minőségűnek és értékűnek kell lennie, a valóságban gyakran rosszabb minőségű és távoli csereföldeket adtak. Sőt a tagosítás végrehajtási rendelkezései tartalmazták azt is, hogy a kulákok ügyeit a legutolsó helyre kell sorolni.

A kollektivizálási kampányok együtt jártak (évente néha többször is) a községi földek tagosításával, azaz a szétszórtan elhelyezkedő, egymástól távol eső parcellák egyesítésével. A gazda nem tudhatta, hogy az elkövetkező évben vajon ő műveli-e meg az adott földdarabot, avagy a megszerveződő tsz-csoport veszi igénybe, ő pedig csereingatlant kap valahol a határban. Mindez teljesen aláásta a gazdálkodói biztonságot.

a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját, ami lényegében egyet jelentett a kudarc beismerésével. Sajnos ekkorra már teljesen szétzilálódott a termelés, több mint egymillió hold maradt műveletlenül, s az eredmények alig haladták meg a háború előtti szintet. A kedvezőtlen időjárású 1952-es évben különösen gyenge termést takarítottak be a gazdák, ez azonban nem befolyásolta a begyűjtési apparátust abban, hogy egy-egy parasztcsaládnál akár a házi szükségleteket fedező mennyiséget (kenyérgabona, takarmány, vetőmag) is lefoglalja. Ez volt a „padlássöprés“ éve. A válság azonban nem korlátozódott a mezőgazdaságra...

NAGY IMRE ÉS AZ „ÚJ SZAKASZ”

A „robbanás” veszélyét csak az csökkentette, hogy 1953 tavaszán, Sztálin halála után a szovjet pártvezetés – szembesülve a tábor országaiban felhalmozódott feszültségekkel – változtatásokat kezdeményezett. Az új irányvonalról 1953. június 13–16. között tájékoztatták a Moszkvába kirendelt magyar párt- és állami vezetőket. A szovjet pártelnökség tagjai elsősorban Rákosit bírálták, aki nem sok hajlandóságot mutatott a korrekciók végrehajtására. A kritika főbb elemei az alábbiak voltak: erőltetett iparosítás (főleg a nehézipar túlzott fejlesztése), a hadsereg felduzzasztása, az erőszakos kollektivizálás, az életszínvonal csökkentése, ellátási zavarok, az adminisztratív módszerek és önkényeskedés elharapózása, koncepciósi perek, személyi kultusz.

Moszkvában döntés született arról, hogy Rákosi – megtartva az első titkári posztot – mondjon le a miniszterelnöki tisztségről, s helyére az agrárszakértő-

nek számító Nagy Imre kerüljön. A magyar országgyűlés ezt a személycserét 1953. július 4-én szavazta meg. Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszédében „új szakaszt” hirdetett meg, melynek középpontjába a lakosság élet-színvonalának emelése került.

Hogyan tervezték ezt megvalósítani, amikor szinte mindentől hiány volt? Először is elhatározták, hogy csökken-

tik az ipari s azon belül főleg a nehézipari beruházásokat, az így felszabaduló erőforrásokat pedig a mezőgazdaság, a fogyasztási cikkek gyártó ága-

Id. Dóczi Gyula új tszcs-tag családjával,
Simaság, 1955

zatok, valamint a lakásépítés területére csoportosítják át. Ugyanakkor az évközi módosítással járó nehézségek 1953-ban már eleve korlátot szabtak a beruházáspolitikai változásoknak. Az is nyilvánvaló volt, hogy az ipar szerkezete, műszaki színvonala olyan torzulásokat mutat, melyek gyors korrekciójára nincs remény.

Ezeket a korlátokat számba véve az agrárpolitikára helyeződött a hangsúly, hiszen ettől a szektortól várhatták leggyorsabban a lakosság ellátásának javítását. Az első intézkedések csökkentették a mezőgazdasági termelők adó- és beadási kötelezettségét. Elengedték a felhalmozódott adóhátralékok egy részét is. Az új begyűjtési rendelet három évre előre megszabta a begyűjtési előírásokat, s ezzel kiszámíthatóbbá tette a gazdálkodást. A földhaszonbérletet is engedélyezték 25 kh-ig, sőt az 1951 után felajánlott vagy elhagyott földek visszaadásáról is rendelkeztek.

Az intézkedések többsége a tsz-eknek nagyobb kedvezményeket adott, mint az egyéni gazdálkodóknak. Ezzel sikerült megakadályozni a szövetkezeti rendszer teljes összeomlását, de nagyarányú felbomlását már nem. Míg korábban a tsz-ekből a belépést követő 3 évben nem lehetett kilépni, 1953 második felében megszüntették ezt a korlátozást, s a tagok jelentős része a kiválás mellett döntött. Sőt a tagság kétharmadának döntése alapján magát a tsz-t is feloszlathatták. 1953 második felében 5224 tsz és tszcs közül 688, 1954-ben pedig további 255 oszlott fel. A tsz-ek, tszcs-k 376 ezer fős taglétszáma 1953 végéig 126 ezer, 1954-ben pedig további 20 ezer fővel esett vissza.

Nagy Imre agrárpolitikája reményt ébresztett a parasztságban, sokan visszatértek az egyéni gazdálkodáshoz, annak ellenére, hogy rájuk terhelték a tsz hiteltartozásának arányos részét. Az is előfordult, hogy a bevittnél rosszabb minőségű földet, állatot és felszerelést juttattak vissza számukra. A parasztság bizakodását mutatta, hogy sokan vásároltak állatokat, felszerelést s kisebb mértékben földet. A paraszti erőfeszítések hatását mutatta, hogy a műveletlen terület 1954-ben jelentősen összehúzódott. Az egyéni gazdálkodók termelési kedvének feléledése rövid idő alatt érezte kedvező hatását az országos közellátás terén.

Nagy Imre azonban hamarosan túllepett ezeken a kezdeti, tűzoltó jellegű intézkedéseken, s kezdeményezte egy távlatos mezőgazdaság-fejlesztési prog-

ram kidolgozását. 1953 végére elkészült előterjesztése mellőzte a szovjet mezőgazdaság dicsőítését, s helyette a magyar adottságokra és tradíciókra helyezte a hangsúlyt. A megvalósítást azonban jelentősen akadályozta az a nézeteltérés, mely a kormány élén álló Nagy Imre és a párt vezetését továbbra is birtokló Rákosi között kezdettől fogva jelentkezett. Rákosi az általános irányváltás helyett inkább a „kiigazításra” helyezte a hangsúlyt, amivel megteremtette a maga és a vele azonos platformot képviselők számára az „új szakasz” többféle értelmezésének lehetőségét.

A két irányzat közötti küzdelmet végül nem a hazai erőviszonyok, hanem egy újabb Moszkvából kiinduló fordulat döntötte el. 1954–55 fordulóján az NSZK NATO-tagsága nyomán módosult a Szovjetunió politikája: újra előtérbe került a nehéz- és a hadiipar fejlesztése.

1955 januárjában ismét Moszkvába rendelték a magyar vezetést, s ezen a tanácskozáson Hruscsov a következő bírálótanácsban részesítette Nagy Imrét a mezőgazdaság túlzott előtérbe helyezéséért: *„Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenségkel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.”*

Nagy Imre nem volt hajlandó az önkritikára, ezért előbb „jobboldali elhajlónak”, revizionistának nyilvánították, majd minden tisztségéből visszahívták. Az országgyűlés 1955. április 18-án mentette fel miniszterelnöki tisztségéből, december 3-án pedig a pártból is kizárták. Az új kormányfő Hegedűs András lett, s ezzel lényegében Rákosi és Gerő sztálinista irányzata kerekedett felül.

MÁSODIK KÍSÉRLET A KOLLEKTIVIZÁLÁSRA

Nagy Imre menesztése után Rákosiék visszatértek az 1953 előtti gazdaságpolitikai irányvonalhoz, s ennek részeként a kollektivizálás újraindítása is napirendre került. Ezzel kapcsolatban azonban kiéleződtek a viták a pártvezetésen belül. Nagy Imre hívei – Erdei Ferenc, Fehér Lajos, Donáth Ferenc – a Termelőszövetkezeti Bizottság ülésein rendszeresen hangsúlyozták az első kollektivizálást kísérő súlyos gazdasági, társadalmi problémákat. Rákosiék

mindezek figyelmen kívül hagyásával döntöttek a kollektivizálás újratekintéséről. 1955 tavaszán kijelölték a célt: az év végéig mintegy 50-60 ezer családot kell beszervezni. Az elkövetkező ötéves terv végére (1960-ra) pedig mintegy félmillió kis- és középparaszti belépővel és 5 millió kh termelőszövetkezeti szántóterülettel számoltak.

1955 első 7-8 hónapjában mintegy 21-22 ezer volt a belépő családok száma, amivel szemben mintegy 7-8 ezerre tehető a kilépett vagy kizárt tagok száma. A párt központi lapja, a *Szabad Nép* ezt már „fellendülésként” értékelte: *„Minden jel arra vall, hogy csaknem kétévi szünet, megtorpanás után az idén újra egészségesen tovább fejlődik termelőszövetkezeti mozgalmunk, egyre nagyobb teret nyer a mezőgazdaságban a szocialista szektor.”*

A valóságban azonban a birtokos parasztság továbbra is távol tartotta magát a közös gazdálkodástól. Erősen hatottak rá az előző kampány s nem kevésbé a tsz-ek felbomlásának tapasztalatai. Különösen erős ellenállás mutatkozott azoknál, akik 1953-ban léptek ki a tsz-ből, s nagy áldozatokat vállaltak egyéni gazdaságuk újbóli beindításáért. Azokat a terheket ugyanis, amelyeket a tsz adósságából rájuk róttak, sokan éppen akkorra tudták csak törleszteni, amikor újraindult a kollektivizálás.

A levéltári forrásokból kiderül az is, hogy maga a vidéki pártapparátus sem volt már annyira harcra kész, mint 1953 előtt. Egyrészt az 1953-as kritikák és a helyenként előforduló felelősségre vonás miatt jelentkezett egyfajta elbizonytalanodás. Másrészt az apparátus tagjai azért sem szorgalmazták a tsz-szervezést, mert sokuk családja szintén visszatért a földműveléshez. A pártvezetés ugyanakkor éppen tőlük várta a példamutatást, azaz a mielőbbi belépést a tsz-be.

Az MDP Politikai Bizottsága 1955. augusztus 11-i ülésén olyan határozatot fogadott el, amely a korábbi adminisztratív kényszerítő intézkedések újbóli alkalmazását eredményezte. 200 községben földrendezést, 200 termelőszövetkezetben pedig tagosítást rendeltek el záros határidővel, a nyár végére. Közigazgatási úton sorra fölmondták a parasztok állami tartalék földön létesített kishaszonbérleteit. Ezzel párhuzamosan igyekeztek megemelni az egyéni gazdálkodók terheit, gyakorivá vált az adó- és a beadási hátralékok miatti zaklatás, illetve az előzetes értesítés nélküli transzferálás.

HOGYAN LÁTTA A SZOVJET PÁRTVEZETÉS A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG HELYZETÉT 1953 NYARÁN?

MALENKOV: „A tények, amelyeket ismerünk, azt mutatják, hogy a mezőgazdaság területén a helyzet nem jó. Az állattenyésztés színvonala nem javul, ellenkezőleg, romlik. Ami a termelőszövetkezeteket illeti, itt sem valami jó a helyzet. Úgy tudjuk, 8-10 000 család kilépett a szövetkezetekből az elmúlt egy év alatt. Azt mondják, hogy rossz volt az aratás. Ezzel nem lehet mindent megmagyarázni. Túlzó rendszabályok voltak a beszolgáltatásnál. Nem volt helyes a napraforgó és a rizs teljes termését beadatni. Sok parasztot ítélnék el a bíróságok, mert nem teljesítik az állammal szembeni kötelezettségüket. [...] Visz-

szatérve a termelőszövetkezetekre, olyan adatok vannak, hogy a tsz-tagok jövedelme az egyénileg gazdálkodó középparasztok jövedelme alatt van. Hiba az is, hogy kevés összeget adnak a mezőgazdaság területén való beruházásokra.”

BERIJA: „Magyarországon a szövetkezeti szektor sokkal jobban dolgozhatna, ha a Központi Vezetőség és a kormány több figyelmet fordítana a mezőgazdaságra. Akkor nem lenne 750 000 kat. hold elhagyott föld. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztek otthagynak a mezőgazdaságot, és elmennek az iparba. Nem volna

olyan helyzet, hogy a parasztek nagy adóssai az államnak. 400 millió forint ez az adósság a mi adataink szerint. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztek nem tudják, mennyit kell neki jövőre beszolgáltatni. Nagy Imre elvtársat kizárták a PB-ből azért, mert azt javasolta, hogy lassabban fejlesszék a termelőszövetkezeti mozgalmat. Ez nem volt helyes. Az elvtársak, akik a KV-t és a Minisztertanácsot vezetik, nem ismerik eléggé a falut és nem is akarják eléggé ismerni a falut.”

(JEGYZŐKÖNYV A SZOVJET ÉS A MAGYAR PÁRT- ÉS ÁLLAMI VEZETŐK TÁRGYALÁSÁIRÓL, 1953. JÚNIUS 13-16.)

OSZTÁLYHARCOS BÍRÁSKODÁS

A Rákosi-rendszer éveiben az igazságügy-minisztériumból rendszeresen érkeztek olyan leiratok a megyei bíróságokhoz, amelyek alapvetően befolyásolták az ítélezés gyakorlatát. Jól példázza ezt az ún. feketevágásos ügyekkel kapcsolatos útmutatás. A korabeli jogi szabályozás szerint „feketevágásnak” minősült minden olyan eset, amikor a parasztgazda a saját maga által felnevelt jószágot vágási utalvány vagy vágási engedély nélkül vágta le. Borjú feketén vágása esetén a következőre hívta fel a figyelmet a minisztérium: „Ha a cselekményt kulák követi el, 6-12 havi büntetés mutatkozik általában arányosnak. Kis- és középparasztok ügyeiben 2-3 havi fogház mutatkozik arányosnak, amely azonban kirívó eseteket kivéve felfüggesztendő.” Sertés feketevágása esetén így hangzott az útmutatás: „ha a kulák kaphatott volna vágási engedélyt (családtagok száma stb.), általában 3-5 havi, ha illet nem szerezhette volna be, 6-8 havi szabadságvesztés büntetést tartok indokoltnak, a hentes a kulákkal egyformán bírálendő el. Kis- és középparaszt esetében általában felfüggesztett, rövid tartamú szabadságvesztés büntetés a megokolt.”

(IRATOK AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ. I. KÖTET. SZERK. HORVÁTH IBOLVA ÉS MÁSOK. BUDAPEST, 1992. 304.)

„HIÁBA LESZ SZALONNA ELÉG, HA NEM LESZ REPÜLŐGÉP...”

A SZOVJET VEZETŐK BÍRÁLJÁK NAGY IMRÉT 1955 ELEJÉN

VOROSILOV: „Nem szabad az ország politikai és gazdasági kérdéseit csak a parasztság szemszögéből nézni. Magyarországon még igen sok a kisárutermelő parasztek. [...] A kisárutermelő parasztagazdaság minden nap szüli a kapitalizmust. A föld Magyarországon nincs államosítva. Feltétlenül tévednek, hibás nézeteket képviselnek, akik mindezt nem veszik figyelembe. Nagy elvtárs okos, ügyes ember, de elvileg nem elég szilárd. [...] Nem helyes, sőt veszélyes az ipart elhanyagolni. Ha nem lesz nehézipar és lassan nem növekszik, akkor nem tudunk előremenni.”

HRUSCsov: „A sztálinvárosi kohászati üzem építését miért hagyták abba? A túlzott iparosításért bíraltuk magukat, de az iparosítást észszerűen folytatni kell, nem beszüntetni. Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenséggel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.”

(„KONZULTÁCIÓK.” DOKUMENTUMOK A MAGYAR ÉS SZOVJET PÁRTVEZETŐK KÉT MOSZKVAI TALÁLKOZÓJÁRÓL 1954-1955-BEN. KÖZLI: RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY. MÚLTUNK, 1992/4. SZ. 142-143.)

LEVELEK ZÁRSZÁMADÁSOK IDEJÉN

A dobozi Petőfi Tsz tag-sága írta 1961 elején: „Nálunk a zárszámadás könnyhullással végződött, mert semmit nem kaptunk, még kenyérünk sincs. Mindenki a zárszámadásra várt, de se pénz, se posztó [...] Az elnök megígérte: nem marad kenyér nélkül senki – de hazudott [...]”

A kétpói Szabadság Tsz egyik tagjától érkezett az alábbi levél: „Férjem 617 munkaegységet teljesített, de ötödmagammal mégsem tudok megélni belőle, mert egy munkaegységre alig több mint 18 Ft-ot adtak. Amióta ebben a tsz-ben van a férjem, zárszámadáskor még soha nem járt pénz, csak a sok fizetnivaló. Most is 706 Ft-ot követelnek. Addig, amíg nem teszünk eleget kötelezettségünknek, még azt a kis gabonát sem adják ki.”

A tsz-tagok sok esetben nemcsak zárszámadáskor jártak pórul, év közben is csak igen szerény jövedelemre számíthattak a közös gazdaságból. Így volt ez a beleznai Józse-rencsét Tsz-nél is: „A múlt évben április, május, június és július hónapokra munkaegységenként 7 Ft-ot adtak előlegként. Az októberben és novemberben teljesített munkaegységekre viszont 6 Ft prémium burgonyát osztottak. Ennyi volt egész évi keresetünk a tsz-ben. A reményünk azért nem veszett el. Bízunk a zárszámadásban, hogy talán az ígért 25 Ft-ot munkaegységenként megkapjuk. A tsz-elnök azonban kijelentette: borítsunk fátlat az 1960-as évre, felejtünk el és ne számítsunk semmire.”

erősödő általános politikai-gazdasági válság 1956 októberében kulminált.

A TÉESZEK FELBOMLÁSA 1956-BAN

1956. október végén – Budapesthez képest némi késéssel – országszerte megmozdult a falusi társadalom is. A paraszti népesség igyekezett megoldást találni a Rákosi-rendszerben felhalmozódott feszültségekre, konfliktusokra. A falvakban október végén „csendes forradalom” zajlott, amelynek lényege nem a fegyveres harc, hanem a sokirányú és sokrétű önszerveződés volt. Nem vártak központi iránymutatásra, hanem kezükbe vették saját közösségük életének megszervezését. A demokratikus önszerveződés megmutatkozott az új irányító szervek – nemzeti tanácsok, forradalmi bizottságok, nemzeti bizottságok stb. – létrehozásában és az új vezetők megválasztásában. Ezek az új testületek megfogalmazták a kormány felé azokat a tennivalókat, amelyekben sürgős intézkedést vártak.

A falusi társadalom követeléseit két csoportba lehet elkülöníteni. Az elsőkben azok találhatók, amelyekben a falvak népe azonosult a forradalom és szabadságharc alapvető célkitűzéseivel. A követelések második csoportjában azok említendők, amelyeket a parasztság sérelmei diktáltak. Ha ezeket jobban szemügyre vesszük, látható, hogy szinte egy az egyben a Rákosi-féle agrárpolitika következetes elvetését tartalmazzák. Ha a fogalmazásokban, a hangsúlyokban van is eltérés, a lényeg azonos. Követelték az erőszakos kollektivizálás leállítását, a tsz-ekből való szabad kilépés engedélyezését, a tagosítások megszüntetését, az eredeti földtulajdon visszaadását, a beszolgáltatás eltörlését, az adó mértékének csökkentését.

Éppen az egyöntetűség, a követelések azonossága volt az, amin az 1956 novemberében szovjet segédlettel életre hívott Kádár-kormánynak el kellett gondolkoznia, amit meg kellett értenie. Ez nem ment könnyen. Az ipari munkásság általános sztrájkjával szembeesülve azonban be kellett látnia, hogy az élelmiszerkészletek felett rendelkező parasztsággal való konfrontálás rendkívül súlyos következményekkel fenyeget. Ez magyarázza, hogy a kormány késznek mutatkozott a parasztság legfőbb sérelmeinek orvoslására: megszűnt az olyannyira gyűlölt

A belépési nyilatkozat aláírása után leltárba vették a háztájiban tartható mennyiséget meghaladó állatállományt.

A gazdák különösen nehezen váltak meglovaiktól, még öngyilkosságok is előfordultak emiatt

val kell számolni. Ez megmutatkozott abban, hogy a begyűjtési kötelezettségeiket késve, illetve csak részben teljesítették. A másik tömeges ellenállási forma az volt, hogy akiket ősszel bekényszerítettek a tsz-be, úgy vállalták a belépést, hogy majd csak tavasszal kezdi a közös munkát. Ehelyett azonban mindent megtettek, hogy akadályozzák állataik, felszereléseik közösbe adását, s nem voltak hajlandók közös brigádok, munkacsapatok kialakítására sem.

A MDP PB szeptember végén már több dunántúli megye válságos helyzetét tárgyalta. Nem véletlenül éppen ezekben a megyékben volt ilyen erős a paraszti ellenállás, hiszen előző ősszel ezeken a területeken volt a leginkább erőszakos a szervezés. A pártvezetés olyan súlyosnak találta a helyzetet, hogy meghátrált: engedélyezte az egyéni kilépést, annak ellenére, hogy az érvényben lévő termelészövetkezeti alapszabály csak hároméves tsz-tagság után tette ezt lehetővé. Ez a feszült légkör hatást gyakorolt azokra a szakemberekre és politikusokra is, akik annak idején elköteleződtek az „új szakasz” politikája mellett, s most igyekeztek kiutat találni az egyre súlyosbodó válsághelyzetből. Cselekvésre azonban már nem maradt ideje az apparátusnak. Az egyre

beszolgáltatási rendszer, s lehetővé vált a tsz-ekből való kilépés. Mindezek hatására a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kétharmada feloszlott, a birtokos parasztok nagy része kilépett, míg a földnélküliek és kisföldűek többsége – egyéb megélhetési lehetőségek híján – a tsz-ben maradás mellett döntött. Kétszázezer egyéni gazdaság kezdte újra a termelést, érezhetővé vált a termelési kedv fellendülése, ami igen hamar megmutatkozott mind az élelmiszer-ellátás javulásában, mind a mezőgazdasági export fellendülésében.

1956 tapasztalatai és a hiányzó politikai legitimitációt pótolni hivatott élet-színvonal-politika miatt a mezőgazdaságnak és a parasztságnak stratégiai jelentősége lett. Úgy tűnt tehát, hogy az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hosszabb távon számol a mezőgazdaság többszektörűségével.

KOLLEKTIVIZÁLÁS HARMADIK NEKIFUTÁSRA

1957–58 fordulójától azonban a magyar pártvezetés azzal szembesült, hogy a szocialista tábor országai – szovjet nyomásra – sorra nekiláttak, hogy befejezzék a kisüzemi mezőgazdaság átalakítását szövetkezeti nagyüzemi mezőgazdasággá. Igen nagy ki-

hívás elé került tehát a magyar párt: a kollektivizálás újbóli elindítása a parasztságnak tett korábbi ígéretnek felelt meg, miközben számolnia kellett azzal is, hogy még elevenen élnek az emlékek az erőszakos kollektivizálással kapcsolatban. Ráadásul az újabb átszervezésnek nagyon nagy tétje volt: a kádári vezetésnek mindenképp bizonyítania kellett rátermettségét és lojalitását Moszkva előtt.

Mindezek fényében érthető, hogy nem volt túl bizakodó a hangulat azon az országos értekezleten, amelyre 1959 elején – a kollektivizálási kampány megkezdése előtt – összehívták a megyei, járási vezetőket: „*Ha az egyéni paraszt önkéntes elhatározására volna bízva a dolog, akkor azt hiszem, a Marsban előbb megvolna a szocialista átalakítás, mint Magyarországon.*” Kádár János hasonlata tökéletesen kifejezte a parasztság viszonyulását a tsz-ekhez.

A januárban indított kampány azonban nem várt eredményeket hozott. Szerepet játszott ebben az erőszakalkalmazás, a nyomásgyakorlás mellett a zsarolás számos formája. Azt a társadalompszichológiai tényezőt is figyelembe kellett venni, hogy az a parasztagazda, aki egy évtized alatt már harmadszor élte át a kollektivizálási kampányt, jól tudta, mire számíthat, ha agitátorok szállják meg a faluját. Hatottak olyan tényezők is, hogy sok helyütt

először a módosabb, nagy tekintélynek örvendő gazdákat keresték meg a szervezők azzal, hogy vállaljanak vezető szerepet a tsz-ben. Sőt ekkor már a volt kizsákmányolókat, azaz a „kulákokat” is beengedték a tsz-be, hiszen a szakértelmükre szükség volt.

Ez nagy különbség volt a korábbi kampányokhoz képest, amikor a könnyebb ellenállás irányába haladva a szegényparasztságot célozták meg. A birtokos gazdák megnyerésére szolgált az is, hogy a közös gazdaságba bevitt, formailag továbbra is paraszti tulajdont képező földért a tsz köteles volt földjáradékot fizetni. Kimondták azt is, hogy minden tsz-tagot megillet egy maximum 1 kh nagyságú háztáji földterület, amely a tagság önellátásában döntő szerepet játszott. S az idősebb generációra hatott az újonnan bevezetett tsz-nyugdíj is, bármilyen szerény volt is annak összege.

Mindezek a tényezők együttesen azt eredményezték, hogy 1959 első 3 hónapja alatt mintegy 1000 tsz jött

—→
A tsz-agitációban nemcsak a párt- és állami apparátus tagjainak kellett részt venniük, hanem városi munkásokat is nagy számban kirendeltek egy-egy kampányra
—→

létre, aminek következtében a szövetkezeti tagok száma háromszor, az összes terület pedig majd két és félszer akkora volt, mint 1958 végén.

A PARASZTI ELLENÁLLÁS STRATÉGIÁI

Mindemellett feléledtek azok a stratégiák, amelyeket a parasztság a korábbi kollektivizálási kampányok során alakított ki. Ilyen volt a közös munka megkezdésének későbbre halasztása a belépési nyilatkozat aláírásához képest. Már a két korábbi kollektivizálás során is előfordult, hogy ha ősszel léptek be, a tavaszi kezdést vállalták a parasztszaládok, ha viszont tavasszal történt a belépés, akkor őszre halasztották a tényleges munka kezdetét. Ezzel időt nyertek, s az így nyert hónapokban igen változatos módon igyekeztek késleltetni, illetve akadályozni a szövetkezeti gazdálkodás tényleges megindulását.

Ezek közé tartozott, hogy a termelőszövetkezet alakuló közgyűlésére nem mentek el az új belépők, s így azt – a szükséges taglétszám hiányában – hónapokig nem tudták megtartani. Sok helyütt előfordult az is, hogy az alakuló közgyűlésen olyan indulatos viták robbantak ki a helyi pártvezetés és a parasztszaládok között, hogy a közgyűlés közben a résztvevők távoztak, ezzel lehetetlenné téve a tsz szabályszerű megalkulását.

Az alakuló közgyűlésen igazán akkor szabadultak el az indulatok, amikor a tagok elkezdtek visszakövetelni a belépési nyilatkozatokat. Egyes helyeken a tagok aláírásgyűjtést szerveztek, abban a reményben, hogy ha tömegesen lépnek fel, nagyobb lesz az esélyük. A közös fellépés jegyében küldöttséget is szerveztek, amely vagy Budapesten, a Földművelésügyi Minisztériumban, vagy az adott megyei pártbizottságnál próbálta elérni a kilépés engedélyezését. A belépési nyilatkozat visszaszerzése érdekében viharosabb akciókra, tüntetésekre is sor kerülhetett.

Egy másik fontos iránya volt a paraszti ellenállásnak, hogy az új tagok igyekeztek megakadályozni állataik, gazdasági felszereléseik bevitelét a szövetkezetbe. A helyi tanács a tsz megalkulását követően kiküldte a felszólítást a közös alapok létrehozásáról. A paraszti reakció sok helyütt az volt, hogy visszaküldték a feladónak a felszólítólevelet. Ugyancsak gyakori jelenség volt, hogy amikor a leltározó bi-

zottság megjelent a gazda portája előtt, a gazda nem engedte be őket, vagy ha igen, akkor a leltározó jegyzőkönyvet már nem írta alá. Számos konfliktushelyzet adódott a közös táblák kialakítása során is.

Amikor már nem lehetett kitérni a közös gazdálkodás megindítása elől, a paraszti ellenállás a szövetkezetben belül éledt újjá. Ennek legszembetűnőbb formája az volt, hogy az új belépők távol maradtak a közös munkától, illetve csak annyit dolgoztak, hogy megszerezzék a háztájijhoz való jogszolgáltatást. A tagok igyekeztek elérni, hogy saját állataikat továbbra is ők gondozzák. Sikerüket mutatja az alábbi adat: a tsz-ekbe vitt állatok egyharmada, ezen belül a tehének 42%-a, a lovak 52%-a a belépést követően átmenetileg háztáji kezelésben maradt. Éppen ennek az állapotnak a fenntartását szerették volna elérni a tagok azzal, hogy halogatták a közös beruházások megkezdését.

Míg az 1959. eleji átszervezés mondatni rajtaütésszerűen érte a falusi társadalmat, addig a következő, az 1960. téli kampány előtt több idő volt felkészülni. Az egyéni gazdák az őszi hónapokban egyrészt igyekeztek eladni értékesebb állataikat, sőt gazdasági felszereléseik egy részét is, másrészt tartalékokat képeztek betakarított terményeikből. Más módon is készültek az egyéni gazdák az újabb kampányra. Összejárogattak, s egyes helyeken megegyeztek abban, hogy senki sem lép be, mert így nem tud mit kezdeni velük a hatalom. Másutt épp ellenkezőleg, azt fontolgatták, milyen feltételek mellett lépjenek be, kit válasszanak maguk közül vezetőnek, mennyi legyen a háztáji.

De bármilyen körülményekkel is igyekeztek a falusi családok kialakítani önvédelmi, túlélési stratégiáikat, a tényleges átszervezés megindulása mégis hozott egy nem várt fordulatot. A pártvezetés – tanulva az 1959-es kampányból – azt az utasítást adta, hogy nem szabad engedni az új belépőknek a közös gazdaság megszervezésének, illetve a közös munka megkezdésének későbbi időpontra halasztását.

A hatalom módosuló kollektivizálási taktikája változást idézett elő a paraszti ellenállás és alkalmazkodás terén is. Mivel nagyobb tétje lett a belépési nyilatkozat aláírásának, erősebb lett az oppozíció a tsz-szervezők agitációjával szemben. A vidéki állambiztonsági szervek azokat a tüntetéseket tartották legveszélyesebbnek, amelyeket a

belépési nyilatkozat visszaszerzése érdekében szerveztek a tagok.

Mivel nem mutatkozott esély a közös munkakezdés elhalasztására, a parasztság keményebben lépett fel ingóságai megtartása érdekében. Viharos konfliktusok kísérték a leltározást. Gyakori jelenség volt, hogy a megengedettnél nagyobb háztáji területet mértek ki a tagoknak, vagy éppen a hivatalos brigádszervezet helyett családi alapon, részes művelésbe adták ki a tsz-földeket. Ilyen megoldásokra többnyire ott nyílt lehetőség, ahol egy adott falun belül külön tsz-be tömörültek a módosabb gazdák és a szegényparasztszaládok. Az előbbieket a falusi szóbeszédben szokás volt csizmás, lakkcsizmás vagy mágnás tsz-ként, az utóbbiakat pedig proletár vagy mezítlábás tsz-ként emlegetni.

Az 1960 első három hónapjában létrejött 800 új termelőszövetkezettel tehát nem volt teljes egészében elégedett a hatalom. Ráadásul sok tsz-ben csak öregek és nők maradtak, mert a közös gazdaságból származó alacsony jövedelem miatt a családok nem a legjobb munkaerőt léptették be a tsz-be. Ennek a családi stratégiának a tömegességét mutatta, hogy a mezőgazdaságból kilépők száma a kollektivizálás teljes időszakában 350 000 fő volt. Ez a kiáramlás 1960-ban megközelítette a 150 000 főt.

Az utolsó roham előestéjén, 1960–61 fordulóján az ország 3273 községe közül kevesebb mint 500-ban nem volt termelőszövetkezet. Ezek a községek viszont nem véletlenül maradtak a végére. Vagy a domborzati viszonyok nem kedveztek a nagyüzemi gépesítésnek, vagy olyan szőlő- és gyümölcs-termő vidékek voltak, amelyeket munkaigényességük miatt nehezen lehetett beilleszteni a nagyüzemi munkaszervezetbe. S akadtak olyan települések is, ahol a helyi közösségek mutattak makacs ellenállást. Nem véletlen, hogy mindössze másfél hónap alatt, 1960. december 1. és 1961. január 15. között 153 esetet rögzítettek tsz-ellenes izgatás címén.

Az igazi nagy problémát mégsem az elszaporodó ún. izgatásos bűncselekmények jelentették a pártvezetés számára, hanem az, ami a zárszámadó, azaz a gazdasági évet lezáró közgyűléseken történt. Akik nem voltak megelégedve a közből származó jövedelemmel, a kilépésüket kérték arra hivatkozva, hogy a szövetkezet nem tudja biztosítani a megélhetésüket. Ilyen jelenségekről számoltak be a megyei szervek Bor-

sod, Fejér, Győr, Heves, Somogy, Szolnok, Vas és Veszprém megyékben.

HELYZETKÉP A KOLLEKTIVIZÁLÁS UTÁN

1961. február 17-én az MSZMP Központi Bizottsága kinyilatkoztatta: „*mérőldkőhöz érkezünk a magyar mezőgazdaság átalakításában: az ipar után a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista viszonyok.*” Mindez így tükröződött a korabeli statisztikákban: míg 1958–59 telén az ország szántóterületének mindössze 13%-a volt a tsz-ek kezében, addig 1961. március végén már közel 70%-a. Ezzel párhuzamosan a szövetkezeti tagok száma 200 ezer-ről 1 millió 200 ezerre nőtt. Az átszervezés kezdetén a mezőgazdaságból élők 80%-a tevékenykedett a magángazdaságokban, a kampány végére viszont 75%-uk már a termelőszövetkezetek tagja lett.

A sikerpropaganda mögé tekintve azonban teljesen más kép tárul elénk. A falvak továbbra is felbolydult méhkas-

hoz hasonlítottak. Az előzmények ismeretében a parasztok joggal gondolhatták, hogy ez a kollektivizálás sem szól örökre. Hasonlóan a két korábbi alkalomhoz, előbb vagy utóbb felbomlanak a tsz-ek, vagy legalább az egyéni kilépésre nyílik majd lehetőség. Mivel ez az átszervezés három évig elhúzódott, azok, akik 1959 elején kényszerültek a tsz-be, 1961-ben már a legális kilépésre készülhettek, hiszen számukra letelt a hároméves kilépési tilalom. S valóban tömegével futottak be az írásban benyújtott kilépési kérelmek.

Várható lett volna ezek után, hogy újra kieleződő konfliktusokra kerül sor vidéken. Mégsem így történt, amiben bizonyosan szerepe volt annak, hogy a pártvezetés – a Fehér Lajos körül formálódó agrárlobbi érvelése nyomán, ha nehezen is, de – megértette: azokat az érdekeltségi kezdeményezéseket, amelyeket a kollektivizálás alatt átmeneti engedményként biztosítottak (háztáji, részes művelés, stb.), nem szabad felszámolni az átszervezés lezárulta után, hanem éppen ellenkezőleg, tovább kell erősíteni.

Önkéntes belépés a térszbe – egy kis karhatalmi segítséggel

A hatalom – az MSZMP vezetése –, amely végül harmadik nekifutásra keresztülvitte a mezőgazdaság átszervezését, a többlettermelés érdekében engedményekre kényszerült. A paraszti ellenállás és alkalmazkodás együttes hatásaként be kellett látnia: a szövetkezeti tagság jelentős része nem hajlandó a szovjet kolhozforma keretei között dolgozni. A paraszti érdekeltséget biztosító, alulról jövő kezdeményezéseket eleinte csak megtűrte, majd támogatta a pártvezetés, s végül az Új Gazdasági Mechanizmus előkészítése során, 1967-ben szabad utat engedett a legalizálásuknak. Az átalakuló paraszti társadalomnak az a része, amely az 1960-as évek során a tsz-ben maradt, fokozatosan a maga igényeihez, korábbi termelési tapasztalataihoz igazította a termelőszövetkezeteket. Érthető módon a pártvezetés ezt nem verte nagydobra, főleg nem a szovjet elvtársak előtt... ♦

GALAMBOS ISTVÁN

KILÉPNI TILOS

A „FÉLREÉRTETT” KORMÁNYPROGRAM, 1953

1953-ban Nagy Imre parlamenti beszédének hatására valóságos kilépési hullám indult meg a termelészövetkezetekből. Nagycserkeszen július végén ifj. Pokoraczkai János – a későbbi ítélet szerint a termelészövetkezet legjobb munkása – a hírek hatására kihúzta a „tsz címtábláját” és bejelentette kilépését. Hamarosan hazavitte a jószágát, és a termés rá eső részét már saját házába hordta be. Példáját minden tag követte, sőt a termelészövetkezeti csoport feloszlását jegyzőkönyvbe foglalták. A hatalom nem nézte tétlenül a termelészövetkezet szétesését, ifj. Pokoraczkai Jánost letartóztatták és „termelészövetkezeti csoport elleni izgatás büntettének” vádjával perbe fogták. A bíróság végül „csupán” három hónap börtönre ítélte, tekintettel arra, hogy „félreértette” a kormányprogramot. De milyen ígéreteket tartalmazott Nagy Imre parlamenti beszéde a parasztság számára, melyeket ifj. Pokoraczkai János félreértett?

1953 júliusának végén a tsz-tábla kihúzásával szimbolikusan kezdeményezte a nagycserkeszi Szabad Föld tszcs feloszlását egyik tagja, ifj. Pokoraczkai János. Ekkor még nem sejtette, hogy tettét hamarosan „termelészövetkezeti csoport elleni izgatás büntettének” fogják minősíteni és szeptember 28-án elrendelik a letartóztatását. A későbbi bírósági ítélet azt sugallta, hogy a tagság állásfoglalását a kilépés mellett Pokoraczkai János „izgató” tettei és kijelentései, valamint a kormányprogram félreértése okozták. Érdeemes tehát megvizsgálni a kormányprogram vonatkozó részeit, hogy megállapíthassuk, mit tekintett a Nyíregyházi Járásbíróság „félreértésnek”.

„GAZDASÁGPOLITIKÁNKBAN IRÁNYT KELL VÁLTOZTATNI”
NAGY IMRE, 1953. JÚLIUS 4.

Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti beszédében az iparosítás „túlzott ütemének” csökkentését, a mezőgazdaság támogatását, sőt az egyéni gazdálkodók megsegítését ígérte, mivel „mezőgazdasági termelésünk döntően az

egyéni gazdaságokon nyugszik, melyeknek termelését az ország nemcsak hogy nem nélkülözheti, ellenkezőleg, országos érdek termelésük fejlesztése. Emellett beszédében elismerte, hogy „a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen alakulásának” nevezett válsághoz hozzájárult a „túlhajtott termelőszövetkezeti mozgalom, a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésének elszórt üteme”, valamint „az előfordult túlkapasok, az önkéntesség elvének megsértése” s a „kulákok ellen általánossá váló túlzó rendszabályok”, amelyek a parasztság körében „nyugtalanóságot” keltek.

A miniszterelnök tehát nem mondta ki, hogy a termelőszövetkezet legfőbb szervezőereje az állami erőszak volt, csupán „túlkapasokról”, az „önkéntesség elvének” megsértéséről és a kulákok ellen alkalmazott „túlzó rendszabályokról” beszélt. A kuláknak bélyegzést és a rendszabályok szükségességét tehát ő sem vitatta, de elismerte, hogy mindezek eredményeként az államnak évről évre nagyobb gondot okozott az úgynevezett tartalék földek hasznosítása, és ezek jó részét műveletlenül maradtak.

Bár a miniszterelnök továbbra is a paraszti felemelkedés legjárhatóbb útjának nevezte a szövetkezeti mozgalmat, parlamenti beszédében ígéretet tett a szövetkezetesítés lassítására és az önkéntesség szigorú betartására, s kilátásba helyezte, hogy „azok a termelőszövetkezeti tagok, akik vissza akarnak térni az egyéni gazdálkodáshoz, mert ott vélik megtalálni boldogulásukat, a gazdasági év végén kiléphessenek a termelőszövetkezetből. Ezen túlmenően [a kormány] engedélyezni fogja olyan termelőszövetkezetek feloszlását, ahol a tagság többsége azt kívánja.”

Nagy Imre mindemellett az egyéni gazdaságok „munkaeszközökkel, felszereléssel, műtrágyával, nemesített vetőmaggal és az agrotechnika más eszközeivel való megsegítését”, a beadási kötelezettség nem teljesítése miatt az egyéni gazdálkodókra és termelőszövetkezetekre „nem mindig igazságosan” kivetett mintegy 600 millió forint kártérítés elengedését, a begyűjtési rendszer egyszerűsítését, valamint – a folyó évi kenyér- és takarmánygabona-beadás teljesítése esetén – a begyűjtési hátralékok törlését ígerte.

A kommunista kormányfő tehát tulajdonképpen elismerte, hogy legalábbis

előfordultak „túlkapasok”, „túlzott rendszabályok” és a termelőszövetkezet szervezése során nem mindig tartották tiszteletben az „önkéntesség elvét”. A meghirdetett kormányprogram az egyéni kilépést a gazdasági év végével, a termelőszövetkezet feloszlását pedig tagsági döntéssel tette lehetővé. A termelőszövetkezetből való kilépésre azonban inkább elvben volt lehetőség, a gyakorlatban viszont nem ment könnyen, egyrészt a kérdés viszonylagos szabályozatlansága, másrészt az államvédelmi szervek hozzáállása miatt.

„A TSZCS-BŐL EGYSZERŰEN KILÉPNI NEM LEHETETT” POKORACZKI JÁNOS, 1953

Az 1945 után létrejött szövetkezetek alapvetően különböztek a korábbiaktól, amelyek elsősorban a magántulajdont védő, gyarapító értékesítési és elosztási szövetkezetek voltak. A „szövetkezeti mozgalom” a szövetkezet nevet tehát elődeitől kölcsönözte, majd kisa-játította a szovjet modell alapján.

1945 és 1947 között Szabolcs-Szatmárban egyetlen ilyen új típusú „mezőgazdasági szövetkezeti csoport” sem jött létre, földműves-szövetkezetek viszont szép számmal léteztek. A földműves-szövetkezetek ugyan számos esetben jogelődei lettek a későbbi termelőszövetkezeteknek, ám funkciójuk, szerveződési módjuk alapvetően más volt. A földműves-szövetkezetek feladata az 1945-ben, a földreform során fel nem osztott legelők, szeszföldék, gyümölcsösök, esetenként hizlaldák közös hasznosítása volt.

Az 1948-tól meghirdetett kollektivizálás első lépése a korábban létrejött szövetkezetek átszervezése volt, ami Szabolcs megyében 1949 márciusában fejeződött be. Szabolcs megyében 74, Szatmár-Bereg megyében pedig 53 településen egyesítették az új termelési szövetkezeteket a korábbiakkal, míg Szabolcsban 65, Szatmár-Bereg megyében 50 községben „demokratizáltak”, azaz eltávolították a vezetésből az osztályidegennek mondottakat. Az 1950-ben egyesített Szabolcs-Szatmár megyéhez tartozó Nagycserkeszen 1951-ben határozták el, hogy a tanyaközpontot községgé fejlesztik. A településen 1953-ban már két termelőszövetkezet is működött.

Ifj. Pokoraczkai János szülei 18 kataszteri holdon gazdálkodtak, amely-

ből 5 holdat neki és nővérének adtak. Az ifjú gazdálkodó 1951-ben megnősült, majd 1953 januárjában belépett a „Szabad Föld” III. típusú termelőszövetkezeti csoportba. A miniszterelnöki beszéd elhangzása után azonban néhány tagban felmerült a kilépés gondolata. A község másik szövetkezetéből, a Kosuth tszcs-ből olyan hírek érkeztek, hogy ott már mindenki aláírta a kilépési jegyzőkönyvet, és október 1-jével minden tag kilép, mivel mindenki egyenileg akar gazdálkodni. Visszatérve saját szövetkezetébe ifj. Pokoraczkai János beszámolt a tagságnak a hírekről, mire – ahogy ez az államvédelmi szervek előtt tett vallomásaiban olvasható – a tagság követelni kezdte a beadott jószágok és földek visszaadását a régi tulajdonosoknak, s a „tanácselnök és a tsz-elnök felvilágosító munkája ellenére a követelésétől nem állt el”.

Ifj. Pokoraczkai János volt vallomása szerint az első, aki aratás után a korábban bevitt jószágát „minden engedély nélkül” hazavitte, a termény rá eső részét betakarítás után szintén lakására hordta. A termelőszövetkezeti csoport többi tagja követte őt mindebben, ami végül azt eredményezte, hogy letartóztatásakor a tszcs birtokában jószág már nem volt, és minden tag saját szükségleteire törte a kukoricát és szedte a burgonyát. A nevezetes tsz-címtáblát, amely egy tszcs-tag udvarán volt, kihúzta, hogy a tagság is lássa, megszűnik a tszcs istállója Bánczki udvarán.

Későbbi vallomásaiban azzal indokolta eljárását, hogy a szövetkezetbe rábeszélésre lépett be, de egyénileg akart gazdálkodni, és mivel „a tszcs-ből egyszerűen kilépni nem lehetett, elhátároztam, hogy a beadott jószágokat minden engedély nélkül elviszem”. A bíróság az ítéletben enyhítő körülménynek tudta be, hogy „a szövetkezet legjobb dolgozója volt és nyilván a tömeghangulat hatására meggondolatlanul követte el cselekményét, félreértve a kormányprogramot”, ezért „csak” három hónap börtönre ítélte.

„MÉG MINDIG ELŐFORDULNAK TÖRVÉNYSÉRTÉSEK” PIROS LÁSZLÓ ÁV. VEZÉRŐRNAGY, 1953. DECEMBER 1.

Az ítélet indoklása a kormányprogram félreértésére hivatkozott, tehát nem tagadta az abban foglaltakat, ám a kilépésről való beszélgetéseket, a tszcs feloszlásáról szóló jegyzőkönyvkészítést

is „izgatásként” értékelte, ami elég érdekes ellentmondás. Joggal merül fel a kérdés, mennyire sikerült a parlamenti beszédben foglaltakat érvényesítenie a kormánynak. A korábbi gyakorlattal való szembefordulás komoly zavart okozott a párt- és az állami szervek körében egyaránt, amihez hozzájárult, hogy a parlamenti beszédet megalapozó párthatározatot nem hozták nyilvánosságra. A parlamenti beszéd természetesen összhangban volt az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésén elfogadott határozattal, amely megállapította, hogy „a dolgozó tömegekkel szemben széles mértékben alkalmaztak és alkalmaznak adminisztratív módszereket, a rendőrség, a bíróságok tömegesen büntetnek és a hatóságok ridegen bánnak a lakossággal, s gyakoriak az önkényeskedések”.

A Központi Vezetőség júniusi határozatát harminc évvel később hozták nyilvánosságra, Rákosinak az ülésen elhangzott beismerő szavaiból is csak 1962 augusztusában idéztek először. A Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság a köztudatban Nagy Imréhez kötődő összevonása és a törvénytelenségek, túlkapasok „vizsgálata”, pontosabban az ezekre hivatkozó bebörtönzések és perek amúgy is komoly zavart keltettek a belügyi szerveknél. 1953. december 1-jén még a Belügyminisztérium főosztályvezetői előtt is

→ Rendőrök vizsgálják a szántás mélységét 1950 körül

szükségesnek látszott leszögezni: „A főosztályvezető elvtársaknak tudni kell, hogy a Kollégium szeptember 17-én nem hozott határozatot a megyei rendőrkapitányságok megszüntetéséről.”

Az „ország, a nép, az állami szervek előtt, a Belügyminisztérium előtt a döntő feladat Pártunk Központi Vezetősége júniusi határozatának, október 31-ei határozatának, Kormányunk új programjának [sic!] végrehajtása” – fogalmazott Piros László av. vezérőrnagy. A törvényességgel kapcsolatban elmondta: „bár van ezen a téren javulás, de még mindig előfordulnak törvénysértések”. A törvényesség kérdését úgy „értelmezik, hogy a vizsgálati munkában nem verik meg az őrizetéseket, holott a mi munkánk olyan, hogy a törvényesség rendkívül sokoldalú”. Ilyen körülmények között nem csodálható, ha a parlamenti beszéd „önkéntességre” és a szervezetekből való kilépésre, illetve a szervezetek feloszlására vonatkozó kijelentései nem érvényesültek maradéktalanul a gyakorlatban.

A Belügyminisztérium napi gyakorlatában 1953-ban bizonyosan nem érvényesültek, sőt az országos értekezleten a „központosított megyei főosztályok”, az államvédelem és a rendőrség hatékony együttműködése révén elért komoly eredményként szerepelt „a mezőgazdasági év lezárásával, a tszcs-k felbomlasztása ellen irányuló elengedhetetlen cselekmények megelőzése és leplezése terén” végzett munka. Nem mutattak jelentős változást Dékán István av. vezérőrnagy, miniszterhelyettes szavai sem: „Ha az utolsó, még meg-

lévő kizsákmányoló osztályt, a kulákságot vesszük alapul, sem számarányukhoz, sem veszélyességükhöz képest nem tarthatjuk kielégítőnek, hogy országos viszonylatban csupán 555 kulákügynökkel rendelkezünk.”

A kormány határozatait már a legfelsőbb szinteken is elszabotálták. Az 1953. évi 18. tvr. előírását – amely szerint azoknak, akik termény- és takarmánygabona-beadási kötelezettségüket teljesítik, 10%-kal csökkenteni kell az 1953. évi kukorica-, napraforgómag- és burgonyabeadási kötelezettségét – már a Begyűjtési Minisztérium Terménybegyűjtési Főosztályának vezetője, Hegedűs Tibor is igyekezett átértelmezni. A csökkentést kérelemhez és további feltételekhez kötötte, így „a beszolgáltatásban élen járók egy része került hátrányba”.

A termelőszövetkezetekből való kilépést a hatóságok gyakran értékelték „önkéntes kilépésként”, pedig egy 1954. évi rendőrségi tanulmány szerint a „rendőrségi eljárások szempontjából is feltétlenül figyelembe veendő az a körülmény, hogy a termelőszövetkezet tagjának, illetve dolgozójának önkényes kilépése és igazolatlan mulasztása tervbűntettet nem képezhet”, mivel a tagok termelési kötelezettsége „nem jogszabályon alapul, hanem a szervezetközi társuláson”. Az ellenségkeresés fennmaradására utalhat az is, hogy 1954 áprilisában az ipari szabotázselhárító osztályból kivált egy önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály.

A kilépésre vonatkozó jogszabályok csupán 1953. szeptember 25-én – né-

Gazdasági épületet ellenőriznek a rendőrök

hány nappal ifj. Pokoraczkai János letartóztatása előtt – jelentek meg a *Magyar Közlönyben*. A szabályozás szerint a kilépéssel a tag addig korlátozott rendelkezési joga feléledt, és olyan értékű földet kellett visszakapnia, amelyet bevitt, ám a tagosítás következtében legtöbbször nem a régi földjét. Az elszámolás azonban ritkán ment vita nélkül, előfordult, hogy rossz minőségű, több tagban lévő földet adtak a kilépőnek, vagy kötelezték a termelészövetkezet – gyakran tetemes – adósságának arányos átvételére.

Nagy Imre parlamenti beszédének második évfordulóján a mezőgazdaság helyzetéről országos vezetői értekezletet tartottak, amelyen Egri Gyula, a belügyminiszter első helyettese már arról beszélt, hogy *„jobboldali elhajlás következtében meglazult az állampolgári fegyelem, erősödött a spekuláció és lemaradás volt a begyűjtési kötelezettségek teljesítésében”*. A miniszterhelyettes leszögezte, hogy a parasztnak a termelészövetkezetekbe való belépése *„az önkéntesség szigorú betartása alapján történjék, és nem engedhető meg ebben a munkában semmiféle erőszak”*, ám az értekezleten előtérbe került a Nagy Imre-kormány időszakában alkalmazott irányvonal bírálata, amelyet szembefordulásként értékelték a párt „mezőgazdasági politikájával”.

A belügyminiszter-helyettes – az MDP Központi Vezetőségének 1955. június 7–8-i ülésén elfogadott határozatnak megfelelően – már a Nagy Imre-kormány előtti időszak elveihez tért vissza: *„A begyűjtés nem akadály a termelékenység emelésének, a dolgozó parasztság érdekeltségének a termelésben, mint ahogy ezt nagyon sokan állították. A begyűjtési terveket nem a terméshozamokhoz viszonyítva állapította meg az állam, hanem a földterület arányában. [...] Minden mázsával több gabona, minden mázsával több hús, amelyet a begyűjtési kötelezettségen felül a termelő szövetkezetek, vagyon egyenleg dolgozó parasztnak termelnek, a szabad piacon értékesítve, jelentős többletjövedelmet hoz számukra.”*

A korábbi tapasztalatokból kiindulva természetesen kérdéses, hogy a begyűjtési tervek teljesítése, illetve a termelészövetkezetek számának növekedése elképzelhető volt-e pusztán a szóbeli agitáció eszközeivel. Dobi István a Központi Vezetőség ülésén mindenestre szükségesnek látta a termelészövetkezetek *„minta-alapszabályába 1-2 évvel előbb beiktatott, kilépésre vonatkozó”* rendelkezés megváltoztatását, a KV pedig határozatban kimondta: a *„dolgozók ellátása érdekében biztosítani kell, hogy a termelők maradéktalanul teljesítsék az állam iránti kötelezettsé-*

güket. A törvény teljes szigorával fel kell lépni azokkal szemben, akik az állam iránti kötelezettségüket nem teljesítik, és ki kell őket zárni a szabad piaci értékesítés lehetőségéből.”

A Nagy Imre parlamenti beszédében a parasztságnak tett ígérek tehát nem valósultak meg maradéktalanul. A párt- és államapparátus a kormányprogramban foglaltakat csak vonakodva vagy módosításokkal hajtotta végre, a belügyi szervek hozzáállása pedig nem változott. A termelészövetkezetekkel szembeni véleményeket, a feloszlásuk kezdeményezését, sőt bizonyos esetekben a téveszemből való kilépést is büncselekményként – nemritkán tervbűntettként – kezelték. A parasztsággal szembeni ismételt keményebb fellépést 1954-ben az önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály felállítása, 1955-ben pedig párthatározat jelezte. Ifj. Pokoraczkai János esete korántsem volt egyedi, a miniszterelnöki beszédet követően az országban kisebb kilépési hullám indult, melynek szomorú bizonyítéka a számos nyomozati és bírósági eljárás. ♦

KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN

A térség társadalmi adottságainak és a kényszerkollektivizálás néhány példájának bemutatásán túl igyekszem sorra venni azokat a technikákat, eljárásmodokat, amelyekkel sikerült megroppantani a Kiskunság gazdáinak gerincét a kényszerkollektivizálás során. A hatalom tanult a korábbi korszak hibáiból, 1959–60-ban a rendszer támaszának számító „kis kommunistákkal”, az agitátorokkal és a népnevelőkkel igyekezett elvégeztetni a parasztság kifosztását és beverését a térszekbe.

A Duna-Tisza köze, főként Kecskemét térségének gazdasági és társadalmi fejlődése sok szempontból eltért az országostól. A Horthy-korszak végére egy sajátos birtok- és társadalomszerkezet jött létre Kecskeméten. A birtokos parasztság aránya minden birtokkategóriában nagyobb volt az országos átlagnál és az alföldi törvényhatósági jogú városokban jellemzőnél is. A 20–50 holdas gazdák aránya az országos kétszerese, az 50–100 holdasoké pedig négyszerese volt Kecskeméten. Kovács Bálint református lelkész a vele készített interjú során azt mondta, hogy lelkészársai szerint Kecskemét meghatározó társadalmi rétege a „parisztokrácia” volt.

A TÉRSÉG SAJÁTOSSÁGAI

Az eltérő birtokviszonyokon túl a 19. század utolsó harmadától a filoxérvészts követő nagyarányú homoki szőlő-

lételepítéseknek és a vasútvonalak kiépítésének köszönhetően az intenzív, a budapesti, majd egyre inkább a külföldi piacokra irányuló gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermesztés révén a környékbeli gazdák jövedelemtermelő képessége is jobb volt. Az itt élő földbirtokos parasztokat egyre inkább a piacra termelő, vállalkozói szemlélet jellemezte, amit jól mutat az is, hogy a gazdák egyre bátrabban vettek föl hitelt a birtokméret növelésére, a termelés modernizálására.

A kiegyenlítettebb birtokszerkezetnek és a jobb jövedelemtermelő képességnek köszönhetően az itt élők polgárosodottabbak, öntudatosabbak voltak. A korszak több írója, szociográfusa, például Erdei Ferenc és Móricz Zsigmond is a magyar vidék felzárkóztatásának mintájaként tekintett a Horthy-korszak végén Kecskemétre, Németh László pedig kijelentette, hogy „amikor Kertmagyarország eszméjét s nevét a magyar gondolkodásba belévettem: voltaképpen Magyarország elkecskeméttetésére gondoltam”.

Az 1945-ös földreform idején a nagybirtokok hiánya és a viszonylag kiegyenlített birtokszerkezet miatt Kecskeméten alig volt felosztható birtok. Tóth László polgármester 1945. április 4-én a pártközi értekezleten megállapította:

„Kecskemét évtizedek óta példamutatóan végezte a földreformot, összevásárolta a nagybirtokokat és azokat alkalmas időben parcellázta az arra érdemes kecskeméti földműveseknek. Kecskemét határában egyébként is a legegészségesebb a földbirtok megosztása, mert egyedüli nagybirtokos a város, más ezer holdon felüli birtokos nincs.”

Az MKP földet akart osztani, de alig volt mit. A mintagazdaságokat a város szerette volna megtartani, a földigénylőket a Dunántúl és a „sváb falvak” felé orientálták. A helyi földigénylő bizottságokban számos visszaélés történt: nem dokumentálták a földosztás eredményét, cserélgették, újraosztották a földeket, virágzott a korrupció. A Kecskeméti Földigénylő Bizottság elnökét, Szabó Ferencet 1946 augusztusában felfüggesztették tisztségéből. A vizsgálat során például Gyuris Jenőné elmondta, hogy férje 10 kat. hold földet kapott. „Amikor a birtoklevelet megkapta, Szabó Ferenc követelte tőlük, hogy 15 kg babot és naponta egy liter tejet adjanak a föld után.” A földosztás során végül a város 163 ezer holdas háttárának 19%-át vették igénybe (országosan 35%-ot), a több mint 4000 igényjogosult számára 31 ezer holdat osztottak szét, átlagosan 7,7 kat. holdas birtokok formájában.

Kecskeméten a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére 1945. március 25-én alakult meg a földigénylő bizottság, amely május 20-áig 39 ezer kataszteri holdat osztott szét

Kecskeméten a lakosság nem támogatta a kommunisták és szövetségeik politikáját, amit jól mutat, hogy az 1945-ös és 1947-es választáson az akkori 12 törvényhatósági jogú város közül Kecskeméten utasították el a legerőteljesebben az MKP-t és szövetségeit (SZDP, NPP), s itt kapta a legtöbb szavazatot a Kisgazdapárt, 1945-ben 73%-ot. Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédében hirdette meg a mezőgazdaság átalakítását, a parasztság termelőszövetkezetbe kényszerítésének programját.

A mezőgazdaság adóterhei 1949 és 1953 között megháromszorozódtak. A beszolgáltatások, a kulákküldözések, a tagosítások egyre nagyobb terheket róttak a környék parasztságára. Azok-

ban a térségekben, ahol a kuláknak nevezett módosabb gazdák aránya magasabb volt, fokozottan molesztálták, ellenőrizték őket. A módos gazdák aránya Bács-Kiskun megyében volt a legnagyobb, a kuláknak nyilvánítottak közel 20 százaléka élt a Duna-Tisza közén. 1956-ig Bács-Kiskun megyében 32 ezer eljárást indítottak, 31 ezer vádlottat állítottak bíróság elé, mintegy 21 ezer embert ítéltek el, 11 ezer osztályidegent tartottak nyilván, közel 7400 fő szerepelt a kulákklistán (az ország kulákságának 13,5%-a), s csaknem 3 ezer elítélt volt a megyei börtönökben.

Az 1948-ban kezdődő kollektivizálási hullám eredményeként 1953 közepére 5224 termelőszövetkezetet és termelőszövetkezeti csoportot tartottak

nyilván 376 ezer taggal, akik 2 819 000 kataszteri holdon gazdálkodtak, azaz az ország mezőgazdasági területének 26 százalékán. A termelőszövetkezetek igen rossz körülmények között működtek 1956 előtt és azt követően is. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Mezőgazdasági Osztályához 1959-ben nagyon sok panasz érkezett a téeszkek működésére, fejtelenségére vonatkozóan, a tagok inkább kiléptek, mint be. Mácsai Lajos kalocsai téesztag a következőképpen foglalta össze a téeszkekkel kapcsolatos véleményét a földművelésügyi miniszternek írt levelében 1960. augusztus 4-én: „előttünk volt egy 10 éves múltú, rosszul gazdálkodó tsz, ahol valósággal éheztek az emberek, és ha enni akartak, akkor el

Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára 1948. augusztus 20-án Kecskeméten hirdette meg a parasztság termelőszövetkezetekbe „szervezését” és a kuláknak bélyegzettek üldözését

kedtek, ahhoz, hogy „a községben érdemleges előrehaladás várható legyen, elengedhetetlenül szükséges, hogy a helyi népnevelők mellé idegenből jó felkészültségű agitátorokat küldjünk”.

Rendszerint a budapesti és a nagyobb vidéki városok gyárainak munkásai, esetleg a vidéki állami gazdaságok, gépállomások megbízható, jórészt a párt irányába elkötelezett emberei végezték az agitációt. A korábbi kisebb, néhány tíz fős népnevelő csoportok helyett egy-egy faluba néhány száz agitátort vezényeltek, így ők rövidebb idő alatt kényszerítették rá a gazdákat a belépési nyilatkozat aláírására. Az ismeretlen, nagy tömegben érkező erőszakos emberek pszichés nyomást gyakoroltak a gyakran idősebb földtulajdonos gazdákra.

A bácsszőlősi jelentésben is arra a következtetésre jutottak, „hogy a helyi népnevelők nem tudnak olyan munkát kifejezteni, hogy meggyőzzék a dolgozó parasztságot a nagyüzemi gazdálkodás fölényéről. A máshonnett érkező népnevelőkkel eredményesebb munkát lehet végezni.” A népnevelők, agitátorok munkáját az is hátráltatta, hogy a parasztok rendszerint elbújtak előlük, és a maguk módján igyekeztek elkerülni, hogy találkozzanak, személyes kapcsolatba kerüljenek velük. Borotáról azt jelentették, hogy „a népnevelők elől, amennyiben tehetik, megszöknek. Több népnevelő elmondta, hogy beszélgettek az átszervezésről és különböző gondok-ról, egyszer csak azt vette a népnevelő észre, hogy magamaradt, nincs kívül beszélgetni.”

Ha mégis létrejött a személyes találkozás, a gazdák igyekeztek a témát más irányba terelni, megvendégelni, megetetni, megboroztatni az agitátorokat a belépési nyilatkozat aláírása helyett. Ilyen esetben az is gyakran előfordult, hogy a földbirtokosok megpróbálták halogatni, kitolni a belépési nyilatkozat aláírását. Nem zárkóztak el a téveszbe történő belépéstől, de hátráltatni próbálták az idejét. A korábbi tapasztalatok alapján joggal remélhették, hogy ez a szervezési hullám is kifulladás, majd enyhül a légkör, és megvárthatják földjüket, önállóságukat. Dávodról azt

jelentették, hogy az egyéni parasztok passzívak, ennek oka egyrészt, hogy „egymásra várnak a belépéssel – mondván, hogyha a másik belép, akkor utána ő is be fog lépni”. Borotán a téveszelnökök kiszemelt Sári Vince sem írta alá a belépési nyilatkozatot, azt mondta, majd akkor, ha 45-50-en már aláírják, ő sem marad ki. „A parasztok hangulata csendes, passzív ellenállású, azt hajtogatják, majd 1965-ben lépnek be a tsz-be. Arra hivatkoznak, hogy Kádár 1965-ig mondta az átszervezést.”

Mivel az agitátorok rendszerint nem boldogultak a nagyobb birtokkal rendelkező, öntudatosabb, határozottabb, helyben tekintélynek örvendő gazdákkal, az a gyakorlat alakult ki, hogy berendelték vagy bevitték őket a tanácsházára, és ott egy-egy „népnevelő” brigád igyekezett különféle eszközökkel – a fizikai erőszaktól, kínzástól a pszichés nyomásgyakorlástól át a megfélemlítésig – a belépési nyilatkozat aláírására bírni őket.

KAMPÁNY KECSKEMÉTEN

A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB határozata alapján a „téveszek számszerű fejlesztése”, azaz a kényszerkollektivizálás 1960. február 1-jén fejeződött be a megyében. Kecskeméten 600 földtulajdonost hívtak be és 310 belépőt regisztráltak, összesen 1729 kat. hold földdel, egy belépőre átlagosan 5,6 kat. hold esett. Kecskeméten a téveszszervezésben 180 fő vett részt, az üzemekből kivezényelt brigádokat a beszervezést követően feloszlatták, csak 40 főt tartottak vissza, akik a későbbiekben is részt vettek a „munkában”.

A megyeszékhelyen azonban nem fejezték be a téveszbe történő belépést február 1-jéig, sőt február második felében kezdődött egy újabb nagyarányú beszerzési kampány. Ennek az volt az oka, hogy a téveszek kérésére elkezdték a beszervezett pusztarészeket helyrajzi szám és térkép alapján beazonosítani a területek összefüggőségének kimutatására. Február 15-re derült ki, hogy a kiskúti tévesz területe 206 darab-ból állt, sok kis egyéni földterület ékelődött közbe, melyek tulajdonosai a város belterületén laktak, így nem keresték fel őket a beszerzés során.

Ezt követően – a táblakialakítás érdekében – azokat hívták be, akiknek a földje beleesett a táblába. Kiválasztottak hat fő műszaki rajzoló és hat „olyan elvtársat, akik a kinti munka során a leg-

kellett menni a magánparasztokhoz napszámba, hogy legyen kenyérré való. Ezért félt és fél ma is a parasztság a [...] tsz-től.”

NÉPNEVELŐ AGITÁTOROK

A megyei mezőgazdasági osztályhoz 1960 januárjától érkeztek az aktívák jelentései „a tsz-ek politikai és szervezeti megszilárdításáról”. Ezekből a jelentésekből megállapítható, hogy a helyi népnevelők agitációja a téveszbe történő belépésekhez vonatkozóan eredménytelen volt. Harkakötönyből azt jelentették, hogy „ez az akció igen formális, és gyakorlati eredménnyel nem lehet számolni”. A jelentés készítői úgy véle-

jobb magatartást tanúsították”. A „kampanyyszerű elbeszélgetések” során napi 30-50 gazdát hívtak be, hogy lépjenek be a téeszbe, „és ahogy a hat ember győzte, úgy szabadultak”. A tagok beosztása február 27-én ért véget.

ELBAGATELLIZÁLT ERŐSZAK

Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztálya 1960. február végén március 15-ig összefoglaló jelentést kért megyénként, hogy hol „milyen mértékben sértették meg egyesek a párt politikáját, az önkéntességet, hogy a megyében milyen durvaságok, tettelegességek történtek, kik követték el azokat, mi volt a durvaság oka, milyen módon zárták le ezeket az ügyeket, esetleg milyen káros visszahatást szültek a meg nem engedett módszerek”. Tehát a pártvezetés az általa utasításba adott kollektívizálást önkéntes belépésnek, a földnek, a termelőeszközöknek, az állatoknak a „közösbe” adását, az államosítást, a parasztság tulajdonától való megfosztását mintegy önkéntes lemondásnak próbálta beállítani. Egyéni túlkapásokként igyekezett „kivizsgálni” a kényszerkollektívizálás során lezajlott erőszakhullámot.

A magyar birtokos parasztság végletesen ragaszkodott a földhöz, amely számára az ételmet, a gazdaságot, a munkát és a jövedelmet, az életformát és a tradíciót jelentette. Azt minden szereplő tudta, hogy a parasztság földtől való megfosztása csak megfélemlítéssel, erőszakkal hajtható végre, ugyanakkor a rendszeresen előforduló

tettelegességet a központi vezetés egyéni esetekként próbálta bemutatni, kivizsgáltatni, lezárni.

A Molnár Frigyes megyei első titkár által összeállított jelentésben felsoroltak néhány esetet, ahol megsértették az „önkéntességet”, így a kiskőrösi, a dunavecsei, a kiskunfélegyházi és a kiskunhalasi járásokban összesen 18 községben mutattak ki „túlkapásokat”. A jelentésben az esetek leírását a következő jelzőkkel tompították: néhány esetben egyes népmunkások kisebb mértékben tetteleg is bántalmazták, egy-két paraszttal a megengedettnél keményebb és sértő hangot használtak.

A kivizsgálás kiterjedt arra a hírre, mely szerint Szabadszálláson Kuszto Lajost annyira megverték, hogy belehalt. A *Népszabadság* szerkesztőségének írt névtelen levél szerint: „Ott voltam Szabadszálláson és akkor temették K. L.-t 74 éves, azt is úgy verték agyon a beteg ágyában, a nemi testrészt elkapták és úgy húzták ki az ágyból...” A jelentés szerint viszont „a hírből semmi sem igaz, a nevezett dolgozó paraszt hólyagrákban szenvedett és abba halt bele”.

A jelentésben megállapítják, hogy az elkövetett „durvaságokat az ellenség sok tekintetben kihasználta [...] a legtöbb bajt azzal okozták, hogy a legkisebb megtörtént eseményt is felnagyították és a környező településeken híresztelték”. Azt is leírták, hogy a megyéből sok névtelen levelet írtak a rádióhoz, a *Népszabadsághoz*, a *Szabad Föld* szerkesztőségébe, a Megyei PB-hez a sérelmek miatt. Ezekről megállapították, hogy „a levelek tartalma

általában alapos túlzás volt vagy hazugság”. Mások nevében is írtak leveleket, általában tekintélyes parasztszervezők nevében, melyben a nevezettek különböző szörnyűségekről írtak. Megkeresték a nevezetteket, és úgy találták, „hogy akinek a nevében írtak, semmi bántódásuk nem történt”.

Végül azzal zárult a jelentés, hogy a „Megyei Párt VB. minden esetben a legszigorúbban megkövetelte a Járási Párt VB-ktől, hogy ne tűrjenek semmilyen erőszakot vagy meg nem engedett módszer alkalmazását. A VB nem engedte meg azt sem, hogy különböző irodákba hívják be a dolgozó parasztszervezőket és ott megfélemlítsék őket.” Ez utóbbi állítás persze szintén nem fedte a valóságot, csak Kecskeméten több száz embert hívtak be a tanácsházára, Izsákon autóval jártak ki a gazdákért, és más településen is azt a gyakorlatot alkalmazták a pártvezetők, hogy behívták a tekintélyesebb parasztszervezőket a tanácsházára, hogy ott „megpuhítsák” őket.

AZ IZSÁKI TÉESZSZERVEZÉS KIVIZSGÁLÁSA

A botrányossá váló izsáki kényszerkollektívizálást 1960. december 10-én vizsgálta ki az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Mezőgazdasági Osztályának két munkatársa, maga az osztályvezető Tompa Béla és Kovács László. A vizsgálat során kihallgatták Kröszl János izsáki párttitkárt, Illés János tanácselnököt, egy sértettet, Novák János 21 kat. holdas gazdát, két gépkocsivezetőt, akik a gazdákat szállították be a tanácsházára, va-

MEGRENDÍTŐ VALLOMÁSOK

A megyében elkövetett erőszak brutalitására néhány névtelen levél alapján következtettünk. 1960. február 1-jén a *Szabad Föld* szerkesztőség továbbított egyet az MSZMP Megyei Bizottságának. Egy madarasi levélíró panasolta, hogy erőszakos módon folyik a téeszszervezés: „A községünkben működő téeszszervezőbizottság leírhatatlan embertelenségre vetemedett. Meggyőző érvek helyett általi sorsra alacsonyítják az embereket. És ezt ígérgetik a jövőre vonatkozólag is, hogy ők lesznek

a vezetők, mi pedig csak sz...-ok leszünk. [...] Nem tudjuk, helyese ez? Ez nem lehet a kormányprogram [...] Leszünk-e emberek, vagy vegyünk vándorbotot s hagyjuk el falunkat? Mondás tartja, szemet szemért, fogat fogért, de mi ezt nem tehetjük, mert arra hivatkoznak a szervezők, hogy ez a megbízásuk, állami emberek. Tünnünk kell, hogy ütnek, köpködnek, mezítenre vetkőztetnek, több fegyvert fognak ránk, felakasztással fenyegetnek bennünket. Őszülő emberek hangosan zo-

kognak megalázásukért, gyermekek sírnak az édesapjuk után, aki nem otthon tölti az éjszakát, kéken-zölden látják viszont. Ezek az emberek, aligha tudják, mi a népi demokrácia, mit jelent az, hogy ember. [...] Ilyen erőszakkal létesített szövetkezet nem lesz életerős, és nem leszünk boldogok, mert akkor nem tudunk kedvvel dolgozni, termelni, kérjük a szíves intézkedésüket.”

A lap szerkesztősége azt kérte, vizsgálják meg a madarasi helyzetet, „mert ha fele igaz

is az írottaknak, azzal is többet árt a szövetkezeti mozgalomnak, a népi demokráciának az illető »szervező bizottság«, mint ha semmit nem tenne”. Válaszában Tompa Béla, a megyei mezőgazdasági osztály vezetője megállapítja, hogy hozzájuk is érkezett Madarásról hasonló panaszos levél, melyet a helyszínen kivizsgáltak. Szerinte a névtelen levélben leírt durvaságok nem felelnek meg a valóságnak. „Fegyverrel, akasztással való fenyegetés nem fordult elő. Erősebb hanghasználat történt, de

lamint Kuti Pétert, aki az egyik népnevelő brigád vezetője volt és a brigád néhány tagját is. A jegyzőkönyvekből viszonylag jól lehet rekonstruálni az izsáki eseményeket a téesszervezés időszakában, 1960. december 1. és 10. között. Illés János tanácselnök elmondta, hogy Izsákon a téesszervezés decem-

ber 1-jén kezdődött egy parasztnagygyűlés megtartásával, melyen nagyjából 600 fő vett részt. A nagygyűlésen előadást tartott Keserű János földművelésügyi miniszterhelyettes és a járási tanács elnöke is. Helyi népnevelő brigádok kezdtek a beszerzési kampányt, majd más településekről érkezett nép-

A szántás mélységét ellenőrzik a kecskeméti gépállomás dolgozói, 1950. A kulákok vegzálása során a szántás mélységébe is belekötöttek a hatóságok. A kép háttérében egy Dutra DT-413 típusú lánctalpas traktor látható

az is jórészt csak a tsz. szervezés-től függetlenül.”

A Népszabadság szerkesztőségének is írtak névtelen levelet Bács-Kiskun megye lakossága aláírásával, melyben a Szabadszállás és Fülöpszállás környéki állapotokról adtak hírt. A levélben leírták, hogy a „a népnek sok részét is össze verték és rugdalták, így sokan félelemükbe minden szó nélkül aláírták a nyilatkozatot. [...] aki 1 szóval is azt mondta, hogy nem irom alá akkor már durítotték ilyen alapon nem lehet a népet vezetni, mert ez foradalmat vált, mert ez valóságos álati dolog [...] mikor szabadszálláson jártunk, hallottuk, hogy a tanács

elnök elkezd köpködni és káromkodni mikor a népeket hívják és mondja, hogy én nem tudom ezt a piszkos szegény parasztot a csoportba bevinni tehát ütni és rugni kel majd akkor belép.”

Nagymamám, Tóth T. Valéria 1926-ban született, Tiszakécske és Jászkarajenő határán fekvő tanyában élt „kulák származású” szüleiivel. A vele készített interjú során ő is elmondta a beszerzéssel kapcsolatos emlékeit: „Édesapám, Tóth Tamás Illés együtt volt katona az első világháborúban Palya Istvánnal, a feleségét Kormos Margitnak hívták. Tanyán laktak ők is, a kécskei út mellett, a Kőrösi érnél. Jómódú

paraszt volt, 40 hold körül volt a földje, ők is kulákok lettek. Már traktora is volt neki, 56 után vehette. Papával nagyon jóban voltak, megértették egymást, közel is laktak egymáshoz. Szorgalmas, józan életű, rendezett család volt. [...] Mikor már a téesszbe bement Pista bácsi is, meg apám is, mondta neki, hogy Illés, tudod, mikor beléptem a téesszbe, kifogtak rajtam. Képzeld, Illés, egy kilós mázsasúlyra madzagot hurkoltak, a másik végét meg ráhurlolták a tökömre. Lefogott négy kommunista, és mondták, hogy piszkos kulák: Járkálj! Addig járkálj, amíg alá nem írsz! Azt mondta szegény Pista bácsi,

hogy tudod, Illés, mikor már úgy fájt, hogy nem bírtam, mondtam, hogy vegyék le, aláírok. Azt is mondta Pista bácsi, hogy Illés, el ne mondd senkinek. Mert megmondták, hogy ha visszajut a hír, hogy milyen áron írtál alá, csak addig élsz! Mondta a papának, Illés, el ne mondd senkinek, nehogy visszajusson a hír, mert kinyírnak, mint egy kutyát. Papa nem is mondta el, csak a szűk családnak, de figyelmeztetett bennünket is, el ne mondjuk senkinek. Nem megverték, érted? Volt, akit megverték, de annak látszata volt, ez volt a »tisztább« megoldás. Nem lehetett verni az embereket »hivatalosan«.”

nevelőkkel együtt nagyobb erővel folytatták az agitációt, így 100-120 fő volt az agitátorok száma. Mégsem tudták meggyőzni a helyi gazdákat, belépés szinte alig történt. A népnevelők azt jelentették, hogy a legtöbb helyen zárt kapukkal „fogadták” őket, és volt, ahol „kapával mentek a népnevelőknek”, így a rendőrségnek is be kellett avatkoznia.

A belépések elmaradása miatt december 6-án Izsákon Posváncz László járási tanácselnökkel megbeszélték, „hogyan az ilyen nehezebbeket, akik bezárják a kaput vagy kidobják a népnevelőket, azokat hívassuk be ide a tanácsházára, és itt beszéljünk velük”. Ezen a napon járási tanács vb-ülés volt Izsákon, ami délutánig tartott, majd átmentek az Izsáki Állami Gazdaság központjába, és ott újra megbeszélték a módszereket a tévesz hatékonyabb szervezésére. „A Posváncz elvtársék állásfoglalása az volt, hogy eredményes a 15-20 fős elbeszélgetés (csoportban) és ezt szerveztük. Az erősebbeket pedig idéztük.”

A tanácsházára december 5-től kezdtek beidézni a gazdákat, 7-től két

autóval szállították oda az embereket. A tanácsházán naponta 5-8 ember írta alá a belépési nyilatkozatot. A jegyzőkönyv szerint főleg a hangadókat és azokat vitték be, akik elküldték a népnevelőket. A tanácsházán két brigád, egy kecskeméti és egy budapesti folyamatosan „dolgozott” a parasztek „meggyőzésén”. Az agitátorok állították, hogy „az elbeszélgetések során erőszakot nem alkalmaztunk, több esetben kedélyes beszélgetés után írta alá a belépési nyilatkozatot a behívott. A behívott személyek általában rövid ideig voltak bent, volt olyan, aki 2-3 óra hosszáig volt itt, egy személlyel történt meg, Nagy Ferencsel, hogy 1 napig volt idebent. 1 esetben fordult elő, hogy az elbeszélgetés az éjszakai órákig elhúzódtott (kb. 12 óráig). Ő kb. este 8 órától volt idebent.”

Az egyik brigád tagja, Sztraka József jól ismert helyi szereplője az 1944-et követő időszaknak. Sztraka Kecskeméten a kommunista párt színeiben tagja volt a helyi nemzeti bizottságnak, majd a törvényhatósági bizottságnak, az igazolóbizottság elnöke és népbíró volt, s a B listázó bizottság munkájában is részt vett. 1946-tól a rendőrség politikai osztályán dolgozott századosi rangban, de 1947-ben elbocsátották a túlkapásai és rendszeres lopásai miatt, majd a pártból is kizárták.

1961-ben Izsák községben kihelyezik a „Termelőszövetkezeti község” táblát annak jeléül, hogy csaknem minden gazda belépett a termelőszövetkezetbe

Kröszl János párttitkár a vizsgálat során elmondta: „azokat a parasztek embereket, akikkel népnevelőink végleg nem boldogulnak, értjük alatta, hogy nem hajlandók a népnevelőkkel tárgyalni, bezárkóznak, vagy pedig trágár szavakkal illetik népnevelőinket, a járási vezető elvtársakkal való megbeszélésünk alapján a kerekegyházi gépállomásra kapott gépkocsival a községi tanácsházára hoztuk be. Az autóval két fő járt, akiket külön figyelmeztettünk az udvariasságra.”

Kröszl elmondása szerint Novák János fél órát volt a tanácsházán, és belépett a téeszbe. A vizsgálatról egy jegyzőkönyv maradt meg, melyben a mezőgazdasági osztály munkatársai rögzítették a másik fél verzióját is, hogy mi történt vele a belépési nyilatkozat aláírása előtt. Az izsáki gazda elmondta, hogy „kijöttek oda hozzám csütörtökön éjszaka 1 órakor autóval, és az ajtót, mivel nem nyitottuk ki rögtön, azt mondták, hogy ha harmadszorra mondják és nem nyitják, befeszítik. A gyermek kinyitotta az ajtót, bejöt-

„Első gabona a hazának” a kiskunfélegyházi Lenin Termelőszövetkezettől 1955-ben. A propagandafotón a parasztek boldogan szolgáltatják be a termést

tek, azt mondták, hogy öltözök azonnal. Azt mondtam: nem öltözök, nem megyek sehova. Azt mondták, akkor ingben, alsónadrágban visznek. Utána csak felöltöztem, a kocsihoz kivezettek, a két gyerektől elköszöntem. Át kellett útközben egy tehergépkocsira szállni. Hogy mikorra értünk be, nem tudom pontosan. Mikor átszálltam a másik gépkocsiba, akkor azt kérdezték tőlem, hogy nem gondoltam-e még meg. Én azt mondtam, hogy nem, mert fizikailag nincs annyi erőm, hogy belépjek a tsz-be. Behoztak a községi tanácshoz, először az egyik szobába vezettek be. Amikor bejöttem, mellbe vágta, azt mondták, hogy kinyomják a két szemem, ha nem lépek be a tsz-be. Nálam voltak 6-an, közben ketten bejöttek még a szobába, tehát kb. 8-an voltak. Azt nem tudnám megmondani, ki volt az, aki megütött, egy zöld kabátos volt.

Olyan idegállapotban voltam, hogy nemigen emlékszem. Egy jó félóra hosszúra beszéltem nekem, erre én aláírtam a belépési nyilatkozatot. Ekkor kiengedtek engem, haza is vittek a gépkocsival.”

ÖSSZEGZÉS

Az MSZMP kiadta az utasítást, hogy a parasztokat be kell léptetni a termelőszövetkezetekbe, ők azonban nem akartak lemondani földjükről, vagyonukról, egzisztenciájukról. Nyilvánvaló volt, hogy birtokos parasztokat csak erőszak alkalmazásával lehet megfosztani földjeiktől, termelőeszközeiktől és állatállományuk jelentős részétől. A vagyontól és az életmód alapjaitól való megfosztást úgy kellett kikényszeríteni, végigcsinálni igen rövid idő alatt, hogy abból ne legyenek „ügyek”, botrányok.

A központi hatalom nem az erőszak-szervezetre bízta a parasztság megdolgozását, hanem „civilikre”, azaz népnevelőkre, agitátorokra, hogy eltávolítsa magától a kollektivizálás kikényszerítésével járó brutalitást. Az erőszakhullám és a belépési nyilatkozatok aláírása után a központi hatalom utasítására „kivizsgálták és felelősségre vonták” azokat, akik valójában a hatalom, a párt utasítását végrehajtották.

Azt próbálták elhíttetni, hogy ezek csak helyi túlkapások voltak. Esetenként „megbüntették” a végrehajtókat, így a felelősséget áthárították az agitátorokra, a települési, járási vezetői szintekre, a hatalom helyi kiszolgálóira. Tehát a hatalom saját embereivel kivizsgáltatta az általa elrendelt erőszakot, és a „túlkapások” miatt „megbüntette” saját kommunista „népnevelőit”. ♦

KÁLI CSABA

A GAZDÁK MEGTÖRÉSE

KOLLEKTIVIZÁLÁS ZALÁBAN

Az 1945-ös földosztás viszonylag kevésbé érintette Zalát. A megye nagy részét borító erdőket államosították, a legelőket inkább községesítették, a kevés szántóföldes nagybirtokból átlagosan 2,8 kh jutott egy-egy parasztcsaládnak.

A kollektivizálás negyvenes évek végétől induló első hulláma Zalában gyakorlatilag kudarcba fulladt, hiszen a földterület kevesebb mint harmadán sikerült csak termelőszövetkezeti csoportokat lét-

rehozni. A parasztság körében ekkor szinte nagyobb sérelmet okozott a tagosítás, a kisajátítás, a beszolgáltatás, a jugoszláv határ melletti kitelepítés vagy a „kulák”-nak bélyegzés.

A hatalom azonban mindig tanult a lokális vereségeiből, 1958-tól kezdődően néhány év alatt szinte mindenkit bekenyszerítettek a kollektív gazdaságokba, ami súlyos konfliktusokkal és érdeksérelmekkel járt.

A földtulajdonlásban 1945 után bekövetkezett változások Zala megyében számos sajátosságot mutatnak nemcsak az ország többi nagytársához, de a nyugat-dunántúli régióhoz képest is. A földosztás során juttatott föld átlagos nagysága Zalában 2,8 katasztrális hold (kh, hold) volt, ennél alacsonyabb értékek csak Heves (2,6 kh) és Nógrád (2,7 kh) megyékben alakultak ki. Alapvetően kevés volt a szántó profilú nagybirtok, illetve az átlagosnál nagyobb volt az erdő, a rét, a legelő részaránya. A földtulajdon rendezésének átalakítása után – az eredetileg kisméretű birtokok miatt is – a zalai gazdaságok 88,4%-a tartozott a 10 holdnál kisebb birtokcsoportba, míg a 25 hold feletti kategóriába 1,1%. A domborzati viszonyok következtében a birtokok relatíve nagyobb tagoltságot mutattak, amit a művelési ágak mozaikossága tovább fokozott, ráadásul az aranykorona-érték is átlagon alulinak számított.

FÖLDINDULÁS

A negyvenes évek végétől a kollektivizálás rávezető terepéül szolgáltak a

földműves-szövetkezetek oldalvívén szervezni kezdett földbérlo-szövetkezetek. A megyei pártbizottságnak adott heti jelentések szerint „az igénylők kevés kivétellel mindenhol egyénileg akarják igénybe venni a haszonbérbe vehető földet”. Gerencsér György, az MDP egyik megyei országgyűlési képviselője nem fedte el az akció szinte teljes kudarcát: „gyengén állunk jó példák tekintetében [...] nagy nehézséget jelent, hogy a parasztság, úgy a régi, mint az új, beállítottságánál fogva individuális és mindent hasznossági, jövedelmezőségi szempontból vizsgál. Ideál a kulák!” A saját tulajdonként bevitt területek mellett a bérleteken, a kuláknak minősített nagygazdáktól elvett földeken és állami tartalék területeken alakultak meg az első bérlo-, illetve táblás csoportok. Ezeket 1949 januárjában központilag felülvizsgálták, ami zalai vonatkozásban lesújtó eredménnyel zárult. A bizottság az akkor működő 14 kezdeményezés közül mindössze hat olyat talált, amely többé-kevésbé életképesnek látszott.

Rákosi Mátvás 1945-től Zala megye országgyűlési képviselője volt, amit sokan elkötelezettségéből vagy éppen önös hasznonszerzési és karrierérdek-

ből fakadóan ki is használtak, például nem egy esetben felkérték keresztapának. Nem érezhette magát esélytelennek Figler Béla sem, aki 1949 januárjában írt levelet Rákosinak, viszont a környezettanulmányozással megbízott helyi erők nem javasolták a kegy megadását: „a szövetkezetek ellensége, kijelentette, hogy ezzel a demokrácia a már kiosztott földeket vissza akarja venni az úggazdáktól. A felülvizsgáló bizottság előtt szemtelenül viselkedett, miért is kizárásra javasolták.” Ezzel automatikusan ugrott a keresztapasági kérvény pozitív elbírálása is.

A táblás csoportok megjelenése óhatatlanul magával vonta a kollektivizálási „útiter” első olyan ütközetét, a tagosítást, amelyben már nemcsak az „úri földbirtokosok” érdekei sérültek, hanem a kis- és középparasztság is ízeletét kapott a földindulás gyakorlati mikéntjéről. Az első részleges tagosítást megelőző hetekben már teljes készületben állt a helyi államvédelem, 1949 augusztusától naponta számoltak be öt-hat oldalas jelentésekben az előkészületekről, egyrészt az ellenséggkeresés, ám sokkal inkább az önyugtatás és önygafolás végett. A tagosításra mint egyfajta hadműveletre tekintet-

tek a végrehajtott, amit teljes hírzárlet mellett, maximális „éberséggel”, a kedvezményezettek óvatossági informálása mellett, rajtaütésszerűen kezdtek el végrehajtani.

Az ellenszegülés nem várt politikai mezőkben is teret nyert, a helyi párttitkárok, községi bírók és más, lojalitásra kötelezettek ugyanúgy „hallani sem akartak” földjük elvételéről, mint azok, akik ellenállására eleve számítani lehetett. A kitagosítottak érdekében végrehajtott korrekció nem volt jellemző, így maradt a passzív ellenállás: nem mentek el a cseretárgyalásokra, a csereföldet nem vették birtokba, azokat nem voltak hajlandók megművelni. Mások – büntetés terhe mellett – a betagosított földjüket kezdték művelni, s a mezsgyekarókat lesüllyesztették eke-mélység alá, hogy fordulat esetén meg tudják találni korábbi földjüket.

SIKERTELEN BEKERÍTÉS

A „vasaltnadrágosok” és „aktatáskások” vagy más kontextusban „népnevelők” megjelenése a falvakban már önmagában konfliktust gerjesztett. Az ad hoc jelleggel kiküldött szervezők az ötve-

nes évek elején még sokszor egyedül, esetleg párban, de mindenképpen kics csoportos keretek között, különösebb előkészítés nélkül tévedtek be a falvakba. Csak a megszervezett csoportok száma volt lényeges, emögött minden más paraméter elsikkadt. A kényszerítés eszközei széles skálán mozogtak, a fizikai erőszaktól kezdve a verbális agresszióig, zsarolásig terjedtek. Az érvanyagot színesítette az adózási szabályozás, a tagosítás, a beszolgáltatás, a békekölcsönjegyzés, az állatvágási, határsávbelpelési engedélyek feletti rendelkezés vagy éppen a „meseautó” emlegetése.

A hagyományos vidéki organikus közösségek a kommunisták társadalom-átalakítási terveiben akadályt jelentettek. A kollektivizálás elsősorban nem is gazdasági expanzióként, hanem sokkal inkább a helyi mikrotársadalmakba való behatolási, átforgalmi kísérlet politikai eszközeként értelmezhető. A háború, a holokauszt, a megszállás, valamint a rákövetkező számonkérések és nem utolsósorban az ország szovjetizálása folyamatosan napirenden tartották az állami erőszakot, amely beépült a mindennapokba, az élet része lett a jogbizonytalansággal való együttélés, jel-

lemző attitűddé vált az állandó (színel) alkalmazkodás. A kollektivizálással szembeni ellenállást hamar kriminalizálta a pártállam, bevonva ezzel az igazságügyi szerveket is a gépezetbe. A tszcs elleni izgatás értelmezése tág határok között mozgott, ahogy a büntetés mértéke is néhány hónaptól néhány évig terjedhetett, tekintettel az illető osztályhelyzetére, ami egyúttal a polgári jogegyenlőség megszűnését is látványosan demonstrálta.

Az 1953 közepétől beindult „új szakasz” e „bűncselekményfajta” megítélésében nem hozott azonnal változást, viszont a következő években az ítéletek már enyhébbek lettek, a többéves börtönbüntetések néhány hónapra re-

A termelőszövetkezetek ún. zárszámadó közgyűlésének, amellyel lezárták a megelőző évet, általában ünnepélyes külsőt kölcsönöztek. A feszültség azonban szinte tapintható volt, különösen az első években. A közgyűlés gondosan megkomponált koreográfiája szerint mindig felszólalt egy fel-sőbb pártvezető, jellemzően a járási, esetleg a megyei pártbizottság kiküldöttjeként.

A tsz-ek kezdetben komoly munkaerő-hiánnyal küszködtek. A gépesítettség alacsony volt, a fiatal férfiak pedig igyekeztek a városokban munkát vállalni különböző ipari munkahelyeken. Az egyetlen munkaerő-tartalékot a nők jelentették, akiket fokozott mértékben próbáltak bevonni a szövetkezetek munkájába.

dukálódtak, sőt szimpla pénzbírság és felmentés is előfordult.

Ugyanekkor gyorsan és látványosan nőtt a parasztság, különösen a tszcs-ből kilépők „bizalmi indexe” a magángazdálkodás lehetőségeit illetően, amiről egy pártbizottsági jelentés is tudósít: *„Megyénkben a mezőgazdasági kisgépek kereslet a kormányprogram megjelenése előtt egészen gyenge volt. Dolgozó parasztságunk tartózkodott a mezőgép vásárlásától [...] a kormányprogram megjelenése után dolgozó parasztságunk részéről soha nem látott érdeklődés mutatkozott meg a mezőgazdasági kisgépek iránt. A raktáron lévő készletek napok alatt elfogytak, utánpótlást az ipar a kereslet arányában nem tudott biztosítani.”*

Több községben a kitagosított gazdák azonnal elkezdték művelni egykori

saját földjüket, a súlyos büntetés lehetőségétől sem riadva vissza. Bucsuta községben többen az év elején betago-sított egykori saját földjükön a kormányprogram megjelenése után azonnal szántottak, vetettek és kaszáltak, miközben hárman börtönbüntetést kaptak. Az ítélet kihirdetése után a községi tanács elé vonuló asszonyok férjeik szabadon bocsátását követelték. A több tucat főre duzzadt megmozdulásnak a rendőrség kiérkezése vetett véget.

A gazdák földhöz való viszonya nem egyszerűen egy polgári értelemben vett tulajdonviszonyt testesített meg. Az előbbi példa szereplői tisztában voltak cselekedetük (súlyos) büntetőjogi következményeivel, mégis megtették – ráadásul a gazdasági haszon biztos reménye nélkül –, így cselekedetük a kívülálló szemlélő perspektívájából nézve teljesen irracionálisnak tűnt. A saját közegükben azonban racionálisnak számított, elismert ellenreakcióként kezelték a tulajdontól való megfosztás, a gazdasági és társadalmi sértettség, a méltóság elvesztése/elvétele ellenében. Nem önmagában az elért egzisztenciális lét fenyegetettsége, hanem a saját hierarchizált miliójükben elért státuszuk erodálódásának veszélye is motiválta ezeket a gazdákat cselekedetükben.

ÖSSZETÁKOLT SZÖVETKEZETEK

Az 1955. eleji újabb politikai fordulatot a sarat addig jól álló egyéni gazdák azonnal úgy dekódolták, hogy most már kötelező lesz a belépés a tszcs-be. A kisgépek iránti kereslet alakulása ezúttal is kitűnő indikátornak bizonyult: *„A zalaegerszegi mezőgazdasági kisgépeket elárúsító üzlet dolgozói elmondják, hogy az MDP Központi Vezetősége márciusi határozata óta a mezőgazdasági kisgépek vásárlása majdnem teljesen leállt.”* Az államhatalom tanult az előző évek kudarcaiból, lényegesen intenzívebben és erőszakosabban kezdte/folytatta a kollektivizálást 1955 második felében. Bevett koreográfia lett, hogy a nyomás alá helyezett parasztoknak kompromisszumot ajánlottak, hogy a belépést követően csak 1956 tavaszán vagy őszén kell megkezdeniük a közös munkát. Ez hatékony módszernek bizonyult, a (formális) belépés árán így sokan megszabadultak a lelki és fizikai terrortól, de leginkább az időnyerésben reménykedtek.

Az 1955 őszi erőszakkal összetákolta „szövetkezetek” jelentős része azonban – kiegészülve nem egy korábban alakítottal is – 1956 nyarára a poli-

tikai széljárás újabb változásával szétporladt. A feloszlások zömmel a délnyugat-dunántúli régióra estek, amelyen belül Zala megyében volt a legnagyobb mérvű csökkenés a gazdaságok, a terület és a tagok számát tekintve egyaránt, így közvetlenül a forradalom előtt a megye szántóterületének mindössze 14%-án folyt közös gazdálkodás. A zalai kollektivizálás első hulláma a hatalom szinte teljes kudarcával végződött.

A politikai és gazdasági sikertelenséget az 1956-os forradalom mutatta meg igazán, amikor rövid idő alatt lényegében az összes gazdaság megszűnt a megyében. A kollektív gazdaságok leginkább az államhatalom falvakba lenyúló politikai szerveiként „funkcionáltak”, de semmiképpen sem egy alulról építkező, önkéntességen és autonomitáson alapuló gazdasági egységként működtek.

Terméseredményeikben soha nem tudták felülmúlni az egyéni gazdákat, így lényegében egyetlen olyan szegmense sem volt ennek a képződménynek, amely a parasztság szélesebb, különösen a módosabb csoportjaira vonzó hatással lett volna. A kollektivizálás 1956-ig tartó szakasza leginkább a

nincstelen agrárproletárokat és az újgazdákat vette célba, így a falvak társadalmi hálójának legerősebb kötelékeit képező, többgenerációs birtokosi öntudattal rendelkező kis- és középparaszti tömböket még nem tudta alapvetően megbontani.

ÚJABB BEKERÍTÉSI HADMŰVELET

A forradalom után a régi-új hatalmi szisztéma 1958 végéig szinte csak vegetatív reflexként folytatta a kollektivizálást a megyében. A parasztság a forradalom leverése után jól érzékelhetően nem készült egyöntetűen és önfeladás-szerűen az újabb kollektivizálásra. A kisgépvásárlások ismételt növekedésénél is nagyobb jelentősége volt – és még inkább tükrözte a hosszú távú gondolkodást – a földvásárlások megugrásának 1957-ben, amely az elmúlt évekhez képest megsokszorozódott. A paraszti gazdálkodás hasznosságát szemléletét mutatják a kollektivizálás híreire, még inkább tényeire 1958 végétől adott válaszok. Ismét a már ismert indikátorra kell utalnom:

a kisgépvásárlás 1958 végén újra visszaesett, mint ahogy az ingatlanforgalom is.

Az újabb nekirugaszkodásnak a korábinál hatalompolitikai szempontból eredményesebb végrehajtásához Keresztes Mihály földművelésügyi miniszterhelyettes személyesen adott instrukciókat még 1957 novemberében a zalai tsz-ek és gépállomások III. megyei tanácskozásán. A fogadkozások és előkészületek eltelére a zalai vezetés elégtelenre vizsgázott az 1958–59 telén végrehajtott kollektivizálás során. 1959 áprilisára a megye szántóterületének mindössze 13%-a tartozott a tsz-ekhez, amivel Zala messze a megyei rangsor végén kullógott. A szomszédos Veszprém megyében lényegesen intenzívebben folyt ez

Kádár János meglehetősen ritka vendégnek számított Zala megyében, az ország ezen távoli szegletét mindössze kétszer kereste fel. Első, 1961 nyarán történt látogatását összekapcsolta a kollektivizálás zalai helyzetének szemrevételezésével, amely természetesen nem nélkülözte a propagandisztikus elemeket sem.

A Zala megyei Bak községben 1959. október 26-án, az esti órákban egy helybeli fiatalember, Balogh Béla két kézigránát dobott a községi tanács épületére, ahol éppen a kollektivizálás kérdését tárgyalták. A gránátok közül egy robban fel, de az sem okozott személyi sérülést. A hosszas bírósági procedúra után Balogh Béla életfogytiglani börtönbüntetést kapott.

idő tájt a kollektivizálás, a megyehatár melletti szomszédos zalai falvak lakosai a rokonok, ismerősök révén már riasztó információkkal rendelkeztek a „szép új világra” vonatkozóan.

A zalai párt- és tanácsi vezetés képviselőinek a mintául szolgáló Győr-Sopron megyében tett látogatása után, 1959 második felétől lényegesen előkészítettebben, szervezettebben, nagyobb erőket megmozgatva folyt a „munka” Zalában is. A kollektivizálás társadalmosítása jelentősen túlterjedt a korábbi horizontokon. Az agitációs vagy a megalkotást követő „patronálási” munkából szinte egyik társadalmi-foglalkozási csoport sem vonhatta már ki magát. A pedagógusok kényszerítése mellett pl. a jogtanácsosok, bírók, az ügyvédi munkaközösségek tagjai sem maradhattak semlegesek. Ezzel a hatalom elérte, hogy (színel) véleménynyilvánításra kényszerítse a társadalom különböző rétegeit, sőt túllépve ezen, cselekvő lojalitást várva terítette szét a felelősséget, amivel biztosította a kölcsönös tabusítás feltételeit.

A bekerítési művelet legkritikusabb szakaszában zömmel ipari munkásokból, funkcionáriusokból, állami gazdasági és gépállomási dolgozókból szervezett brigádok szállták meg a falvakat. A munkás–paraszt ellentét demagóg kiélezésével felhergelt, a sokszor meglévő kettős identitásukban az „agrárius” gyökereket elnyomó (párt)munkás agitátorok szemében a kollektivizálás – akár erőszakos – véghezvitele teljes legitimitást nyert. Az iparosítás mindenhatóságába vetett hit, a technicista gondolkodás – elég az úrhajózás korabeli sikereire utalni –, megspékelve az életszínvonalal kapcsolatos előítéletekkel, irigységgel, magától értetődővé tette például a vasutasok és kőolajbányászok, illetve a funkcionáriusok szemében a mezőgazdaság „átszervezésének” természetesen szükségességét.

Az iskolákban, kultúrházakban több napra, hétre berendezkedő csapatok rendszerint már érkezésük első napján megindították az offenzívát. A gazdák vagyoni alapú megközelítési taktikája alapvetően változott az ötvenes évek első feléhez képest, mivel most kifejezetten a falu „gazdag sarkában”, a „hangadó”, a község által megbecsült és követett gazdákkal kezdték a beléptetést. A csoportdinamika pszichózisát felhasználva ez a megoldás a megtörés szempontjából eredményesebbnek bizonyult. Ennek a taktikának volt egy gazdaságossági dimenziója is: a hatalmas birtokosai – okulva az ötvenes évek elejének gazdaságtalan termel-

séből – nem szerették volna, ha a kevésbé tapasztalt kisparasztok magukra maradnak a leendő tsz-ben. A kisebb birtokosok leggyakoribb háritási kísérlete éppen ezen alapult: ha belépnek a legmódosabbak, akkor ők is belépnek.

AZ ERŐSZAK TABUSÍTÁSA

A többnapos fásasztás utáni eredménytelenség általában már erőszakba torlott. Egy pártirat szerint *„már lehetett hangokat is hallani, hogy itt már másképp nem megy a szervezés, mint hogy egyet-kettőt meg kell vernünk, vagy pedig a többségét a tanácshoz behivatni és addig ki nem eresztetni a tanácsházából, amíg a belépési nyilatkozatot alá nem írja”*. A fizikai bántalmazások elszaporodása miatt Németh Károly, az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának zalai származású vezetője írásos tájékoztatást kért a Zala megyei első titkártól. Darabos Iván az 1959–60-as szervezés idejéből öt ügyet említett meg válaszlevelében, noha különböző iratok ennél jóval több esetet ábrázolnak. A verekedő, pisztollyal hadonászó szervezők legrosszabb esetben „figyelmeztetés”, „dorgálás”, „szigorú megrovás” és hasonló, tehát alapvetően pártbüntetésben részesültek, jól illusztrálva, hogy ezek a cselekmények a Btk. joghatályán kívülnek minősültek.

A Zala megyei kollektivizálási kampány legragikusabb esetei két – ellentétes röppályájú – kézigránához kap-

aranykorona-érték: A termőföldek egységes, összehasonlítható értékelése céljából vezeték be fokozatosan a 19. század végétől osztrák mintára Magyarországon is az ún. aranykorona-értéket (röviden: AK). Mértékét állami szakhivatalok határozták meg, s változó tartalommal, de a mai napig használják. Maga az elnevezés az akkori pénzrendszerre (korona–fillér) utal. Alapvetően a földek tiszta hozadékát méri, amely két fő tényezéből tevődik össze: a föld minőségéből – ide értve a művelési ág minőségét is –, valamint a fekvésből. Így például egy gyengébb minőségű, de jó fekvésű (pl. Budapest határában vagy fontos közlekedési útvonalak melletti) terület akár értékesebb is lehet, mint egy fizikailag kiváló szántóföld, amely viszont távolabb esik a forgalmas helyektől. Jelenleg már más hivatalos mérőszámok – mint a talajértékszám vagy a termőhelyi értékszám – is mutatják a föld minőségét az aranykorona-érték mellett.

bekerítés, bekerítési művelet: Az egyénileg dolgozó parasztnak gazdasági önállóságának folyamatos csorbítását, fokozatos tsz-be kényszerítését nevezték bekerítésnek. Ennek eszköze volt a tagosítás, a beszolgáltatás, az adóztatás mellett az internálással, börtönnel, kitelepítéssel fenyegetés vagy a különböző jogosultságok, engedélyek, engedmények megvonása.

beszolgáltatás: A beszolgáltatási rendszer már a második világháború alatt megjelent, de igazából 1948 után a sztálinista gazdaságpolitika teljesítette ki Magyarországon. Lényege, hogy a termelők, elsősorban a parasztnak nem a piaci áron adhatták el a terményeik egy meghatározott részét, hanem államilag megszabott, a piacinál lényegesen alacsonyabb áron voltak kénytelenek átadni, beszolgáltatni a terményeket, állatokat,

tejet, tojást stb. az állami felvásárló vállalatoknak. A beszolgáltatási rendszer minden évben változott, általában szigorodtak a feltételek, ami anyagilag egyre rosszabbul érintette a parasztságot. Nem véletlenül a beszolgáltatás lett a kommunista rendszer egyik leggyűlöltebb eleme, melyet 1956 után megszüntettek.

földbérlo-szövetkezet: A kollektivizálás előkészítéseként, annak első fokozataként 1948 nyarán rendeletet alkotott a kormány a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről. Ennek során igénybe vették a 25 holdat meghaladó bérleteket. Ha a bérlo saját tulajdona és bérleménye együttesen meghaladta a 40 holdat, az efeletti bérleteket szintén ki lehetett sajátítani. A kormány ezzel alapvetően a földosztásból kimaradtakon akart segíteni, de összeköttették az intézkedést a szövetkezetesítéssel. Az így földhöz jutók termelhettek egyénileg is, de – és ezt preferálta a kormányzat – földbérlo-szövetkezetbe is tömörülhettek, ahol már kollektíven gazdálkodtak. Ezek mellett az 1945 után alakult – a kiosztott nagybirtokok eszközeinek egyben tartását célzó – földműves-szövetkezetek kebelében is létrejöttek bérlo csoportok.

kitagosított gazdák: A tagosítást, vagyis a kényszerű földcserét elszenvedett gazdákat hívták kitagosított gazdáknak. Számukra a tagosítás általában negatív hozadékkal járt, a folyamat nyertesei a termelőszövetkezetek voltak, amelyek a jobb minőségű földeket kapták meg az egyéni gazdálkodásnál megmaradt gazdák kárára.

kulák: Orosz eredetű szó, az ottani jómódú gazdákat jelölte. A bolsevik fordulat után kapott negatív, pejoratív jelentést a Szovjetunióban. A kommunista vezetés kezdettől fogva az új

hatalmi rendszer egyik legfőbb politikai és gazdasági ellenségének kiáltotta ki a kulákokat. Mivel a mezőgazdaság kollektivizálásának kérelmelhetetlen akadályozóját látták bennük, nem is volt cél, hogy megnyerjék őket a szocialista szövetkezeti gazdálkodás számára. Az állam a földjeik és egyéb gazdasági javaik kisajátítása mellett mint a falu politikai vezető rétegét is meg akarta semmisíteni a kulákságot, sőt a Szovjetunióban a harmincas években a fizikai likvidálásuk is napirenden volt. Magyarországon a negyvenes évek végén, a sztálini modell bevezetésével együtt vették át a kommunista propagandában a kifejezést, és kezdődött el a kuláknak bélyegzett módosabb gazdák gazdasági is politikai ellehetetlenítése. Hivatalosan azok lettek kulákok és kerültek fel a falvanként összeállított ún. kuláklístaikra, akik legalább 25 hold földdel, cselédekkel, gépekkel, esetleg üzlettel rendelkeztek. Adott esetben a kisebb birtokkal rendelkezőket is kuláknak minősíthették, ha javaikat el akarták venni. A kuláknak nyilvánított gazdáknak lényegesen több adót és más közterhet kellett fizetniük, illetve viselniük. A cél az volt mindezzel, hogy gazdaságilag tönkremenjenek és kénytelenek legyenek „felajánlani” javaikat az államnak. Módszeres fizikai megsemmisítésük nem történt meg, de a kitelepítések, bebörtönzések sűrűn elértek őket. Nyílt és durva megbélyegzésük, meghurcolásuk az 1956-os forradalom után szűnt meg.

népnevelők: Azokat a kommunista vagy velük szimpatizáló propagandistákat nevezték így, akik az ún. házi agitáció keretében utcáról utcára, házról házra járva agitáltak valamilyen aktuális politikai kampánycél, például a kollektivizálás, a termelőszövetkezetek alakítása érdekében. Főleg falvakban végezték ezt a tevékenységet, hivatalosan csak „felvilágosítani” akarták a parasztnak, de agresszív és nemegyszer megfélemlítő viselkedésük miatt nem örvend-

tek túlzottan nagy népszerűségnek.

tagosítás: Az 1940-es évek végétől az egyénileg dolgozó parasztnak termelőszövetkezetbe kényszerítésének egyik legfőbb eszköze az ún. tagosítás lett. A megalakuló szövetkezet földje általában szenteszét, mozaikosan feküdt az adott település határában. A szövetkezetesítés egyik propagandisztikus jelszava a korszerű, nagyüzemi gazdálkodás bevezetése volt, mely megkívánta, hogy a szövetkezet földjei egybefüggő tagban, táblában fekjenek a könnyebb gépi művelhetőség érdekében. Emiatt a közös gazdaságba be nem lépő, a szövetkezet számára kialakítandó egybefüggő földterületbe eső részeket birtokló egyéni gazdákat ingatlancserére kényszerítették, melynek során elvben ugyanakkora és ugyanolyan minőségű földet kellett kapniuk, de máshol. Ezeket a kényszercserét hívták tagosításnak, melynek során az egyéni gazdálkodás mellett megmaradó gazdák a gyakorlatban rosszabb vagy távolabb fekvő földeket kaptak, így ezzel a folyamattal is a tsz(cs) felé terelték őket.

táblás csoportok: A 14.000/1948. sz. kormányrendelet megszüntette a különbséget a földbérlo-szövetkezetek és a földműves-szövetkezeti bérlo csoportok között. Ettől kezdve minden közös gazdálkodást folytató szövetkezet három típus közül választhatott. A legkevesebb közös gazdálkodást az ún. I-es típusú vagy más néven táblás termelőszövetkezeti csoport (tszcs) mutatta. Kezdetben ezt választották a legtöbben. A szántást és vetést közösen végezték a szövetkezeti tagok, de a művelés ezután már egyénileg történt. Az egyes földterületeken, táblákon – elméletileg sorsházással – mindenki a szövetkezetbe bevitt földjével arányos nagyságú területet művelt meg. Az innen betakarított terménynek mindenki maga rendelkezett, de a közös költségekhez mindenki hozzájárult a bevitt földterület arányában.

csolódnak. Az első eset 1959 októberében Bak községben történt, ahol egy fitalemler a községi tanács épületére dobott kézigránátokat, ahol éppen a kollektivizálás mikéntjét is tárgyalták. A forradalom idejéből származó gránátok közül csak egy robbant fel, az sem okozott sérülést, de az elkövetőt így is – más vádpontok mellett gyilkossági kísérlet miatt – életfogytig tartó börtönbüntetéssel sújtotta a bíróság.

Sokkal súlyosabb következményekkel járt a másik eset, amely 1961. január 3-án történt Zalaszentbalázs községben. A pártállami hatalom forrásaiból a következő állapítható meg: az agitációs munka közben egy „beszámíthatatlan” lakos (valójában egyetemet végzett agronómus) összetűzésbe került egy agitátorral, akit késével meg is sebesített. Az agitátor erre pisztolyt rántott, amely a dulakodás közben az „elmebeteg” ember kezébe került, aki „bunkerébe” zárkózott. A helyszínre érkező rendőrök közül ketten – a parancs ellenére – megközelítették a „bunkert”, mire a férfi mindkettejüket lelőtte. A „bunkerébe” zárkózott embert végül a rendőri erősítés megérkezése után kézigránáttal ölték meg.

A faluban azonban egy majdnem teljesen ellentétes történet ismert. Eszerint nem kettő, hanem csak egy

rendőr/agitátor vesztette életét, mégpedig – mai szóhasználattal élve – „baráti tűzben”. A hivatalos álláspont az lett, hogy az esetnek nincs köze a kollektivizáláshoz: *„Nagy dolgot nem szabad belőle csinálni. A temetés [mármint az agitátoré] minél szolidabban folyjék le. A középületekre kikerült gyászlobogókat – amelyek kirakása nagyon helytelen volt – most már a temetésig ne vigyük vissza, de utána azonnal be kell szedni őket.”* Vagyis a hatalomgyakorlók a propagandisztikus felhasználásban rejlő kétélűség veszélyét és/vagy saját felelőségüket is tudván, inkább a tabusítást választották.

LELKI TORTÚRA

A legtöbb esetben a fizikai erőszakoskodás mellett a tömegesen és az ötvenes évek elejéhez képest nagyságrendekkel intenzívebben alkalmazott lelki tortúrával sikerült a belépési nyilatkozat aláírását kicsikarni. Jellemző attitűd volt a „sem első, sem utolsó nem akarok lenni”, vagyis – korábbi élményekből fakadóan – a közösségbeli megbélyegzés elkerülésének vagy a döntés átruházásának kísérlete: *„hosszanak róla törvényt, és akkor belépek”*. A módosabb gazdák néhány nap vagy

hét alatt végrehajtott megtörése után a csoportdinamika érvényesült, amelynek segítségével már egy-két nap alatt végeztek az agitátorok a bekerítéssel.

A belépési nyilatkozat aláírásának szakralitása mint cseppben a tenger szemlélteti a gazdák földhöz, közösséghez való viszonyát, az életpálya várható diszkontinuitásának önészlelését. „Utolsó kívánságként” a maradék méltóság megőrzése végett rendszerint azt kérték, hogy ne idegenek, hanem egy falubeli előtt írassák alá a nyilatkozatot. Kemendy Géza sármelléki tanító érzékletesen írta le a katartikus pillanatot: *„Pali is, Ilonka is, aki az első tanítványaim közül való volt, ünneplőbe öltözötten fogadtak. Olyan volt a hangulat, mely megülte őket, de a lakás belsejében is érezni lehetett, mintha halott lett volna a házban. Komoly arcok, de bizonyos fokú felszabaddultság mégis az arcokon, hiszen sok lelki gyötrelmek jelentette a végét a most következő aktus. Az asztal tiszta terítővel letakarva. Meglepett, milyen ünnepi külsőt biztosítanak. Mutatta azt is, milyen nagy eseménynek számít náluk. Valóban az volt, magam is átéreztem. [...] Amikor a lélektani pillanatot megérett, az aláírás megtörtént.”*

Az agitátorok a részletekre is „ügyeltek”, így nem egy helyen közvetlenül

karácsony előtt vagy egyenesen az ünnepek alatt kulminált az agitáció, esetleg az alakuló közgyűlés összehívása, így remélve a könnyebb „bevétel”. A kollektivizálással párhuzamosan futó 1960. évi népszámlálás szintén agitációs eszközzé vált. Ha a családból csak a feleség lépett be, az összeírók a férjet kiegészítő családtagnak akarták beírni, így apellálva a férfiúi hiúságra. Sokan a „pártoló tag” kategóriában látták meg a kibúvás lehetőségét, amit viszont a szervezők nem pártoltak, mivel félték, hogy nem lesz elég munkaerő.

A családi stratégia a lehető legnagyobb háztáji megszerzésére irányult, emellett a férj és a gyermek(ek) munkakönyvet kértek és próbáltak az iparban, a városban elhelyezkedni. Ez számos konfliktust okozott, mivel a helyi tanácsi szervek nem adták ki a munkakönyvet, s ha valaki mégis eljárt a faluból, az új munkahelyén „utána nyúltak”, igyekezve visszakényszeríteni a munkaerőhiánnyal küszködő tsz-be. Külön problémát jelentett az agitátorok számára az idős tulajdonosok kérése. Egyrészt a teljesítési kényszer vezérelte őket, ezért nem voltak tekintettel idősekre, fiatalra, nőre, gyerekekre, sőt a fizikai bántalmazások igen jelentős hányadát az idősebbek szenvedték el. Noha a tsz-ben már nem számoltak a

munkájukkal, belépésükre mégis szükség volt, mivel a föld sok esetben még az ő tulajdonukban állt. Az öregek a nevéükön tartott tulajdonnal még garanciát kaptak a gyermekeik általi gondoskodásra, viszont a leendő örökös(ök) az aláírás után de facto kismizmizdtek, ezzel ez a generációk közötti anyagi kapocs megszánt.

A töréspontként ábrázolt aláírás után azonban nem tűnt el a paraszti ellenállás. Az alakuló közgyűlés a hatalom konstruálta szövegekben már ideáltípus eseményként ábrázolódik, noha korántsem volt az. Az előre kimódolt – nem túl fantáziadús, gyakran ismétlődő – tsz-elnevezés időnkénti opponálása mellett sokkal gyakoribb volt a kijelölt vezetés, leginkább a tsz-elnök el nem fogadása. A megírt forgatókönyvhöz képest nemegyszer spontán módon az élenjáró helyi agitátorokat javasolták (pl. iskolaigazgatót, tanácselnököt), amiben már tetten érhető a bosszú lélektana is. Időnként olyanokat választottak meg, akik jelen sem voltak, részben azért, mert a szándékot megneszelve eleve el sem mentek, nem vállalva a stallum által sokszor determinált kirekesztődést.

A legtöbb, hosszabb távon is ható konfliktus azonban a falu bonyolultan differenciált és hierarchizált társadalmá-

—>

Az '56-os forradalom eseményeiről sok kép készült a városokban, a kis falvakban történeteket viszont ritkábban örökítették meg. A két képet egy helybeli amatőr fotós, Kulcsár József készítette 1956. október 26-án a jugoszláv határ mellett fekvő, Zala megyei Tornyiszentmiklóson. A szociofotónak is beillő képek visszatükrözik a helyi társadalmat, de még a határőr katonák is kivehetőek, s az örömmámor szinte kézzelfogható.

—>

nak a kollektivizálás ürügyén végrehajtani szándékozott homogenizációs kísérletéből fakadt. A tulajdon mellett a tulajdonosi rang elvesztése, a kvázi alkalmazotti státuszba süllyedés, a méltóság elvétele volt a legfájóbb és megbocsáthatatlan bűn a gazdák szemében. A „közös” valójában senkié sem lett, ami a munkamorálban, a gazdálkodás alacsony hatékonyságában ütött vissza.

Az életpályákban a kollektivizálás által okozott diszkontinuitást jól tükrözi az az 1980-as évek közepén rögzített filmfelvétel, amelyen egy 86 éves kávési asszony az egyes életesemények kronológiai azonosításában a „tsz előtti” és a „tsz utáni” idősíkokat használta. Ez hűen illusztrálja az eseménysor életpályákat meghatározó, vitathatatlanul sorsfordító jellegét. ♦

← Rendőrök ellenőrzik a mezőgazdasági munkák teljesítését →

„VANNAK OLYAN EMBEREK, AKIKKEL MÁSKÉPP BÁNNI NEM LEHET”

KOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS ERŐSZAK FEJÉR MEGYÉBEN A FORRADALMAT KÖVETŐEN

A forradalom hatására Fejér megyében is felbomlott a termelőszövetkezetek túlnyomó többsége. Az 1959-től kibontakozó kollektivizálási hullám intenzitását, erőszakosságát és „eredményességét” tekintve messze meghaladta a korábbi kampányokat. A megyében számtalan erőszakos beszerzésre került sor, melyekkel kapcsolatban pártvonalon is folyt vizsgálat. A korabeli rendőrségi, ügyészségi, bírósági dokumentumok alapján egyértelműen egy durva, megfélemlítésen alapuló szövetkezetszervezési mozgalom képe rajzolódik ki előttünk.

Fejér megyében az 1956-os forradalom idején a tsz-ek jelentős része felbomlott, az erőszakkal összekovácsolt, gyenge szakmai és gazdasági alapokon álló szövetkezetek nem állták ki az idő próbáját. A tanács és a párt helyi potentátjai pontosan tisztában voltak vele, hogy a parasztság csak kényszerből lépett a szövetkezeti útra, így nem csoda, hogy amint megszűnni látszott a külső összetartó erő, azonnal ismét az önálló gazdálkodást választották.

AZ AGITÁTOROK BRUTALITÁSA

Az önkéntes belépés, a szelíd meggyőzés elve a tsz-szervezések megindulásától kezdődően csupán a politikai kommunikáció keretében létezett. A ri-

deg valóság azonban azt mutatta, hogy a presszió különböző formái, a nyers erőszak végig jelen voltak a tsz-szervezések során. A korabeli párt-, illetve állami dokumentumokban ezek a cselekedetek az úgynevezett „túlkapások”, amelyek jelentőségét, számbeliségét folyamatosan igyekeztek kisebbiteni, takargatni. Jellemző módon az erőszak áldozatai nem vagy csak nagyon ritkán mertek panaszt tenni, s ha mégis előfordult ilyen, akkor érdemi vizsgálatra, jóvátételre, az elkövetők felelősségére vonására nem számíthattak.

Fejér megyében az 1956-os forradalom időszakában – az ország más területeihez hasonlóan – a termelőszövetkezetek jó része feloszlott: 51 szövetkezet maradt a megyében, 137 pedig felbomlott. A közös termelést beszüntették, a vagyont szétosztották, a tagok igyekeztek visszatérni az egyéni gazdál-

kodás útjára. 1957 májusában Fejérben még mindig 32 százalékkal volt kevesebb tsz, mint 1956. október elején.

A földterületek döntő többsége az 1959-es év elején még az egyéni gazdálkodók művelésében volt. A szövetkezetek száma is elmaradt a célkitűzéstől, 1958 végére még nem sikerült elérni a forradalom előtti állapotot, 3200 családdal, 4100 fővel kevesebb tagjuk és 27 000 kh-dal kisebb területük volt ekkor a szövetkezeteknek, mint korábban. Ennek ellenére a központi akaratnak megfelelően a megyei szövetkezeti szervezés az elkövetkező hónapokban látványos „eredményt produkált”, amely messzemenően meghaladta a korábban kitűzött célokat, és Fejér megyét 1960 elejére szövetkezeti megyévé változtatta.

Cseterki Lajos megyei első titkár 1960. március 14-én jelentette az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának, hogy Fejérben február 10-én befejeződtek a tömeges szervezőmunkák. Ekkorra valamennyi megyei község és város „szövetkezeti településsé” vált. A továbbiakban az agitáció során azokra a településekre koncentráltak, ahol a tömeges kampány után még maradtak egyénileg gazdálkodók, az ő meggyőzésük, beszerzésük vált a végső feladattá a kollektivizálás folyamatában.

A tsz-ek és tsz-tagok permanensen növekvő száma, az általuk bevitt földterület nagysága a külső szemlélő számára könnyen egy sikertörténet képét mutathatja. Azonban ha kicsit jobban megvizsgáljuk az 1959-ben és 1960-ban zajlott kollektivizálási hullám hátterét, mechanizmusát, az emberi sorokat, a mikrotörténeti eseményeket, rögtön teljesen más értelmezést kapjuk a történetnek. A tervszerűen faluról falura járó, központilag koordinált – és tegyük hozzá: presszionált – aktivisták durva, erőszakos fellépése közismert volt a gazdálkodók körében. Sokan saját bőrükön tapasztalták a mindenáron eredményt produkálni akaró, az önkéntes belépés elvével egyáltalán nem törődő agitátorok brutalitását. A szervezés során alkalmazott módszerek, az erőszak különösen a tömegessége miatt nem maradt titokban. A párt- és az állami szervek sikerpropagandája ellenére a vidéki társadalom pontosan tisztában volt azzal, hogy milyen fellépésre számíthat, amikor megérkeznek az agitátorok.

A kollektivizálás Fejér megyében 1959 végén, 1960 elején annyira eldur-

← Bogyzslói parasztasszony az agitátorok gyűrűjében aláírja a belépési nyilatkozatot

vult, hogy a megyei pártbizottság többször is foglalkozott a történetekkel. Természetesen sem párt-, sem állami vonalon nem törekedtek a valós események rekonstruálására, a háttérmechanizmusok feltárására és különösen nem törekedtek azok megszüntetésére. A kibontakozó tiltakozás hatására – ahogy az ország más területein – itt is látszatvizsgálat és eljárás indult, előre borítékolható eredménnyel.

PÁRTVIZSGÁLAT ÉS EREDMÉNYE

Cseterki Lajos, az MSZMP Fejér megyei pártbizottságának első titkára 1960. február 27-én levelet kapott az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályától. Közölték vele, hogy a Politikai Bizottságot márciusban tájékoztatni kell arról, hogy a „szervezés során országosan milyen mértékben sértették meg egyes személyek Pártunk politikáját, az önkéntességet, továbbá arról, hogy a megtörtént durvaságok, tettelegességek elkövetőivel szemben megyebizottságaink hogyan léptek fel, illetőleg milyen módon nyugtatták meg a sértett dolgozó parasztokat”. Cseterkinék már-

cius 15-ig kellett összefoglaló jelentésben beszámolnia a megyében elkövetett durvaságokról, tettelegességekről, hogy kik követték el azokat és mik voltak az okok, illetve hogy milyen módon rendezték ezeket az ügyeket, volt-e káros „visszahatása a meg nem engedett módszereknek”.

A vizsgálat okául – többek között – azok a névtelen levelek szolgálhattak, amelyekben a KB-nek és a Legfőbb Ügyésznek jelezték a Fejér megyei állapotokat. Az ügyek vizsgálatával Hankó Jánost és Mátai Pált (Fejér megyei főügyész) bízta meg a MSZMP Fejér Megyei Bizottsága. Jelentésük szerint a járási bizottság által kiküldött agitátorok „durván megsértették a párt politikáját. Munkájukat nem az MB határozatának megfelelően a dolgozó parasztok meggyőzésével végezték.” Fő módszerük a megfélemlítés és a durva, goromba hang volt. Emellett településenként legalább három-négy embert tetteleg is bántalmaztak. Az agitátorok az első látogatáskor még próbálták győzködni az egyéni gazdákat a belépésre, azaz „politikai munkát végeztek”, bár ezt is igen türelmetlenül tették. A második látogatáskor már agresszíven, fenyegetően léptek fel. Aki ennek hatására sem írt alá, azt többnyire gépkocsival bevitték a tanácsházára, megverték, sőt egyes esetekben más településekre szállították és eközben is ütötték.

A jelentés több esetet konkrétan ismertet, amelyek jellemzően február ele-

jén történtek. 1960. február 9-én este 9 órakor Seregélyesen D. M. 8 kataszteri holdas, 54 éves gazdálkodót az agitátorok gépkocsival a tanácsházára vitték, már a gépjárműben elkezdték ütlegelni, amit a tanácsházán addig folytattak, amíg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. Ezt követően hazaengedték.

A verés híre hamar elterjedt a faluban, ennek hatására D. M. belépési nyilatkozatát a tanácsnál eltüntették. D. M. állítása szerint (ezt azonban már nem vizsgálta a bizottság) a faluban rajta kívül még két-három embert megverték, köztük a 3 kataszteri holdon gazdálkodó, 81 éves Cs. J.-t is. Hasonló események játszódtak le Pázmádon is, itt H. I.-t február 1-jén verték meg és kényszerítették, hogy írja alá a belépési nyilatkozatot. Ugyancsak veréssel léptettek be a tsz-be még három egyéni gazdálkodót.

K. F. 50 éves kőszárhegyi lakost február 3-án a tanácsházán verték meg. A jelentés szerint „később a feleségét is bevitték és azt is megverték”. A településen még három személyt bántalmaztak.

Fülén K. L. 8 kataszteri holdon gazdálkodó egyéni gazdát, aki a jelentés szerint beteg ember volt, a tanácsházán pofozták és papírgalacsinnal „tinta galuskával” etették. Ő ennek ellenére sem volt hajlandó aláírni a belépési nyilatkozatot, ezért erőszakkal Abára vitték. Fülén bántalmazták M. J.-t is. Polgárdiban K. J.-t behurcolták a tanácsházára, és ott „durván beszéltek

vele, többször pofon verték”. Minekután a tortúra hatására sem írt alá, autóbuszra ültették, hogy elviszák Abára, ő azonban Szabadbattyánban meggondolta magát és aláírta a belépési nyilatkozatot, ezért elengedték. Polgárdi-ban bántalmazták még T. J.-t is.

Az ügyészségi jelentés szerint az esetek „a lakosság körében torzítva, el-túlozva ismeretesen s igen rossz hangulatot váltottak ki”. A panaszosok érthető okokból féltek, „nehezen nyilatkoztak”. A megverték közül néhányan mégis felsőbb szervekhez fordultak, D. M. családja személyesen nyomozott a tettesek után, és ügyészségi feljelentést is tett. Seregélyesen és Pázmándon széles körben ismertek voltak az események, a teljes falu tudott arról, hogy mi történt, a többi három településen csak szűk körben vált ismertté az agitátorok viselkedése.

A vizsgálat nehézkesen haladt, az elkövetők közül csupán ketten működtek együtt, a többiek igyekeztek nehezíteni az ügyészek munkáját, illetve csak azt voltak hajlandóak elismerni, amit rájuk bizonyítottak. A konkrét elkövetőkön kívül természetes politikai felelősöket is találtak a járási bizottság vezetői között. Az ő bűnük az volt, hogy ugyan „látták, hogy a brigádok tagjai fáradtak, türelmetlenek a közel négy hónapi megfeszített munka hatására, mégsem óvták őket”. Az elszigetelten beérkezett jelzéseket nem vizsgálták ki és nem intézkedtek. A cselekményekhez hozzájárult az is, hogy „el-nézők voltak a korábban is előforduló – bár enyhébb –, de a párt politikájával ellentétes jelenségekkel szemben”.

Az eseményeket és a jelentést a párt megyei végrehajtó bizottsága 1960. február 26-i ülésén értékelte. Már a pártbizottsági ülésen is nyilvánvalóvá vált, hogy az elkövetőket, illetve a járási bizottság tagjait különböző kifogásokkal menteni próbálják. Az áldozatok megátalkodottságát, tsz-ellenességét felnagyították, „a legnehezebb tagok maradtak ki, ezek voltak a legagresszívebbek”. Ugyanakkor hangsúlyozták az elkövetők emberi gyarlóságát, esendőségét: „idegileg ezek az emberek ki voltak merülve”. Hankó János szerint az agitátorokat megtévesztették a helyi vezetők, az előminősítések során a tsz-be belépni nem hajlandókat „fasisztának, izgága, lumpen embereknek” állították be, ezért léptek fel velük szemben keményen.

Mátai Pál kijelentette, hogy igyekeztek tárgyilagosan kivizsgálni az esete-

ket, de nem volt könnyű dolguk: „ha Soós, Kelemen elvtársakkal beszélünk [azaz az elkövetőkkel], akkor sajnáltuk őket, hogy mennyire felháborító módon beszéltek velük, amikor agitáltak, amikor a bántalmazottakkal beszélünk, akkor felháborodtunk, hogy ilyesmi előfordulhat.” Sokatmondó a megyei főügyész hozzászólása, amikor idézi a füleli tanácselnököt, aki szerint „ilyen taktika nélkül nem lehet tsz-t szervezni”. Hasonló tartalmú kijelentés Pázmándon is elhangzott. Ott megállapították, hogy „vannak olyan emberek, akikkel másképp bántani nem lehet”.

A pártbizottsági ülésen szóba került az úrhidai tsz-szervezés is. Erről ugyan nem szólt a vizsgálati jegyzőkönyv, de Lévai András, a székesfehérvári járási bizottság tagja mint kirívóan nehéz községet említi: „Az úrhidai 6 hét fizikailag is az embereket kikészítette, nem beszélve a durva ellenállásról.” Nem csoda, hogy Pázmándon, a tanácsházán „az agitátorok azzal szórakoztak, hogy az úrhidai tsz-szervezésről anekdotáltak [sic!]”. Paizer György, a Székesfehérvári járási pártbizottság titkára felháborodva utasította vissza a jelentésben foglalt politikai megállapításokat, bár a tényeket nem vitatta. Kijelentette, nem tudja elfogadni, hogy a tsz-szervezés fő módszere mind a 33 járási településen a megfélemlítés volt, ugyanakkor azzal egyetértett, hogy ilyen esetek előfordultak. Mind ő, mind a pártbizottság más tagjai hangsúlyozták, hogy az események a távollétükben történtek, azokról csak utólag szereztek tudomást. Paizer az agitátoro-

kat mentve egyúttal kijelentette: „nem tételezem fel, hogy 10-15 éves pártmunkások csak úgy nekimennek az embereknek.” Paizer és mások hozzászólásában is jellemző, hogy az eseményeket az agitátorokat ért támadásokra adott válaszként jellemezték.

A pártbizottság tagjainak a gépkocsival történt beszállításokra is volt állásos magyarázatuk: korábban Lovasberényben a „szervezéskor a parasztok kérték, hogy gépkocsival vigyék be a tanácsházára, mert ott akarják aláírni a belépési nyilatkozatot, az elvtársak azért használták itt is ezt a módszert”. Arról már nem beszéltek, hogy a gépjárműben és később a tanácsházán is durván bántalmazták a makacsul ellenállókat.

Azokra, akik a tsz-be nem akartak belépni és ezért megverték őket, hamar rásütötték, hogy „az ellenforradalom ideje alatt a leghangosabbak voltak”, így a velük szemben elkövetett atrocitások mindjárt bocsánatosabb bűnnek számítottak. Ha még ez sem lett volna elég, Halmi Ferenc felvetette, hogy más megyékben az „agitátorok közé becsúszott fasiszták” követtek el visszaéléseket, s bár ő nem akarta az elkövetőket ezzel megvádolni, de „van olyan tapasztalatunk, hogy provokátorok, akik becsúsztak az agitátorok közé, azok követtek el ilyen szadista dolgokat”.

Cseterki Lajos nem fogadta el a nyilvánvalóan minden valóságálatot nélkü-

Népművelés a földeken, 1952

löző feltételezéseket. Kifejtette, hogy a durva, erőszakos fellépés rendkívüli károkat okozott, „megrontotta az egész faluval a kapcsolatunkat”. Hibáztatta az ügyben a járási vezetőket, akiknek a múltban – állítólag – többször felhívták a figyelmét arra, „ha van valahol nyakas ember, inkább maradjon kívül a tsz-en, de ne rontsuk el a tsz községben kialakult jó politikai hangulatot”.

A KB Mezőgazdasági Osztály számára íródott jelentés 1960. március 7-én készült el. A feljegyzésben az olvasható, hogy a székesfehérvári járás öt községében követtek el durvaságokat. Ezek a települések 1959 tavaszán termelészövetkezeti községek lettek. 1960 év elején a még be nem lépett egyéni gazdálkodók meggyőzésére küldtek ki agitátorokat. Az agitátorok nem üzemi munkások, hanem párt- és tanácsi dolgozók, állami gazdaságok munkatársai voltak, „olyan elvtársak, kik már évek óta becsületesen és igen eredményesen vettek részt a mezőgazdaság szocialista átszervezésében”. Ezekben a falvakban, mint írták, „a legmakacsabb és a legagresszívabb dolgozó parasztok maradtak kívül [...] igen kemény politikai harc alakult ki. Az elvtársak fejébe szállt a dicsőség, elbizakodottá és türelmetlenné váltak az elért sikerek hatására.” Cseterki jelentésében azt írta, hogy amíg a tömeges szervezési munka folyt, addig ilyen esetek nem fordultak elő, a hibát az okozta, hogy a megyei bizottság és a járás napi ellenőrző munkája elmaradt.

A sértettekkel a kivizsgálás után a megyei bizottság 2-3 tagja beszélt, akik igyekeztek őket meggyőzni arról, hogy a „durva cselekmények idegenek a párt politikájától”. Két főnek visszaadták a

belépési nyilatkozatot, s a többieknek is felajánlották, de ők nem fogadták el.

A kármentés részeként utasították a járási bizottságot, hogy az érintett településekre küldje ki a végrehajtó bizottság egy-egy vezetőjét, és ők ítélik el a falu lakossága előtt az elkövetett durvaságokat. Az új belépőkkel kis csoportokban beszélgessenek el a tsz belső életéről, a tsz-be lépés „politikai és gazdasági jelentőségéről”. A járási bizottság is tárgyalja meg az esetet, és bizottsági ülésen ítéltje el az eseményeket. A megyei vb kötelezte a járási vb-t, hogy fegyelmi úton vonja felelőségre az elkövetőket. Ez alapján három személy szigorú megrovásban, kettő megrovásban részesült, egy főt pedig kizártak a pártból. Egy esetben a megyei bizottság „hozzájárult a vétkesek bírói úton való felelősségre vonásához”. Ezekon kívül más intézkedést a megyei pártbizottság nem tartott szükségesnek, úgy érezték, „lezártnak tekinthető ez a sajnálatos ügy, amely a párt politikájának eredményes végrehajtásában, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében részt vett sok ezer párttag és pártonkívüli munkás, dolgozó paraszt, értelmiségi odaadó és aldozatos munkájára árnyékot vetett”.

AZ ERŐSZAKOS TSZ-SZERVEZÉS A BÜNYÜGYI IRATOKBAN

A tsz-szervezés korábbi szakaszában (1959-ben) nincsen nyoma annak, hogy akár közigazgatási, akár pártvonalon vizsgálat indult volna erőszakos fellépés miatt. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a korszakban indult ügyészégi és bírósági eljárásokat, amelyek izgatás vagy termelészövetkezet elleni izgatás tárgyában születtek, egy erőszakos, megfélemlítésen alapuló szövetkezetszervezési és – nem utolsósor-

ban – megerősítési mozgalom képe rajzolódik ki előttünk.

A rendőrkapitányságok (amennyiben tudomást szereztek róla) minden nyilvánosan elhangzott tsz-ellenes megszólalás esetében elrendelték a nyomozást. A termelészövetkezet elleni izgatás bűncselekmény alapos gyanúját már egy-egy ittasan tett kijelentés is könnyűszerrel megalapozta. Ennek következménye általában a büntetőfeljelentés és az eljárás megindítása volt. Ugyanakkor az ügyészégi és bírósági iratokból kiderül, hogy a feljelentések hátterében számtalan esetben személyes konfliktus is állt, amelyet a nagy mennyiségű szeszes ital elfogyasztása tovább élezett. A kirobbanó veszekedések, verekedések kísérőjeként elhangzott szidalmak, fenyegetőzések eredménye aztán általában feljelentés, majd hatósági eljárás lett. Az ezen eljárások alatt keletkezett tanúvallomások, jegyzőkönyvek értékes adalékokkal szolgálnak a Fejér megyei kollektivizálás folyamatát illetően, hiszen bújtatva vagy éppen nyíltan kimondva számtalan esetben felbukkan az erőszakos szervezés témaköre.

Az erőszakos Fejér megyei tsz-szervezés egyik eklatáns példája olvasható egy 1959-es bűnügy tanúvallomási jegyzőkönyveiben. A rokonok között kitért perpatvar vissza-visszatérő témája volt a tsz-szervezés és annak körülményei. A munkásorként és korábban tsz-agitátorként tevékenykedő S. J. 1959. október 6-án vett össze ittás állapotban P. J.-vel, bátyja apósával a tsz-szervezés során elkövetett erőszakos cselekmények miatt. S. J. sorozatosan azzal kérkedett a család előtt, hogy a tsz-szervezés idején ő vidékre járt agitálni, mire P. J. azt felelte neki: „Igen hallottam róla, és arról is, hogy a nászomat hogyan agitáltad meg, ráfogtad a revolvered és úgy kényszerítetted, hogy lépjen be a tsz-be.” S. J. a vádat

←
Listázás, 1959: akik beléptek
a termelészövetkezetbe
→

Takács Károly apostagi kulák bírósági tárgyalása, 1952. július 24.

részben elismerve azt felelte, hogy ő a fegyverét csak az asztalra tette ki, de nem fogta rá senkire. A vita a továbbiakban eldurvult, majd verekedéssé fajult, melynek során S. J. saját korábbi cselekedeteit nem meghazudtolva fegyverrel kényszerítette P. J.-t meghát-rálásra. A kölcsönös feljelentések után a rendőrség megállapította, hogy a munkásör S. J. már korábban is fenyegetőzött fegyverrel, sőt egy alkalommal a kocsmában a levegőbe lövöldözött, így az ő feljelentését, amelyben P. J.-t vádolta izgatással, elutasították.

Csákváron 1959. novemberben F. L. a tsz-szervező gyűlésen ittasan jelent meg, és Palkó László tsz-párttitkárt ostorral bántalmazni akarta, e szavak kíséretében: *„Te vagy az, Palkó, az anyád istenit, te tartod itt a programot.”* F. L. a későbbiekben is kigúnyolta a tsz-tagokat, és fenyegette is őket. 1960 februárjában a földműves-szövetkezet 1. számú italboltjában a tsz-tagoknak a következőket mondta: *„Gyáva szarok vagytok, bedóltetek a kommunisták dumájának, megijedtetek és aláírtátok a belépési nyilatkozatot.”* Cs. Gy. agárdi lakos 1961 szeptemberében a vonaton – vesztére – nyíltan megfogalmazta a véleményét a tsz-tagokról. Szerinte a *„termelőszövetkezeti parasztság nem dolgozik, munkaidő alatt az italboltban üldögélnek, nincsenek érdekelve a közös termelésben, mert erőszakkal kényszerítették őket a tsz-be”.* A tanácsi dolgozókról sem volt jobb véleménye, meg-látása szerint ők *„lopnak, csalnak és nem képviselik a dolgozók érdekeit”.*

Az eljárás során Cs. Gy. terhére több bűncselekményt is felrótak – egyebek mellett egy professzionális módon kivitelezett csalást –, ám végül megállapították, hogy elmezavarban szenved és ezért nem büntethető. A gánti N. Gy. 1959. március elején az italboltban rehezett és ivott, eközben értesült róla, hogy a településen tsz-szervezés folyik. A hír hatására kijelentette, hogy *„neki is van földje, de nem lép be a tsz-be, mert abból nem lehet megélni. Aki neki erről beszél, azt meg fogja verni.”* Később kijelentette azt is, hogy agyon-üti azokat a gántiakat, akik belépnek a tsz-be. A március 4-én előzetes letartóztatásba helyezett N. Gy.-t kijelentéseiért végül a megyei bíróság két év le-töltendő börtönbüntetésre ítélte.

A közel negyven eljárás alapján, melyeket Fejér megyében folytattak tsz elleni izgatás jogcímén, az ügyeknek alapvetően három nagy csoportja különíthető el. Az első jellemző ügyfajta, amikor a szervezés idején az agitátorokkal szemben léptek fel a vádlottak, fenyegették őket vagy a tsz-be belépni szándékozók.

A következő csoportot az ingó vagy ingatlan vagyonát visszaszerezni akaró, arról lemondani nem vagy csak részben hajlandó személyek ügye alkotja. Jellemzően a saját termésüket learató, jószágukat visszavenni akaró gazdálkodók ügyei ezek, akiket ezekért a cselekedeteikért lopással és termelőszövetkezet elleni izgatással is megvádoltak.

A harmadik jellegzetes kategória a tsz megerősítése során keletkezett

konfliktusok halmaza, elszámolási viták (munkaegység, az azért járó pénz stb.), korrupció, a tagság közötti személyi ellentétek kirobbanása stb. Ezekre az ügyekre jellemző, hogy a megtámadott fél általában a tsz elnöke vagy párttitkára, akinek a vádlottak – általában ittasan – felhánytorgatták sérelmeiket.

1960 tavaszára Fejérben lezárult a tsz-szervezés időszaka, ám a létrejött tsz-ek jelentős része gazdaságilag, szervezetileg rendkívül gyenge lábakon állt. Hiányzott az akarat, a szakértelem a közös termeléshez, így nem csoda, hogy a külső kényszerítő erővel létrehozott szövetkezetek közel sem produkáltak azokat az eredményeket, amelyeket elvártak tőlük. A „mezőgazdaság szocialista átszervezése” azonban közel sem ért véget. Hátra volt még egy hosszabban elhúzódó, legalább akkora fájdalommal járó szakasz, amely a tsz-ek megerősítését, a rentábilis gazdálkodás elérését célozta meg. Folytatódott, ha más eszközökkel és eltérő intenzitással is, a korábbi paraszti életforma felszámolása, a vidéki társadalom átalakítása, melynek csak egyik – bár kétségkívül döntő – lépése volt a kollektivizálás. ♦

CSEH GÉZA

ERŐSZAK ÉS

Propagandafotó az
1963. évi tiszaföldvári
tsz-zárszámadásról

ÖNKÉNYESKEDÉSEK

A KOLLEKTIVIZÁLÁS BEFEJEZÉSE SZOLNOK MEGYÉBEN

Az 1956-os forradalom után a politikai konszolidációt a lakosság, azon belül a parasztság életkörülményeinek javításával tudták véghezvinni. Ennek fontos eleme volt a beszolgáltatás eltörlése és a felvásárlási árak emelése. A kollektivizálás túlságos erőltetése viszont a politikai és gazdasági helyzet instabilitásának irányába hatott volna. A Szolnok Megyei Pártbizottság, a Szolnok Megyei Tanács és a Hazafias Népfront 1958 feb-

ruárjában tartott kétnapos együttes értekezletén Czinege Lajos megyei MSZMP első titkár is viszonylag hosszabb távlatra helyezte kilátásba a mezőgazdaság teljes átszervezését. Ám 1958–59 fordulóján nagyon felgyorsultak az események, és Szolnok megye egyéni kisbirtokosainak túlnyomó részét a tavaszi mezőgazdasági munkák megkezdéséig, mindössze két-három hónap leforgása alatt beléptették a termelőszövetkezetekbe.

Az ország más vidékeitől eltérően Szolnok megyében az 1950-es évek első felében már a kollektivizálás első hulláma is viszonylag sikeresnek bizonyult. A tisztántúli részen a gabonaföldek túlsúlya, a közös és szervezett művelést igénylő rizstermesztés elterjedése, továbbá a belvizes és szikes területek magas részaránya megkönnyítette a tsz-szervezést. Az extenzív gazdálkodásból a néhány holdas szegényparasztság alig tudott megélni, ezért közülük sokan beléptek a téeszkekbe. Nem véletlen, hogy 1951 tavaszán a nagykunsági Túrkeve lett Magyarország első szövetkezeti városa, de rövidesen Karcagot, Kisújszállást és Mezőtúrt is szövetkezeti várossá nyilváníthatták. A megye északnyugati részén, a kedvezőbb természeti adottságú Jászságban azonban a gazdák már inkább ellenálltak a téeszkesítésnek, és ezen a vidéken jóval kevesebb szövetkezet alakult.

A FORRADALOM UTÁN

1957-ben Szolnok megyében a termőterület felét még mindig egyéni gazdálkodók művelték meg. Az állatállomány túlnyomó részét egyéni gazdaságokban, szakcsoportokban és termelői társulásokban tartották. 1957 tavaszán a szarvasmarha-, ló- és sertésállomány több mint 80%-a ehhez a szektorhoz tartozott. 1958 januárjától szeptemberéig is csupán 17 új tsz jött létre Szolnok megyében, és 12 termelőszövetke-

zeti csoport alakult át III. típusú szövetkezetté. Az év első felében többnyire földnélküliek vagy csak nagyon csekély birtokkal rendelkező szegényparasztkok léptek be, júliustól azonban a középparasztkok közül is egyre többen írták alá a belépési nyilatkozatot.

Noha az új szövetkezeti tagok száma ebben az időszakban megközelítette a négyezer főt, és a földterület több mint 15 ezer kh-dal növekedett, az új téeszkek összterületének csupán negyede származott a tagok által bevitt földingatlanokból. A többi állami tartalék földekből juttatták a szövetkezeteknek. Ez a tény bizonyítja, hogy az életképes kisgazdaságok tulajdonosai még ekkor sem mutattak tömegesen hajlandóságot a belépésre.

A Kádár-korszak kezdetén a mezőgazdaság átszervezéséről többféle elképzelés alakult ki az országos pártvezetésben, ám azonnali végrehajtással egyik koncepció, még a legradikálisabb Dögei-féle irányzat sem számolt. Ugyanis valamennyien tisztában voltak azzal, hogy ezt csak óriási anyagi veszteségek árán, a megalakuló termelőszövetkezetek nagyfokú támogatásával lehet megvalósítani.

KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNY

Az MSZMP Központi Bizottságának 1958. december elején tartott ülésén határozatot hoztak a mezőgazdasági birtokviszonyok átszervezésének meggyorsításáról. Néhány dunántúli megye

mellett az alföldi Szolnok megyében kezdték meg először a feladat végrehajtását. Ebben a döntésben valószínűleg szerepe volt a közös művelés alatt álló területek viszonylag magas részarányának és az 1957 nyarán Budapestről, a Központi Bizottság Adminisztratív Osztályának éléről Szolnokra helyezett Czinege Lajos személyének is, akit alkalmasnak tartottak a „hadművelet” gyors levezénylésére.

A Központi Bizottság decemberi határozatát 1959. január 26-án tárgyalta a megyei pártaktíva. Ezután azonnal, január 27. és február 1. között járási és városi aktívaüléseket tartottak, majd Jászberény város kivételével az egész megyében megindult az átszervezés. Szinte a teljes tanácsi apparátust – megyei, járási, városi és községi szinten – mozgósították. A kampány sikeres lebonyolításáért elsősorban a vb-elnökök feleltek, ezért őket ideiglenesen felmentették az igazgatási feladatok ellátása alól. A tanácsi és pártbizottsági alkalmazottakon kívül az üzemekből, gépállomásokról, iskolákból és a kultúra más területéről is jelöltek ki agitátorokat, akik között sok volt a „jó példa” bizonyítására szolgáló régebbi tsz-tag.

Paradox módon azokat a személyeket is bevetették, akik 1956 októberében és novemberében szerepet játszottak a termelőszövetkezetek bomlásában. Többségüket ugyanis a forradalom utáni megtorlás időszakában már annyira megfélemlítették, hogy kisebb fenyegetés hatására elvállalták ezt

a háládatlan feladatot. Nekik mint tekintélyesebb gazdáknak és rendszeres meggyőződésükről közismert személyeknek jobban hittek az emberek, mint a pártmunkásoknak.

A helyi funkcionáriusok azt is kipuhatolták, hogy melyik egyéni gazdának tanul egyetemen, főiskolán a gyermeke. A fiatalokkal előzetesen elbeszélgettek, s ígéretessel vagy zsarolással rábírták őket, hogy utazzanak haza és győzzék meg szüleiket. Előfordult, hogy az egyetemista nagylány győzte meg apját, írja alá a belépési nyilatkozatot. A pedagógusokat pedig megbízták, hogy az iskolás gyermekekkel írsanak dolgozatot arról, miként próbálják agitálni apjukat, anyjukat a tsz-be lépésre, és a legjobb fogalmazásokat benyújtó tanulók fényképét tegyék ki az iskolai falújságokra.

Az '50-es évek elején gyakorolt legbrutálisabb módszerek alkalmazását már többnyire kerülték. Czinege Lajos megyei MSZMP első titkár hivatalosan tiltotta a nyílt erőszakot. Helytelenítette a „kétlakiak”, a mezőgazdaságtól elszakadt családtagok munkahelyi zsarolását és a lakosság éjjeli zaklatását is. Ennek ellenére több helyen, elsősorban a tsz-szervezésnek leginkább ellenálló, kisgazdapárti hagyományokat ápoló és erős tulajdonosi szemlélettel rendelkező felső-jászsági gazdákkal szemben – néhol tömegesen is – fizikai erőszakra került sor. Az agitátorok jelentései szerint a jásztelki tanyavilágban volt, ahol még 1959-ben is kint függött a szoba falán Horthy Miklós kormányzó képe.

A legkirívóbb eseteket, amennyiben nyilvánosságra kerültek, a megyei pártbizottság kivizsgálta. Valójában azonban a bántalmazások tetteseit pártmegrováson és szóbeli figyelmeztetésen kívül semmilyen retorzió nem érte. Csupán a jásztelki községi párttitkárt váltották le funkciójából, mivel 1959 decemberében a tsz-szervezésnek még mindig ellenálló gazdákat „szemtelenység” miatt, vagy éppen azért, mert egyikük apját a háború végén elhurcolták a szovjet katonák, megpofozta.

A verbális erőszak, a durva és indultatos beszéd viszont általános volt, mivel az agitátorok nagy része, különösen a pártfunkcionáriusok, ellenségnek tekintették a birtokos parasztságot. Ugyanis a helyi pártmunkások többnyire ugyanazok a személyek voltak, akik a Rákosi-korszakban a legdurvább nyílt erőszakot gyakorolták. A másik oldalról, a parasztság részéről megnyil-

vánuló erőszakos tettek és fenyegetések esetében persze azonnal nyomozni kezdett a rendőrség, és a beszerzett ügynökök egész serege is akcióba lépett. Ellenagitációért tsz-ellenes izgatás címén büntetőeljárást indítottak, és a vádlottakat egy-két éves szabadságvesztéssel sújtották.

A hatósági terror ellenére több helyen titkos akciókra is sor került. Mezőhéken bevették a párttitkár lakásának ablakát, Tiszaföldváron diákok iskolai füzetből kitéptek lapokon röpcédulákat szerkesztettek. Az öcsödi tanácselnököt akasztással, családját kiirtással fenyegették meg egy ajtón bedobott cédulán. Gyorsan terjedtek a rémhírek is, például hogy a házakat lebontják, és barakkokban helyezik el a lakosságot. Mindenki csajkából eszik majd. Elkobozzák az összes állatot és a mezőgaz-

dasági szerszámokat. Sőt néhol még arról is suttogtak, hogy gázkamrába viszik a parasztokat.

Szolnokon a gazdák a „soha” szóval köszöntek egymásnak, ezzel is kifejezve a tsz-tagság elutasítását. A tehetetlenség érzése által is fokozott elkeseredettség általában mindenütt tapasztalható volt. Tiszabőn a tsz-be belépett parasztok egymás nyakába borulva sírtak, hogy odavan, amit eddig kuporgattak. Tiszaörsön a belépők nevét bemondták a községi hangos híradóba, és kívánságukra egyenként nótát játszottak nekik. Sokan azonban azt kérték, ami- ben benne volt, hogy a földet is kirüg-

Hruscsov és Dobi István a karcagi határban, 1958. április 7.

Amikor még nem erőltették túlságosan a kollektivizálás befejezését – Kádár János beszédet mond Kisújszálláson, a Nagykun Napokon, 1957. augusztus 20.

ták alólám. Persze a Fakó (másutt Holló) lovam lába nyomát kezdetű lemezt sohasem tették fel, mondván, hogy használhatatlan.

1959 januárjától Szolnok megyében a pártbizottsági jelentések szerint összesen 8000 személy vett részt az agitációs kampány lebonyolításában. A megyei párt- és tanácsi szervektől, továbbá az üzemekből 130 aktivistát a súlypontinak kijelölt községekbe rendeltek ki. Az agitátorokat brigádokba osztották, és ők a községeket, a városokat néhány napra – de ahol nagyobb volt az ellenállás, mint pl. Kengyelen, három hétre is – tömegesen, néhol több százan megszállták. A falvak többségében 8-10 nap alatt befejeződött az átszervezés. Ezzel egyidejűleg az érzelmi hatás fokozására és a hangulat javítására a

szolnoki Szigligeti Színház művészei, amatőr színjátszó csoportok, néptáncosok járták a vidéket, és előadásokat tartottak.

A Szolnok Megyei Néplap kiemelt hírekben naponta részletesen beszámolt a szervezőmunka eredményeiről, mint ha valóságos hadi eseményekről lett volna szó. A párt dokumentumokban népnevelőnek nevezett agitátorok párokba osztva látogatták végig a házakat. Az egyik páros után szinte azonnal megérkezett a következő, és a gazdáknak pillanatnyi időt sem hagyva reggeltől estig agitáltak. Még a határozottabb ellenállást tanúsítók is megtörtek általában a harmadik napon, és aláírták a nyilatkozatot. A már belépett személyek közül sokat beállítottak az agitátorok közé, és szavukat, befolyásukat kihasználva újabb gazdákat bírtak rá az aláírásra. Kocsmárosokat és bolti eladókat szívesen bíztak meg agitációval, mivel sok emberrel érintkeztek és így sokakat tudtak rávenni a belépésre.

Színes plakátokon ábrázolták a jövőben várható kedvezményeket, a provo-

katív és fenyegető plakátok terjesztését azonban megtiltották. Kezdetben rácsos ablak mögött ábrázolt nagy bajszú kulák képét is megjelentették – „Így jár, aki a tsz ellen agitál” szöveggel –, ám a plakátot rövidesen kivonták a forgalomból, éppen azért, mert a valóságot tükrözve fokozta a konfrontációt a parasztsággal. Az álszentséggel átitatott taktika kifinomultabb volt a Rákosi-korszak módszereinél. A jobb megélhetésre, ingyenes orvosi ellátásra, nyugdíjra, utak és járdák építésére tett ígéretések kétségtelenül nagyobb szerepet játszottak, mint a fenyegetések.

Am a lelki presszió nagyon erősen érvényesült. Ezekben a téli hónapokban sokan követtek el öngyilkosságot, mivel helyzetüket kilátástalannak érezték. Legtömörebben talán a Szolnoki Papírgyár pártirodájától beérkezett jelentésben maguk a tsz-szervezők fogalmazták meg az agitáció lényegét: „Az egész fejlesztési munkában megmutatkozott az idegek harca. [...] Minden községben türelmesen meg kellett várni

azt a 2-3 napot, amíg az agitáció folytán a parasztság megértette a Párt és a Kormány célkitűzését, meggyőződött annak helyességéről, utána megkezdődött a tömeges belépés.”

PANASZOS LEVELEK

A tettleges bántalmazásokat általában a helyi funkcionáriusok követték el. A népnevelő brigádok más tagjai: gyári munkások, értelmiségiek, tanácsi szer-vek tisztviselői, tsz-tagok stb. inkább ígéretésekkel és rábeszéléssel értek el eredményt. Azonban nem mindenütt boldogultak, és makacsabb ellenállás esetén a pártmunkások, munkásörök durva fenyegetésekkel, olykor veréssel igyekeztek kikényszeríteni a belépési nyilatkozat aláírását.

A panaszos levelek szerint Jászárokszalláson tömegesen vertek meg embereket. A Magyar Rádióknak címzett egyik levélben olvashatjuk, hogy N. László 25 éves fiatalembert, egy középparaszt gazda fiát az istállóban megpofozták, kinyitott bicskát villogtattak előtte, majd a kútról hozattak vele egy lavór vizet, és arra akarták kényszeríteni, hogy a februári hidegben beleálljon. Így kívánták rávenni, hogy írja alá a belépési nyilatkozatot. A *Népszabadság* szerkesztőségének és a rádióknak küldött névtelen levelek szerint a gazdákat addig verték, míg alá nem írták a belépést.

A tsz-szervezők kegyetlenséggel há- táros cinizmusát tükrözi K. Sándor 72 éves, ugyancsak jászárokszallási gazda esete is, akit földjének tagosításával és szegényházi elhelyezéssel „biztattak”. A *Népszabadság* szerkesztőségének címzett levélben arról panaszkodott, hogy az állandóan folyó propagandától már az örület szélén áll és „inkább a halál jöjjön, mert se éjjel, se nappal nincs egy félóra, hogy nem ülnek a nyakunkon”.

Szolnok megye tisztántúli részéről is érkeztek panaszos levelek, ám itt a verbális erőszak, a gazdák fenyegetése és szóbeli megalázása volt gyakoribb. A törökszentmiklósi K. József a helyi hűtőház üzemi párttitkára ellen tett panaszt, aki a Munkásörösnegnek is tagja volt. A tsz-agitátor a gazda feleségét, majd halott édesanyját elképesztően durva és trágár szavakkal gyalázta: „az udvarban a feleségemet és a fiamat a sertészetésből magához hívatta őket és a legdurvábbban kérdi, ki vagy te, erre elmondta, hogy K. Józsefné. Be ne merj jönni, mert

picsán rúglak, hogy szétrepedsz. A fiamnak ugyanezt a kívánatot mondta. Ek- kor berohant a szobába, nekem jött és mondta, hogy ismerse-e te piszkos sváb. Kiadta a parancsot a vele levő nőnek, hogy állítsa ki a nyilatkozatot, és közben a legdurvább fenyegetéseket mondta. A legfájdalmasabb az volt nekem, hogy beléd rúgok úgy, hogy kimúlsz a világból és akkor baszhatod azt a sváb kurva anyádat Németországba. Kérem, anyám Törökszentmiklóson van eltemetve. Meghalt 1956. II. hóban 89. évében. Született Magyarországon.”

A politikai körülmények az 1950-es évek elejéhez képest mégis jelentősen változtak. A megvert és megalázott emberek egy része mert panaszt tenni, mert a rádióhoz, a *Népszabadság*hoz, a Központi Bizottsághoz, sőt magához Kádár Jánoshoz fordulni. Tették ezt azért is, mert a médiából és a sajtóból áradt a valóságot vastagon elfedő hír- anyag: az önkéntesség és az erőszak- mentesség elvének állandó ismételve- tése, vidám és optimista interjúala- nyok megszólaltatása a magyar pa- rasztság reményteljes vágyakozásáról a boldog jövő iránt, amelyet csak a kollektív gazdálkodás teremthet meg. A ri- porterek a kényszerről és különösen a botrányos esetekről nem tudósítottak. Így aztán a vidéki lakosság a tsz-agitá- torok fellépése és a propagandában hangoztatott szövegek között óriási ellentmondást érezkelhetett.

FELMEGYEK A MINISZTERHEZ

A megyei pártbizottság a névtelen le- velek esetében a panaszokat alaptalan- nak és nem bizonyíthatónak ítélte, a le- vélírók személyét pedig igyekeztek ki- deríteni. A névvel aláírt leveleket már nem intézhették el ilyen egyszerűen, és az ügyeket ki kellett vizsgálni. Per- sze ekkor is egyoldalú, általában a funk- cionáriusokat mentegető eredményről tájékoztatták a rádiót, a sajtót és a fe- lettes pártszerveket, miközben nem győzték hangsúlyozni a bizonyítékok hiányát és a levélírók túlzásait. A ver- bális megalázást és a durva beszédet nem tekintették igazán atrocitásnak, többnyire csupán a fizikai bántalmazá- sok tetteseit figyelmeztették. Ám a pa- naszosok ellen ekkor már hivatalos úton nem indítottak eljárást, bár fenye- getettségek folyamatosan érezhető volt. Erre utal a már említett K. József törökszentmiklósi gazda esete is, aki panaszának látszólagos kivizsgálása

után fontolgatta, hogy inkább földjét, házát otthagya a Dunántúlra költözik és az iparban helyezkedik el.

Az emberi önérték egészen különös, a többi panaszos levélből merőben el- térő megnyilvánulását tükrözi a török- szentmiklósi B. Menyhért esete, akit nem bántalmaztak, talán szóban sem sértettek meg igazán, a belépési nyilat- kozaton azonban az egyik tsz-szervező aláhamisította a nevét. B. Menyhért nem zárkózott el teljesen a belépéstől, de arról maga szeretett volna dönten. Mivel a helyi szervektől hiába kérte a hamis aláírás érvénytelenítését, végső elkeseredésében a Magyar Rádió és Te- levízió szerkesztőségéhez fordult. Kul- turált és logikusan megfogalmazott le- velében, tanúk aláírásával alátámasztva kért segítséget: „Most örömmel látom a termelőszövetkezetek fejlődését, és amikor magam is úgy határozok, ön- ként és fenntartás nélkül lépek be a tsz- be. Mindenképpen tiltakozom azonban az önkéntesség elvének ilyen megsértése ellen.” Ugyanezt hangoztatta, mint Ba- logh Bódog, az 1962-ben Bán Frigyes által rendezett, *Felmegyek a miniszter- hez* című filmvígjáték főhőse. A Páger Antal által alakított furfangos gazda is a kényszerítés ellen tiltakozott, és azt akarta, hogy később, ha jónak látja, maga dönthesse a belépésről.

Az óriási apparátussal, erőszakkal és törvénytelen eszközökkel is lefolyta- tott tévesztési kampány gyorsan el- érte célját. 1959 áprilisára Szolnok megye termőterületének 94%-a már a szocialista szektorhoz tartozott. Ezzel Győr-Sopron megye után másodikként itt fejeződött be a mezőgazdaság át- szervezése. Csupán Jászberény környé- kén és a Tiszazugban maradtak egyéni gazdák nagyobb számban. A kedvezőt- len talajadottságú, homokos területe- ken a pártvezetés nem erőltette túlsá- gosan a szőlő- és gyümölcsstermesztő kisbirtokok kollektivizálását. Ám a me- gyében az újonnan szervezett 142 ter- melőszövetkezet közül 112 csak ősztől kezdhetette meg működését, mivel a be- lépett gazdák ragaszkodtak ahhoz, hogy még maguk takarítsák be az előző év vetésének termését.

Bár a parasztság ellenállását rekord- nak számítóan rövid idő alatt megtör- ték, az anyagi javak bevitelét sokan sza- botálták. Az igásállatokat leadták ugyan, de a lószerszámokat és a szekereket visszatartották vagy a járlatlevelek át- adását tagadták meg. A teheneket ku- pecek közreműködésével rosszul tejlő jószágokra cserélték el és ezeket adták

le a téesznek. Jászfényszaru a gazdák eltörték a borjak lábát, hogy kényszer-vágási igazolást szerezzenek az állatorvostól. Jászárokszálláson a teheneket és a kancákat nem fedeztették, mondván majd elvégezteti a tsz.

Szolnok megyében a kollektivizálás befejezésének látványosan gyors sikere elsősorban a helyi párt- és tanácsi vezetés rendkívül erős agitációs és propagandatevékenységével, a folyamatosan kifejtett pszichológiai nyomással magyarázható. Bizonyára szerepet játszott az 1956-os forradalom megtorlásának, a karhatalmista osztagok különösen kegyetlen brutalitásának emléke is. A hivatalosan hangoztatott önkéntesség és

fokozatosság elve a gyakorlatban más-hogyan érvényesült. A fenyegetettség és reménytelenség érzése a legmaka-csabban ellenálló gazdákat is megtörte. 1956 veresége és a politikai rendszer konszolidálódása után a vidék agrárnépessége sem látott más jövőt maga előtt, mint az alkalmazkodást és az egyéni boldogulás keresését a rákényszerített szervezeti formák között.

Tiszagyendán szájról szájra járt a következő história. A. Mihály, aki fogadott, hogy még egy hétig ellenáll a népnevelők „zaklatásának”, kifogyott az érvekből, mit volt mit nem tenni, kerül-

Új belépőt köszönt a kunhegyesi Táncsics Termelőszövetkezet elnöke 1959-ben

nie kellett a népnevelőket. Egy reggel is sietve távozott otthonról. Rá akart gyűjtani, de a pipáját nem találta sehol. Visszaszaladt hát és beszól az ajtón: Hé, add mán ki a pipám, benn felejtetem! Az asszony szörnyülködve látta, hogy férjének a szájában van a pipa, s ekképp korholta az öreg: A szájában van Kendnek, a fene ette volna meg Kendet vele együtt... Az igaz – dörmögte az öreg –, csak azt nem tudom, hogy hol a fejem. ♦

A paraszti érdekeket súlyosan sértő politika elleni nyílt és tömeges fel lépésre csak ritkán került sor az ún. hosszú ötvenes években. A kényszerítőeszközök széles skálájával rendelkező diktatórikus hatalommal szemben a gazdák inkább az ellenállás rejtett formáit alkalmazták: engedély nélkül vágták le állataikat, nem szolgáltatták be az államnak az előírt gabonamennyiséget, elbújtak a téeszervezők elől. Ez a taktika sokkal eredményesebbnek bizonyult, mint az általában eleve kudarcra ítélt és szigorú megtorlással járó nyílt szembeszegülés. A korszak kutatói is inkább a parasztságnak a hatalmat

ügyesen kijátszó túlélési technikáit vizsgálták, és nemigen foglalkoztak a lázadásnak azokkal a formáival, amelyek bár igen ritkán, de megjelentek a falvakban. Ezek egyike volt a nyírcsaholyi asszonytüntetés.

MI MOTIVÁLTA AZ ASSZONYOKAT?

A Mátészalkához közeli, 3000 lakosú község asszonyainak akciója sok rokon vonást mutat azokkal a tömegmozdulásokkal, amelyeket az ötvenes években egy-egy településen a helyi

társadalom nő tagjai szerveztek. Többnyire az élelmiszer-ellátás hiányosságai generálták ezeket a tüntetéseket. Az asszonyok feladata volt ugyanis a család biztonságos ellátása, a férjről, a gyerekekről, az idősekről való gondoskodás. Ők szembesültek közvetlenül a beszerzési nehézségekkel is. 1950 nyarán például a Szabolcs-Szatmár megyei Ibrány községben azért vonultak az asszonyok a tanács elé, mert aratási időben nem volt megfelelő a község liszt- és kenyérellátása, a helyi kis kapacitású államosított malmot pedig gazdaságtalan működésre hivatkozva leszerelték.

FARKAS GYÖNGYI

LÁZADÓ FALVAK

ASSZONYTÜNTETÉS NYÍRCSAHOLYON, 1960

Az erőszakos téeszervezés elleni nyílt és kollektív fellépés kivételes jelenség volt a hosszú ötvenes években. Az érintettek sokkal inkább az ellenállás egyéni és leplezett módját választották. 1960. február 26-án a Szabolcs-Szatmár megyei Nyírcsaholy községben több száz asszony vonult a tanácsháza elé, hogy tiltakozzon a falu kollektivizálása ellen és visszaszerezze az előző hetek tsz-szervezési kampánya során kényszerből aláírt belépési nyilatkozatokat. A tanácsháza elé vonuló asszonyok egyben saját férjeik ellen is tüntettek, akik szerintük nem védelmezték kellő erővel a család megélhetését biztosító gazdaságot. A nyomásgyakorlás különleges módját választották...

ellenére, amely a kollektív nagyüzem előnyeit hirdette a szétaprózott parcellákkal szemben, a termelészövetkezetben az elszegényedést, a bizonytalanságot látták, amit a működő téeszokról szerzett tapasztalataik is megerősítettek.

A nőtüntetések értelmezése kapcsán gyakran felmerül még az a hipotézis, mely szerint a nők aktív szerepvállalását a veszélyes akciókban az is magyarázhatja, hogy a „gyengébb nem” renitens képviselőivel a hatalom elnézőbben bánt. Kevésbé alkalmaztak velük szemben erőszakot, és büntetésük sem volt olyan szigorú, mint a férfiaké. Ebből a feltételezésből kétféle következtetés adódhat. Egyrészt az, hogy a nők kevésbé érezték veszélyesnek akciójukat, másrészt pedig az, hogy a férfiak maguk helyett a nőket küldték tüntetni. Ők meghúzódtak a háttérben, de a kezdeményezés és az irányítás a kezükben maradt.

Általában az utóbbi elképzelés jellemezte a tüntetések rendőri kivizsgálása során keletkezett nyomozati iratokat is. A hatalommal való szembeszegülésben a passzívnak látszó férfiakat aktív személyeknek, a ténylegesen tüntető nőket pedig csupán a férfitervek szolgái végrehajtóinak igyekeztek feltün-

netni. A történetíró által dekódolt szövegek azonban sokkal inkább arról árulkoznak, hogy az asszonyok a férfikkal egyenrangú szereplői és sokszor önálló cselekvői voltak ezeknek az akcióknak. Ennek a nyírcsaholyi asszonytüntetés különösen meggyőző példája lehet.

MI IS TÖRTÉNT?

Az 1960 elején elkezdődött erőszakos kollektivizálás hatására február közepére 36 gazda kivételével a község valamennyi gazdálkodója termelészövetkezeti tag lett. A szervezés itt is többé-kevésbé hasonló módszerekkel történt, mint máshol az országban. A nyírcsaholyi római katolikus plébánián vezetett *Historia domus*ba a következő bejegyzés került a kollektivizálásról: „Ami től rettegve félt a község, bekövetkezett. Megkezdődött községünk szocializálása. Ellepték községünket az agitátorok. Először főképpen pedagógusok jöttek, akik többnyire kellemes emberek voltak. Az emberek azonban nem akarták aláírni a belépési nyilatkozatokat. Ekkor jött az erősebb modorú brigád. Ez azután megtörte az ellenállást, fokozatosan. Ennek minden eszköz jó volt!”

A másik jellegzetes szituáció, amelyben az asszonyok készen mutatkoztak a közös fellépésre, általában akkor alakult ki, amikor a helyi társadalom egy-egy, rendszerint férfi tagját a letartóztatás veszélye fenyegette. Az asszonyok viselkedését itt is a gondoskodó attitűd befolyásolta. Ha ugyanis a családfő kiesett a munkából, annak a család megélhetését biztosító gazdaság látta kárát.

Hasonló célból fogtak össze a nyírcsaholyi asszonyok is, hiszen a kollektivizálással létfenntartásuk addigi alapját, a paraszti kisüzemet veszítették el. A gazdálkodók a hivatalos propaganda

a frissen összehozott téészek, és visszaadták a belépési nyilatkozatokat.

MIÉRT NEM CSATLAKOZTAK A FÉRFIAK?

A nyomozati iratokban, elsősorban a rendőrtisztek jelentéseiben megtalálhatók az asszonyokat a háttérből irányító férfiakra szóló feltételezések. A nyírcsaholyi férfiak bizonyára reménykedtek abban, hogy a felvonuló asszonyoknak esetleg sikerül valamit változtatni a kialakult helyzeten, de nem ők vették rá a nőket a tüntetésre. Az asszonyok a férfiaktól függetlenül, önállóan szervezték meg és bonyolították le mozgásukat. Sőt! Aktivitásukat többek között éppen a férfiak passzivitása generálta. Némely megnyilvánulásukból ugyanis arra következtethetünk, hogy megítélésük szerint a férfiak nem tettek meg mindent a kollektivizálás elkerülése érdekében, hagyták, hogy elveszzen megélhetésük és önállóságuk alapja, a föld, a gazdaság. Az aktivizálódó asszonyok a család biztonságát nem az általuk elvárt eréllyel védelmező férfiak helyett léptek akcióba.

Vajon hogyan alakulhatott ki a csaholyi asszonyokban (illetve közülük többekben) ez a vélekedés? Úgy gondolhatnánk, hogy mivel ők is elszenvedői voltak a kollektivizálási kampánynak, s ők maguk is megtapasztalhatták a magánszférába behatoló szervezők erőszakos módszereit, a belépési nyilatkozatot aláíró családfő döntését ők is elkerülhetetlen lépésnek, nem pedig idő előtti kapitulációnak tartották. Vagy talán másként élték meg a nők és másként a férfiak a kollektivizálást?

Valószínűleg alapvetően azonos tapasztalatokat szerzett mindkét társadalmi nem, mégis lehetnek különbségek. Az erőszak inkább a családon belüli döntéshozó, a családfő, a férfi ellen irányult. A szervezők őt keresték fel, őt kívánták meggyőzni vagy megfélemlíteni, az ő aláírását szerették volna látni a belépési nyilatkozaton. Nem véletlen, hogy az agitátorok elől a férfiak rejtőztek el, az asszonyok többnyire otthon maradtak.

A fizikai bántalmazás is főleg a férfiakat érte. Elsősorban őket hívták be a tanácsházára „elbeszélgetni”. A férfiak korai (legalábbis az asszonyok szemében korai) meghátrálásának hátterében minden bizonnyal ott rejlenek a háborúban és a hadifogságban szerzett tapasztalataik is. Elképzelhető tehát,

Más falusi tüntetésekhez hasonlóan (többek között Tyukodon és Porcsalmán 1951-ben) Nyírcsaholyban sem a szervezési kampány alatt fogtak össze az emberek, hogy közösen védekezzenek a kollektivizáló hatalom támadásai ellen. Csak akkor kezdtek el együtt tüntetni, miután már aláírták a belépési nyilatkozatot, megalakultak a téészek, és a megváltozott feltételek között hozzá kellett volna kezdeniük a tényleges munkához. Valószínűleg ekkor szűnt meg az a sokkhatás, amit a kollektivizálás ténye és megvalósulásának módja okozott. A falu lerohanása, a többnyire idegenekből álló agitációs brigádok megjelenése és a lakosság sokszor hetekig tartó zaklatása, megfélemlítése a szervezők tudatos stratégiája volt, és az ellenálló gazdák megtörését célozta. A kampány során többnyire egymástól elszigetelten, egyéni akciókkal próbálták védelmezni önállóságukat (elbújtak a szervezők elől, féligérettel próbálták a döntést halogatni, a legszívósabban ellenálló belépésétől tették függővé csatlakozásukat). Sikertelenül.

Az agitátorok elvonulása után, akik megelégedtek a belépési nyilatkozatok aláírásának kikényszerítésével, látszólag megváltoztak az erőviszonyok. A téészszerzők tömegei helyett a téészkekbe kikényszerített gazdálkodók ekkor csu-

pán néhány helyi és járási tanácsi funkcionáriussal, valamint pártaktivistával találták szemben magukat, akiknek a téészek ún. megszilárdítása volt a feladatuk. Azt kellett elérniük, hogy a gazdák kapitulációjának jelképes aktusa (a belépési nyilatkozat aláírása) valódi behódolássá váljon, elfogadják az új helyzetet. Az ellenük történő fellépés nagyobb sikerrel kecsegtetett, mint a kampány idején a téészszerzők tömegeivel való szembeszállás.

A lakosság kollektív akcióit előidéző helyzetek jellemzőit keresve további fontos szempont, hogy a kollektivizálás a gazdálkodók döntő többségét, csaknem az egész falut érintette. Közös sorscápasnak tekintették, ami közös cselekvésre, a külső támadás elleni együttes fellépésre ösztönözte őket. A kívülről érkező veszély megerősítette a helyi társadalom belső kohézióját és felélesztette önvédelmi reflexeit. Amíg azonban Porcsalmán és Tyukodon az egész falu, nők és férfiak közösen, addig Nyírcsaholyban csak a nők tüntettek. Néhány asszony tervelte ki a belépési nyilatkozatok visszaszerzéséért indított akciót, majd mobilizálták asszonytársaikat. Döntésükben fontos szerepük volt a mátészalkai piacon terjedő híreknek, hogy a közeli falvak némelyikében a lakosság tüntetések hatására már szétbomlottak

hogy amikor a lelki és fizikailag meggyötört férfiak feladták az ellenállást, a nők ezt a gyengeség jelének tekintették és további kintartásra buzdították őket.

A kollektivizálásról szerzett némileg eltérő női és férfitapasztalatok figyelembevételével nem igazán tudnánk értelmezni azt a jelenséget, amely a nyírcsaholyi asszonytüntetés egyik jellegzetessége volt. A tüntető asszonyok ugyanis nemcsak a kollektivizáló hatalmat akarták befolyásolni demonstrációjukkal, hanem a férjeiket is. Nemcsak a belépési nyilatkozatok visszaadását követelték, hanem felszólították egymást a férfiak elleni sztrájkra, a házasság megtagadására is. A falu egyik „nagyhangú egyénisége”, a 47 éves K. Józsefné ötlete volt az asszonysztrájk: „*Én kijelenttem... [a tüntető asszonyok] előtt – mondta kihallgatása során K. Józsefné –, hogy az asszonyoknak sztrájkba kell lépni, ne fekjüdjenek a férjük mellé, ne éljenek házasságot, amíg a belépési nyilatkozatot vissza nem kapjuk. Ezt kiabáltuk, hogy vegyék át a többi asszonyok is.*” Az érdekérvényesítésnek ezzel a paraszti társadalomban (is) szokatlan eszközzel akarták a férfiakat felrázni, aktivizálni, cselekvésre bírni.

Még ha csupán pajzán ötletnek szánta is az asszony, a nyírcsaholyi

Lysistrate (Arisztophanész egyik vígjátékának főszereplője, aki az athéni asszonyokkal együtt a házasság megtagadásával próbálta meg az athéni férfiakat a spártaiakkal való békekötésre kényszeríteni) a nők szexuális sztrájkját, akkor is jól jelzi az asszonyok férjikkel szembeni elégedetlenségét. A télesen kívül maradó 36 gazda annak bizonyítéka lehetett számukra, hogy a belépésnek volt alternatívája. Azt gondolhatták, hogy ha férjük nem védte meg a család biztonságos megélhetését jelentő gazdaságot, akkor ők is megtagadhatják a férj iránti házastársi kötelességük teljesítését.

A rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé, hogy a nyírcsaholyi férfiak nézőpontjából is megvizsgáljuk a kérdést: vajon ők hogyan látták a kollektivizálás során tanúsított magatartásukat, milyen tényezők hatására adták fel végül a kezdeti ellenállást? Csupán azokat a magyarázatokat foglalkozhatunk itt össze röviden, amelyeket az ötvenes évek végi kollektivizálási kampány meglepően gyors „sikerének” okát kereső kutatók fogalmazták meg.

A történelmi irodalomban általában elfogadott nézet szerint elsősorban az 1956-os forradalom bukása és a megtorlások tapasztalata alakította ki azt a tudatot a magyar társadalomban, hogy innentől nem lehetséges más út,

mint a Szovjetunióé. Ezt a tanulságot a parasztság, amelynek az 1956-os forradalom – bukása ellenére is – pozitív változásokat hozott, a kollektivizálás 1959-es újrakezdése után vont le. Immár harmadszor igazolódott be, hogy a hatalom az egyéni gazdálkodást csak átmenetileg támogatja, majd minden eszközzel annak felszámolására törekszik.

A kivárára, a gazdaságpolitika megváltozására építő paraszti stratégia csődöt mondott. A kollektivizálási kampány során a szervezők jó érzékkel ismerték fel ezt a társadalom-lélektani jelenséget, és agitációjukat – az erőszak legkülönbözőbb megnyilvánulási formái mellett – a kollektivizálás elkerülhetetlenségének, az ellenállás hiábavalóságának hangsúlyozására építették.

Amennyiben a nyírcsaholyi példán teszteljük a fenti hipotézist, igazolhatónak tűnnek azok a nézetek, amelyek szerint a falusi társadalom elvesztette hitét abban, hogy megőrizheti magántulajdonát és az ezzel járó relatív személyi és gazdasági autonómiáját. A tiltakozás reménytelenségét, az ellenállás értelmetlenségét, valamint azt, hogy ezentúl a megváltozott körülményekhez való sikeres alkalmazkodás a túlélés feltétele, úgy tűnik, Nyírcsaholyban a férfiak előbb belátták, mint az asszonyok. ♦

TÓTH JUDIT

LUDAS MATYI A FRONTVONALBAN

KARIKATÚRÁKKAL
A KOLLEKTIVIZÁLÁS SIKERÉÉRT

Új barázdát szánt az eke

a tszcs földjén — és a kulák homlokán...

A karikatúrán a kulák alakja kerül előtérbe, ám a háttérben zajlik az idealizált termelőszövetkezeti munka, amely a kuláknak minősített gazda számára csak gondot okoz. (LUDAS MATYI, 1950. SZEPTEMBER 29.)

Ismeretes, hogy mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszakban a hatalom nagy szerepet szánt céljai elérése, így a kollektivizálás előmozdítása érdekében is a különféle agitációs és propagandaeszközöknek.

A sajtóban napvilágot látó írásokban, illetve a képi ábrázolásokon megelevenített idealizált világ, persze, messze állt a kényszerek és az erőszak mentén mozgatott valóságtól. Írásunk a Ludas Matyiban, a korszak kultikussá

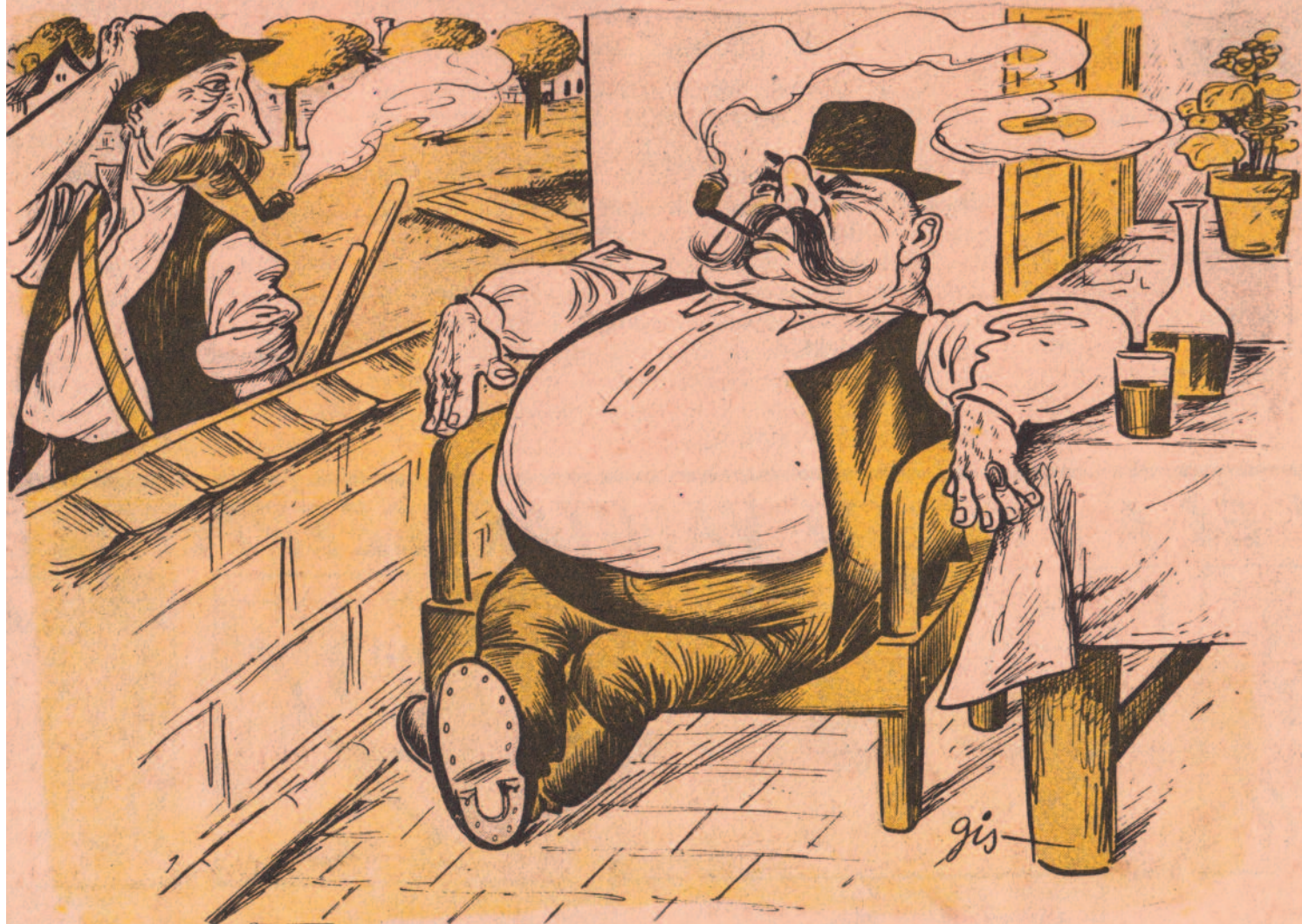

vált vicclapjában fellelhető karikatúrák közül azokat állítja középpontba, amelyek tematikailag a kollektivizálás köré fonódnak.

Mi minden olvasható ki ezekből a rajzokból? Milyen mögöttes tartalom rejlik a

megelevenített rövid történetekben? Melyik szereplő szájába milyen mondatok, illetve miért éppen azok kerültek? A karikatúrák tanulmányozása révén is közelebb juthatunk a korszak árnyaltabb megismeréséhez.

Kulák a javából

— Örül Zsiros szomszéd, hogy nemsokára csépelhet?

— Nem öröm az már nekem. Az volt az igazi, amikor a béreseimet csépelhettem!

A LUDAS MATYI MINT FORRÁS

A *Ludas Matyi*nak mint vicclapnak a funkciója a nevetetés lett volna. Ám az újság szoros pártirányítás alatt állt, a lap által közvetített tartalom pedig politikummal erősen átitatódott. A kommunista vezetés a lap szerkesztésére vonatkozó közvetlen utasításokon keresztül gondoskodott arról, hogy a karikatúra műfaji adottságait messzemenően kiaknázhassa: „A *Ludas Matyi* feladata, hogy azok számára is érthetően és szemléletesen írjon, akik politikával nem foglalkoznak, akik más újságot nemigen olvasnak, akik általában nem jártasak a kül- és belpolitikai kérdésekben. A szatíra, kifigurázás, leleplezés eszközével magyarázza meg nekik – sőt

bizonyos fokig ismertesse is velük a fontos eseményeket: az ellenséges tábor terveit, válságait, belső ellentmondásait, erkölcsstelenségét, hanyatlását és aljaságát.”

Ez a megjelenítési forma – könnyebb befogadhatósága révén – alkalmasnak látszott arra, hogy az olvasásra egyébként kevés időt fordítókhöz is eljuttathassák a legfőbb politikai üzeneteket. Erre további biztosítékként szolgált, hogy a *Ludas Matyi* a korszak legnépszerűbb újsága volt, a hetilap példányszáma félmillió körül mozgott.

A *Ludas Matyi*ban közölt karikatúrák számos aspektusból módot kínálnak a korabeli társadalmi és agrárviszonyok elemzésére. A kollektívizálás, illetve ezzel szoros összefüggésben a kulákkellenes propaganda markáns vo-

nulatot képez a lapban, így vizsgálatukkal nemcsak a kommunista párt parasztpolitikájának legfőbb mozzanatai érthetőek tetten, hanem képet kaphatunk a korszakon belüli hatalmi-politikai változásokról is, sőt, a totalitárius rendszer működési mechanizmusa vagy a Moszkvából induló belső hatalmi változások leképeződése is erőteljesen érzékelhető.

A KARIKATÚRÁK POLITIKAI ÜZENETEI

A politikai elvárásoknak történő szigorú megfelelés húzódott meg természetesen amögött, hogy az egyes paraszti csoportokat megtestesítő gazdákat miképpen illusztrálták, milyen szí-

A karikatúrán a tipikusnak mondható kulákkép megtestesítőjét láthatjuk. A legáltalánosabbnak tekinthető külső és belső tulajdonságok egyaránt megjelennek, „cselédnyúzó”, „parasztnyúzó”, „basáskodó” gazdag parasztot ábrázolnak, aki az elmúlt rendszerben béresei sanyargatása révén gyarapodott. Ezt szimbolizálja a kövérség is. Szikár testalkatú beszédpartnere, aki feltételezhetően tszcs-tag, a kis- és középparasztságot reprezentálja, a rest kulákkal szemben ő munkába tart. (LUDAS MATYI, 1949. JÚLIUS 15.)

tuációban szerepeltették, milyen szavakat adtak a szájukba, milyen attribútumokkal ruházták fel őket, hiszen ezek a karikatúrák az MDP parasztpolitikájához igazodva készültek, illetve kerültek be a lapba. *„Támaszkodj a szegényparasztra, harcolj a kulák ellen, és szövetkezz a középparaszttal!”* – hangzott az ún. lenini hármasszó, amely a Rákosi-korszak parasztpolitikájának alapját képezte.

Miután az 1945-ben végrehajtott földreformmal felszámolták a nagybirtokrendszert, a középbirtokos gazdák kezén maradtak a legnagyobb földterületek. Ez a társadalmi csoport egyfajta gazdaelitnek is tekinthető, hiszen nem csupán szakmai hozzáértésével tűnt ki, hanem a helyi társadalomban, az egyházi közösségekben is meghatározó szerepet játszott.

Magyarországon az 1940-es évek végétől zsirosparasztnak vagy kuláknak nevezték a nagygazdákat. Az 1950-es évek első felében a megbélyegzettséget sokkal inkább magában hordozó kulák megnevezés vált bevetté mind a hivatalos, közigazgatási és pártiratokban, mind pedig a sajtóban. Kuláknak nyilvánították azokat a gazdákat, akiknek földterülete meghaladta a 25 kataszteri holdat vagy a 350 aranykorona-értéket. A területnagyság mellett persze még számos egyéb tényező létezett, amelyek alapján gazdák sokaságát tették kuláklistára.

A pártállam a kizsákmányoló, kapitalista rendszer utolsó maradványának tekintette az egyéni gazdálkodást folytató kulákokat, akikben a szocializmus építésének, a mezőgazdaság szovjet mintát követő átszervezésének, kollektivizálásának legfőbb gátját látták. Mindebből adódóan érthető, hogy a kommunista rezsim miért is nyilvánította ezt a társadalmi csoportot ellenségnek, és miért próbálta meg minden

lehetséges eszközzel korlátozni, ellehetetleníteni a magyar falu elitjének minősülő, ugyanakkor kuláknak bélyegzett gazdákat.

A *Ludas Matyi*-ben a kulákok képi megformálása mögötti politikai üzenet egyértelműen azt sugalmazta, illetve azt volt hivatott tudatosítani, hogy ezek a gazdák a haladás gátjai és így nemcsak a rendszer, hanem az egész társadalom ellenségei. A kulákokat kifigurázó karikatúrákkal gyűlöletet igyekeztek gerjeszteni, hogy a kis- és középparasztságot ily módon is szembefordítsák a kuláksággal.

A KULÁKOKRÓL ALKOTOTT SZTEREOTÍPIÁK

A tsz-ek szervezéséhez kötődő karikatúrák nagy többségének főszereplői a kulákként megbélyegzett gazdák voltak, akiket mindig azonos módon, ugyanazokkal a külső-belső tulajdonságokkal ábrázolták. A róluk megrajzolandó kép alaptétele szerint a kulák *„a falu burzsoáziája. Jövedelme kizsákmányolásból ered. Uzsorával, kupeckedésel szívják ki a parasztok vérért.”* Ebből adódik a legszembetűnőbb ismertető

jegyük is, a kövérség, ami egyértelműen a nagygazdákat szimbolizálja, a szikár testalkattal megjelenített kis- és középparaszttal szemben. Állandó jelzőjük a „cselédnyúzó”, „parasztnyúzó”, „basáskodó”, amelyek természetesen a sajtóban napvilágot látott cikkekben is rendre visszaköszönek. Úgy állították be őket, mint akiknek a legfőbb céljuk, hogy ártsanak. A kulákokról alkotott sztereotípiák része volt, hogy becstelen kártevők, garázdálkodnak, rombolnak és pusztítanak, ahol csak tudnak.

A *Ludas Matyi*-ben bevett szokás volt, hogy a legjelentősebb párttisztviselőket, így a Rákosi-korszakban maga a pártvezér által elmondott fontosabb beszédekre a lap egy-egy karikatúrával reflektál, hogy a leglényegesebb gondolatokat megragadva népszerűsítse azokat. A karikatúra a termelőszövetkezeti csoportok és a gépállomások dolgozóinak első országos tanácskozására utal, amelyet 1950. január 25-én tartottak. Itt Rákosi az ötéves terv szellemiségéhez igazodva a kollektivizálás fontosságát hangsúlyozta. (LUDAS MATYI, 1950. FEBRUÁR 2.)

Ez a kép érzékletesen ábrázolja a Rákosi-korszak parasztpolitikájának lényegét. A háttérben diskuráló kis- és középparasztok a kulákok feltételezése szerint a termelészövetkezeti csoport megalkotásáról beszélnek. Azaz a kis- és középparasztok a hatalom elvárásainak megfelelően cselekszenek, amin a kulákok természetesen csak bosszankodnak. (LUDAS MATYI, 1951. JANUÁR 25.)

kosságokat, illetve személyiségjegyeket megragadva, felnagyítva, kidomborítva figurálták ki a kulákokat. Ezeknek a külső és belső jegyeknek az állandó

hangsúlyozásával, sulykolásával igyekeztek egy mérhetetlenül ellenszenves embertípust teremteni.

Ez a sztereotipizáló ábrázolás a kommunista rezsim bevett módszere lett arra, hogy az amúgy is komoly megpróbáltatásokat átélő gazdákat még meg is alázzák, megszegényítsék, gúny tárgyává tegyék. A kollektivizáláshoz kötődő karikatúrákon mindig a vétkesnek kikiáltott kulákok kerülnek a kép előterébe, mintha bűnüket még ezáltal is nagyítani kívánnák. Ehhez képest a tsz-tagokként ábrázolt, serényen tevékenykedő kis- és középparasztok szinte mindig a háttérben kapnak helyet. Ez felvetheti azt a kérdést is, hogy a pártállam mit is tekintett fontosabb kérdésnek, a kulákok elleni propagandát vagy a kollektivizálás érdekében kifejtett agitációt. A kollektivizálást népszerűsítő, kimondottan agitációs célú karikatúrák is készültek ugyan, ám ezek száma, súlya elenyésző volt. Csak a kulákok ellehetetlenítésén keresztül vezethetett a kollektivizálás sikeres megvalósításának útja.

A legtipikusabbnak mondható képi jegy, a kövérség a névadásban is visszaköszön. A legáltalánosabb, legjellemzőbb elnevezésforma a Zsíros gazda, de ennek egyéb variánsai is felbukkannak: Zsíros uram, Zsíros szomszéd vagy csupán Zsírosék. Amennyiben keresztnev is társul a beszélő névként funkcionáló vezetéknevhez, akkor az leginkább a Pál és a János. Gyakran előfordul egy aliteráló név is: Kulák Kelemen. Az aszszonyokat viszont egyszerűen csak Zsírosné, Hájjasné megnevezéssel illették. A karikatúrán illusztrált kulák elképzelhetetlen nagy bajusz nélkül, de elmaradhatatlan kellék a kalap és a csizma is. Ezzel szemben a kis- és középparasztok többnyire név nélkül jelennek meg.

Ezeket az állandó szereplőket a karikatúrák által életre keltett rövid történetekben rendre ugyanazon cselekedetek közepette – beszolgáltatás sabotálása, árurejtegetés, hamis propaganda terjesztése –, ugyanazon magatartás- és viselkedésformákat rájuk aggatva eleve nitették meg. Az egyes cselekedetekből fakadó jellegzetes vonásokat, fogyaté-

A karikatúrákon visszaköszönnek azok a cselekvési formák is, amelyek miatt a kuláknak minősített gazdákat rendre perbe fogták. Ezek az úgynevezett szabotázások alapvetően a nekik tulajdonított ártó szándékra és ellenségként való beállításukra vezethetők vissza. A szabotáló tevékenységek széles skálája kel életre a *Ludas Matyi* illusztrációin: időben el nem végzett mezőgazdasági munkák, vagyis a szántás, a vetés, az aratás, a cséplés szabotálása, a beszolgáltatási kötelezettségek elmulasztása, vagy ha azt mégis teljesítik, akkor úgy állítják be őket, mint akik zsiszikes gabonát vagy avas zsírt adnak le.

Tipikus az állatait tiltott módon leölő, azaz „feketevágást” elkövető kulák szerepeltetése, de rendszeresen felbukkanó téma még az árurejtegetés, áruhalmozás. Az 1950-es évek elejének Magyarországot jellemző súlyos élelmezési és közellátási válságért a közellenségnek kikiáltott társadalmi csoportokhoz tartozókat, így elsősorban a kulákokat tették felelőssé.

Állandó motívumként köszönt vissza a rémhírterjesztő, illetve a rossz tanácsaival félrevezető kulák figurája is, amely a kollektivizálás kapcsán is lényegi jegyként kerül előtérbe. Másrészt összefüggött ez a jellegzetesség a szabotálással is, hiszen azt tartották róluk, másokat is arra akarnak rávenni, hogy ne teljesítsék az állammal szembeni kötelezettségeiket.

Rendszeresen visszatérő motívum a kulák „rémálma”. A kuláknak rémálmaiban jelenik meg mindaz, ami a rendszer szemében áhított, ideális, hasznos és elvárt, így a rendszerben zajló aratás, a szemvesztőség nélküli betakarítás, az időben elvégzett cséplés és talajmunkák, a dolgukat időre, serényen teljesítő gazdák, a bő termés és a kedvező időjárás vagy éppen az egyre-másra alakuló tsz-ek.

A karikatúrán egy állandó motívum, vagyis a kulák lidércálma képében elevenedik meg az, hogy a kongresszusi kollektivizálási kampánynak köszönhetően 1951. február 18-ra – Magyarországon elsőként – Túrkeve szövetkezeti város lett. A kép üzenete az, hogy a politika egyértelműen Túrkevévé, azaz szövetkezeti területté változtatná az egész országot. Mindez ellentétes a kulák érdekével, így ez az áhított cél csak annak lidércálmaiban jöhet elő.
(LUDAS MATYI, 1951. FEBRUÁR 22.)

A kulák: Rettenetes! Megmozdult a föld, megy be a tszcs-bel

Kezdetben többször előforduló jellegzetesség a kulákok és a velük mindenben megegyező álláspontot képviselő papok, az ún. „klerikális reakció” közös ábrázolása. A karikatúrákon együtt örvendeznek, ha azt tapasztalják, hogy lankad az ellenséggel szembeni éberség, illetve együtt kárörvendenek a kedvezőtlen időjárás vagy a rossz termés miatt. Az egyházüldözés következtében, a papság ellehetetlenítésével párhuzamosan azonban képi megjelenésük is egyértelműen visszaszorult.

Igen nagy súllyal esett a latba és a kulákként számon tartottak egyik főbenjáró bűneként rótták fel, hogy a kis- és középparasztokat lebeszéli a tsz-be való belépésről, így a rendszer egyik legfőbb célját, a mezőgazdaság szocialista alapokon nyugvó átalakítását, a kollektivizálást akadályozzák, vesélyeztetik. Ezzel ellentétben a kis- és középparasztok tudják, mi a feladatuk, ők azok, akik tsz-tagokként köszönnek vissza a karikatúrákon, valójában a pártpropaganda szócsövei, illetve többnyire a politikai akarat végrehajtói, az idealizált szocialista embertípus megtestesítői.

A PROPAGANDA SZOLGÁLATÁBAN

Rákosi kollektivizálást meghirdető 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédét gyakran mossák egybe a kulák-

A karikatúra a termelőszövetkezeti csoportok számának növelését célzó, az MDP II. kongresszusa tiszteletére indított versenymozgalmat eleveníti meg. Az ábra még magát a tszcs-szervezés időszakát ragadja meg. Nem csupán a képi eszközök érdekesek, hanem a szöveg is, hiszen a „megmozdult a föld” szóhasználat a korszakban bevett formula volt a föld elvételére vonatkozóan. A karikatúra a tipikus női kulákalakok ábrázolása szempontjából is jellemző. (LUDAS MATYI, 1951. FEBRUÁR 8.)

ellenes propaganda kezdetével. Bár időben valóban igen kis távolság választja el, Rákosi már ezt megelőzően – nem sokkal a Tájékoztatói Iroda Jugoszláviát elítélő határozatát követően – egy budapesti pártfunkcionáriusoknak tartott értekezleten 1948. július 2-án elmondott beszédében leszögezte, hogy „a falun nem lehet a szocializmust addig építeni, amíg ott szabadon nőnek a kizsákmányoló elemek, a parasztság vérét szívó zsírosparasztok, kulákok, spekulánsok”. Felhívta továbbá a figyelmet, hogy a földosztás óta eltelt három és fél év alatt „a parasztságon belül sokkal gyorsabban erősödött és fejlődött a zsírosparaszt, a kupecparaszt, a nagygazda, annak ellenére, hogy a népi demokrácia államhatalma igyekezett minden erejével a dolgozó parasztságot támogatni”. Éppen ezért, hangsúlyozta, fon-

A karikatúra azok közé a lapban kisebb számban előforduló, agitációs célzatú illusztrációk közé tartozik, amelyek az ellenségnek minősített társadalmi csoportok (főként kulákok, papok) szerepeltetése nélkül népszerűsítik a termelészövetkezetet, s az ott folyó munkát idealizált módon mutatják be. A hatást fokozni igyekeztek Lúdas Matyi és libája előtérbe helyezésével.
(LUDAS MATYI, 1951. AUGUSZTUS 16.)

tos, „*hogy a dolgozó parasztság tapasztalja, megértse, hogy bennünk hű, előrelátó, segítő szövetségesre talált. Olyan szövetségesre, aki minden baján akar segíteni, aki megvédi őt a falu vérszívó pióccáinak mohóságával szemben.*”

Ennek a „szövetségesi politikának” a jegyében a kommunista vezetésű állam önmagát a „gondoskodó állam” szerepében tüntette fel, amely nemcsak megvédi a kis- és középparasztot a kizsákmányoló kuláktól, hanem egyúttal utat is mutat számára, egy új utat, amely boldogulásának egyedüli és kizárólagos útja lehet, és amely természetesen nem más, mint a termelészövetkezetbe való belépés útja. Ennek megfelelően a kulákelles propaganda-hadjárat már 1948. július közepétől markánsná vált a *Ludas Matyiban*. Viszont a kimondottan tszcs-k szervezéséhez költődő illusztrációk 1948 második felében még szinte alig jelentek meg. Számuk csak 1949-ben gyarapodott, de még inkább az

1950-es év során. Ez alapvetően két tényezővel is magyarázható.

Egyrészt összefüggött az ötéves terv elindításával, amely a mezőgazdaságra vonatkozóan is fontos célként fogalmazta meg a szocialista termelőviszonyok túlsúlyba kerülését. Másrészt 1950. január 25-én tartották a termelészövetkezeti csoportok és a gépállomások dolgozóinak első országos tanácskozását, ahol Rákosi is beszédet mondott. Az ötéves terv szellemiségéhez igazodva a pártvezér kijelentette, „*hogy az egyéni gazdagodás legbiztosabb útja a szövetkezeti vagyoni növelése.*”

A kollektivizálást propagáló karikatúrák számát tovább növelte az MDP 1951. évi II. kongresszusa. A kongresszus tiszteletére olyan versenymozgalmat indítottak, amely a tszcs-k szervezését volt hivatott előmozdítani. A kollektivizálási kampánynak köszönhetően – „a kongresszus tiszteletére” – Magyarországon elsőként 1951. február 18-ra Túrkeve szövetkezeti város lett. A *Ludas Matyiban* a Túrkevéhez kötődő karikatúrák tekintélyes teret kaptak ekkor.

A kulákküldözés legsúlyosabb időszakában, vagyis 1949 és 1952 között szinte alig akadt olyan lapszám, amelyben ne lehetett volna fellelni legalább egy, inkább több, kulákot ábrázoló karikatúrát is. Ehhez szervesen igazodva a legtöbb kollektivizáláshoz kötődő illusztráció is ekkor, az 1951-es és az 1952-es esztendő alatt született.

Főként a tsz-be való belépés ellen agitáló kulák képe az uralkodó, de akadnak a tsz-be romboló szándékkal, a megszerveződött tsz belső bomlasztása céljával befurakodni akaró kulákok megjelenítő rajzok is: „*Kiskunfélegyházán még nyolcszáz kulák van. Igyekeznek lebeszélni a középparasztokat a tsz-be való belépésről, de ők maguk többször is próbáltak belépni a termelészövetkezetbe. Természetesen nem vették fel őket. Ezek a kulák-főkolomposok minden alkalmat megragadnak, hogy befolyásolják a tagokat, de azok nem hallgatnak rájuk. Legutóbb az egyik jól rajzoló DISZ-tag hatalmas plakátot készített, amely egy kulák-főkolompost ábrázolt, kolomppal a nyakában. Mellé rajzolta Virágot, a legtöbb tejet adó tehent, amelynek ugyancsak kolompp volt a nyakában. A tehén alá ezt írta: Csak ezt a főkolompost lehet szeretni.*”
(Ludas Matyi, 1951. szeptember 13.)

A POLITIKAI FORDULATOK LECSAPÓDÁSA

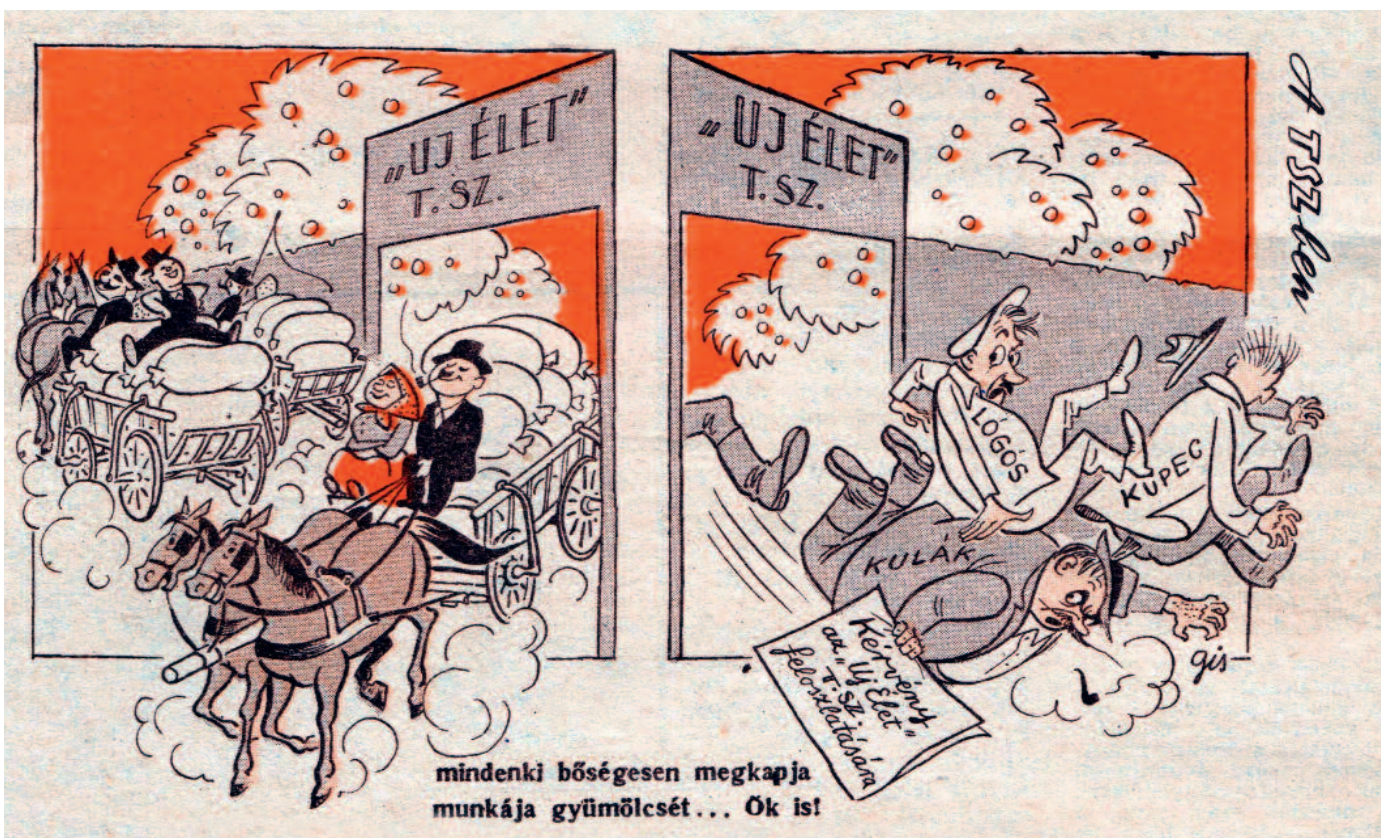
A kulákábrázolások gyakoriságát tekintve komoly változást a Nagy Imre névvel fémjelzett fordulat hozott: 1953 második felében kevesebb mint tíz alkalommal találkozhatunk kulákok ábrázoló karikatúrával. Az 1953. júniusi határozat értelmében megszűntek a kuláklistán, ugyanakkor Rákosi július 11-i beszédében kimondta, hogy a ku-

A kép több szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. Egyrészt együtt szerepel rajta a kulák a klerikális reakciót megtestesítő pappal, másrészt az allegorikus ábrázolás miatt nagyon érdekes. A káros varjú többször felbukkan a rendszer által felmutatott eredmények felett kesergő kulák vagy pap szimbólumaként. Itt a hasonulás olyannyira megtörténik, hogy a kulák és a pap is a varjú fekete tollazatához hasonló ruhát ölt, valamint az orruk is megnyúlt, olyan, mint a madarak csőre. Mindannyian könnyeket hullatnak, mert a búza betakarítása után nem találnak elejtett gabonaszemeket a földön, a háttérben szorgalmasan dolgozó tsz-tagok ugyanis megvalósították az aratás idejére kiadott egyik legfőbb politikai szlogent: a szemvesztéség nélküli betakarítást... (LUDAS MATYI, 1952. JÚLIUS 16., CÍMLAP)

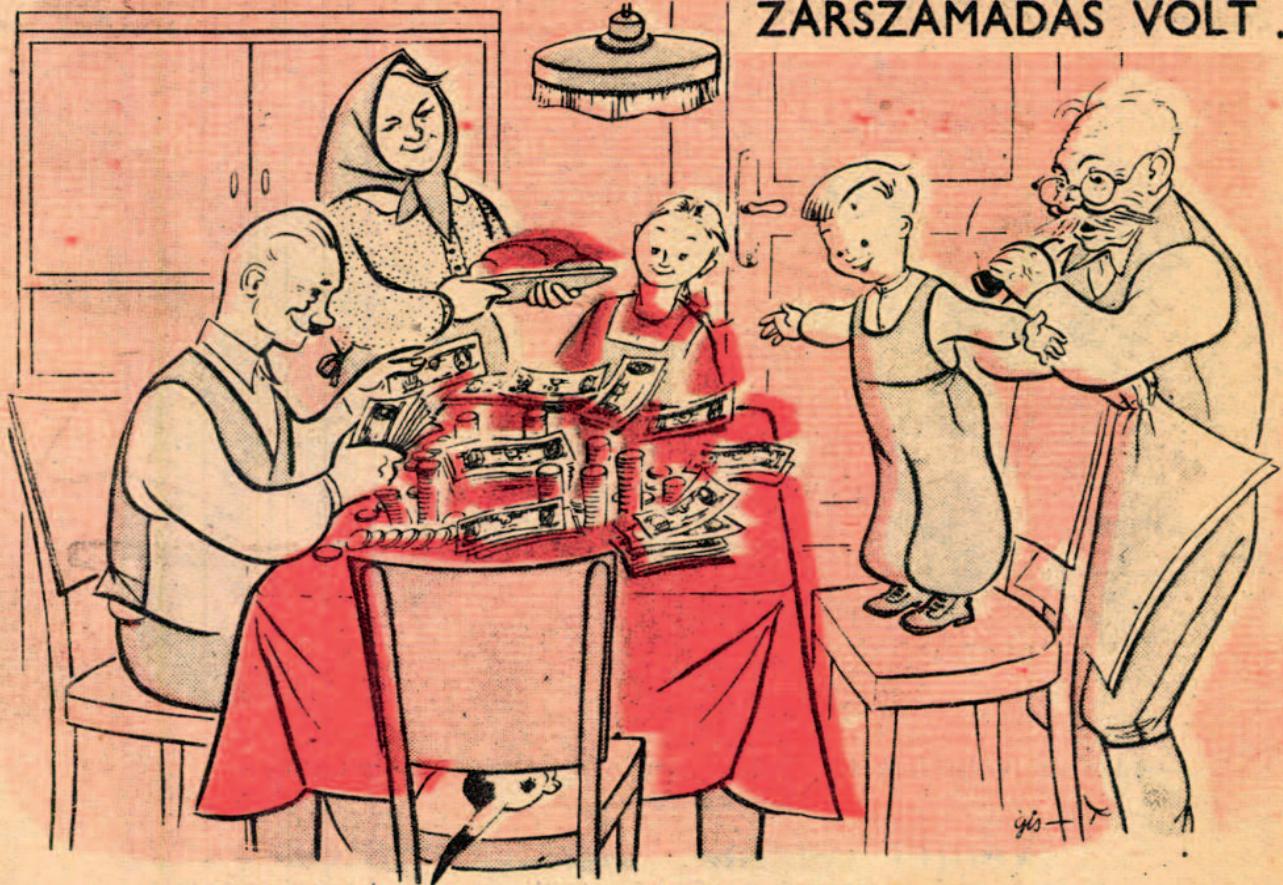
lák lista nélkül is kulák marad. Mindez egyfajta bizonytalanságot okozott a kulákokkal szemben követendő politikát illetően, azaz nem volt egyértelmű, hogy az addigi kemény fellépést mennyiben befolyásolja vagy kell, hogy befolyásolja a Nagy Imre-féle, enyhébb hangot megütő irányvonal. Ez a tétova

Az 1953. júniusi határozat után keletkezett karikatúra azt igyekszik bizonyítani, hogy csak ott oszlatják fel a tsz-eket, ahol az ellenséges elemek, a lógósok, a kupecok és a kulákok ármánykodása sikeres. Ha viszont fellépnek ellenük, virágzó tsz-ek működtethetők. (LUDAS MATYI, 1953. AUGUSZTUS 20.)

mindenki bőségesen megkapja munkája gyümölcsét... Ők is!

ZÁRSZÁMADÁS VOLT . .

— Jaj öregapám, én még sose láttam ennyi pénzt egyrakáson!
 — Sose szégyeld kisunokám, én már nyolcvan éves vagyok, de még én sem!

viselkedés nem csupán a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban dolgozók körében, hanem a *Ludas Matyi* szerkesztőségében is megfigyelhető. Ennek a kissé hezitáló magatartásnak lehetett a következménye az is, hogy

ugyan közreadtak még kulákokat ábrázoló karikatúrákat, de egyre inkább megelégedtek a nagyzadák név nélküli megjelenítésével.

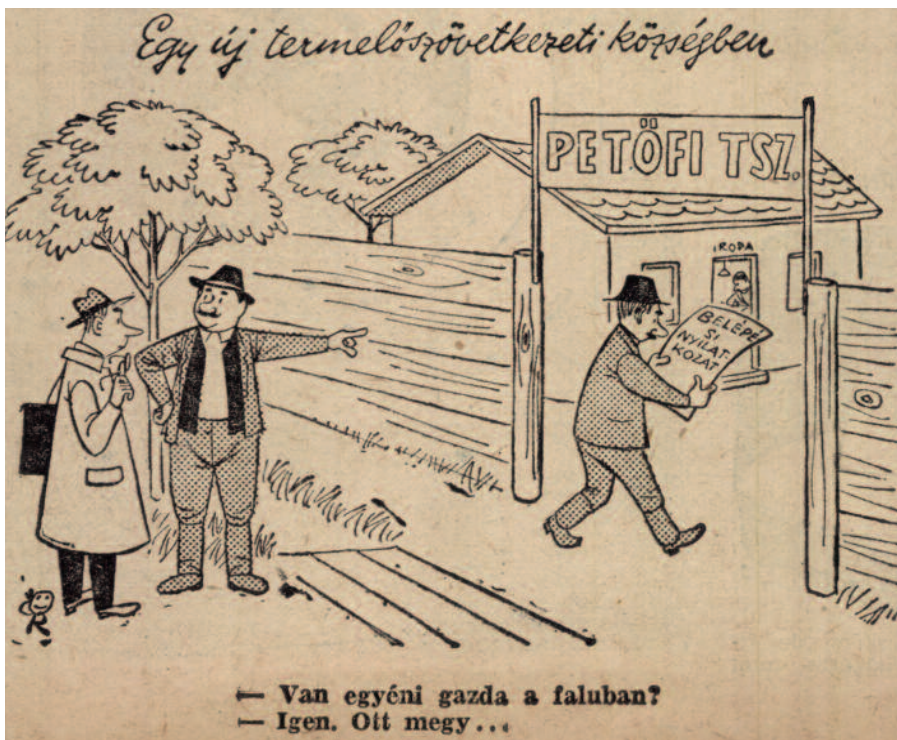
1954-ben a kulákokat ábrázoló karikatúrák szinte teljesen eltűntek a lap-

ból, az év során mindössze egy ilyen került be a *Ludas Matyi*-ba. Rákosi po-

Nagy Imre miniszterelnöksége idejére datálódik ez a karikatúra, amikor a lapból jószerivel eltűntek a kulákábrázolások, maradt viszont néhány, a kollektivizálás eredményeit bemutató kép, amelyek egyik fő témája a sikeres zárszámadás. (LUDAS MATYI, 1953. DECEMBER 2.) (fent)

Rákosi hatalmi pozíciói 1955 tavaszán ismét megerősödtek, aminek következtében a kollektivizálás újabb hulláma indult meg. Ennek megfelelően a propagandagépezet, ha alacsonyabb hőfokon is, de megint működésbe lépett: a belépési nyilatkozatot kezében tartó, tsz-be belépő férfi az utolsó a településen, aki addig nem volt tsz-tag... (LUDAS MATYI, 1955. SZEPTEMBER 29.) (balra)

A kollektivizálás harmadik hullámát kísérő erőszak a *Ludas Matyi* karikatúráin nem köszön vissza. A képhez tartozó szöveg azonban, ha indirekt módon is, de bizonyosságot ad annak meglétéről: „Szólni kéne neki, hogy kerüljön beljebb! Hogy is gondolod! Még erőszaknak venné!” (LUDAS MATYI, 1958. FEBRUÁR 20.) (jobbra)

— Van egyéni gazda a faluban?
 — Igen. Ott megy...

TÚLZOTT ÓVATOSSÁG

Pusztai Pál rajza

- Szólni kéne neki, hogy kerüljön beljebb!
- Hogy is gondolod! Még erőszaknak vennél!

P. Pusztai

– Maga már belépett?!! Hát akkor miért hagy ennyit beszélni a téeszről?!

– Tudja, olyan jól esett hallani, hogy helyesen döntöttem...

A kollektivizálás harmadik hulláma alatt tevékenykedő agitátorok tevékenységét figurázza ki a karikatúra.

(LUDAS MATYI, 1960. JANUÁR 28.)

zícói azonban 1955 tavaszára ismét megerősödtek, Nagy Imrét leváltották a miniszterelnöki posztról, és ezt a fordulatot a vicclap szerkesztőseje is teljes mértékben követni kényszerült. 1955. március 10-től – ha nem is a régi intenzitással, de – újra teret kapott a

kulákellenes propaganda, hiszen az október 6-ig megjelent 10 számban 11 ilyen karikatúra látott napvilágot.

Mindezekkel összefüggésben érdemes vizsgálni a kollektivizálást érintő illusztrációk sorsának alakulását is. Az 1953. júniusi határozat lehetővé tette a csoportokból való kilépést, illetve, ha a tagság többsége úgy kívánta, akár fel is oszlahattak egy-egy tszcs-t. Kimondták ugyanakkor azt is, hogy „a termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja”, ám az erőltetett kollektivizálással szemben inkább a meglévő tsz-ek hatékonyságát kívánták növelni.

A téeszekből való kilépésről, illetve az azok feloszlásának szabályozásáról szóló rendelet 1953 szeptemberében jelent meg. A rendelet előírta, hogy a kilépésre csak a termény betakarítását követően, az őszi vetés végeztével, vagyis a gazdasági év végén kerülhet sor.

Az a fajta bizonytalanság, amelyről már a kulákokkal szemben folytatott politikát érintően szó esett, a kollektivizálás kérdésében is fennállt. A menni vagy maradni kérdésére a karikatúristák ugyanakkor igen találekony választ adtak. Nagyságrendileg valójában nem sok az ide vonatkozó illusztrációk

száma, viszont nagyon hatásosak. 1953. augusztus 20-án napvilágot látott egy karikatúra, amely az MDP vezető politikusainak nézetkülönbségeiből fakadó bizonytalanságot, az abból táplálkozó feszültséget nem csupán jól érzékelteti, hanem valamilyen formában fel is oldja. Ennek lényege, hogy a termelőszövetkezeti csoportokból kilépni, valamint azok feloszlását elérni csak az ellenségnek minősített társadalmi rétegekből származók akarhatják, vagyis a kucpeczek, illetve természetesen főként a kulákok, hiszen a rendszer ideológiája felől közelítve csak ők lehetnek a bomlasztók, a felbujtók.

Az ilyen üzenetet közvetítő karikatúrák 1953 októberére sűrűsödnek meg. Ezek között található az az 1953. október 15-i címlaprajz is, amelyen egy fiatal lány kérdez egy tsz-tagot kilépési szándékáról: „Igaz volna, Mihály bácsi, hogy kilép a téeszből?” A szikár tsz-tag – aki a rezsím szemszögéből idealizált kis- vagy középparasztot testesíti meg – a gabonától dagadó zsákokra pillantva nem is válaszolhatott volna másként: „Dehogyan lépek! Inkább hallgatok erre a sok kövér zsákra, mint arra a kövér kulákra.” A felelet tehát nem csupán a bennmaradás melletti kiállásról szól, hanem ismételt felvilágosítja a kulák mint negatív befolyásoló alakját, aki a neki tulajdonított ártó szándékból adódóan bomlaszt s a kis- és középparasztokat a helyes útról le akarja téríteni.

Ahogy 1954-ben a kulákokat ábrázoló karikatúrák szinte teljesen viszszaszorulnak, úgy a tsz-ekkel kapcsolatos ábrázolásokat sem igen találhatjuk meg ebben az évben a *Ludas Matyi*-ben. Ami mégis előbukkanhat, az csak a gyarapodó, jól teljesítő tsz-t mutatja be, a sikeresen lezajlott zárszámadást, továbbá hogy a tsz-ben dolgozók családjaiiban ez micsoda anyagi jólétet eredményezett.

Rákosi pozícióinak újbóli megerősödését jelzi az a karikatúra, amely 1955. március 24-én a *Ludas Matyi* címlapjára került. Itt az agitációnak ugyan egy nagyon finom formájával találkozhatunk, hiszen egy bájos tsz-tag lány áll a tsz kerítésén belül, ahonnan kedvesen kérdezi a kívül ácsorgó fiút: „Miért ácsorog itt, Jani? Lépj be!” E karikatúrák száma már nem olyan tetemes, de a fentebb idézett szellemiségéhez igazodó illusztrációkkal egészen 1956 tavaszáig találkozhatunk a lapban. Mindez jól szemlélteti a kollektivizálás kérdésében beállt irányváltást, amelyet Rákosi hatalmi erejének újbóli megszilárdulása hozott, és a tsz-szervezés egy újabb hullámát eredményezte.

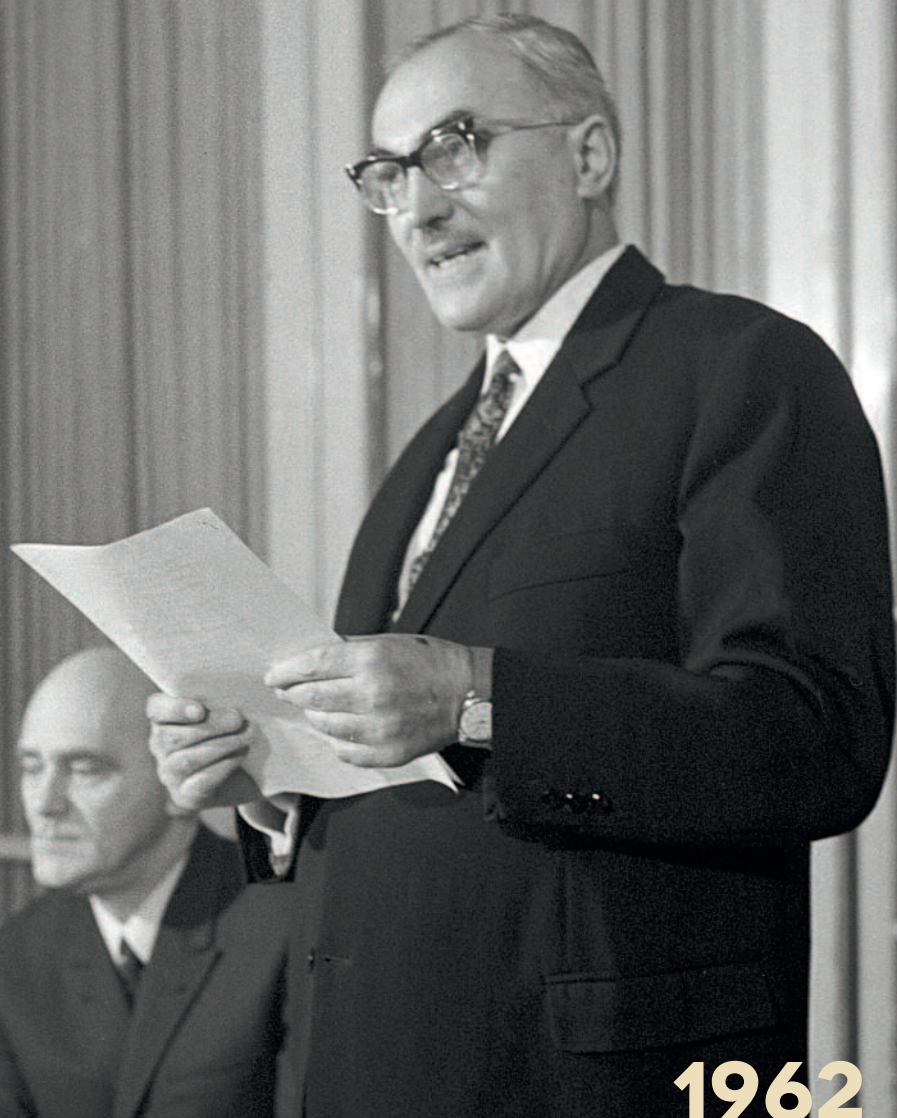
Az agrárszektort a forradalmat követően jellemző szabadabb légkör szintén visszaköszön a vicclap hasábjain. A kulákábrázolás teljesen eltűnt, egy-egy munkáját hanyagul végző gazdát vagy tsz-elnököt megelevenítő karikatúrával lehet legfeljebb találkozni ebben az időszakban. A kollektivizálás harmadik, befejező szakaszát jellemző erőszakos

A harmadik kollektivizálási hullám végrehajtásáról tesz tanúbizonyságot ez a karikatúra.
(LUDAS MATYI, 1961. MÁRCIUS 2.)

megnyilvánulások pedig a *Ludas Matyi* illusztrációiban már egyáltalán nem köszönnek vissza. Az agitációra találhatunk ugyan elvétve példákat, de azok a meggyőzés verbális változatának is csak egy visszafogott verzióját tükrözik.

A *Ludas Matyi* karikatúráin keresztül megjelenő kulákellenes propaganda teljes mértékben leképezte az 1948–1956 között Magyarországon bekövetkezett hatalmi változásokat, azaz Nagy Imre miniszterelnöksége alatt visszaszorultak, sőt szinte teljesen eltűntek a kulákokat kigúnyoló ábrázolások, míg Rákosi alatt – akár az 1953. június előtti, akár az 1955. március utáni időszakot tekintjük – markánsan jelen voltak a lapban. Mindez azt igazolja, hogy a korabeli humor világát nemcsak mélyen áthatották a totalitárius rendszer és az ideológiai alapokra épülő társadalomkritika jellegzetességei, illetve a hatalmi igényeken nyugvó tudatformálás szempontjai, hanem azt is, hogy a média e fontos szereplője is kénytelen volt szolgai módon követni a kommunista diktatúra hatalmi erőterének belső mozgásait. ♦

←
Prantner József államtitkár,
az Állami Egyházügyi Hivatal
elnöke, 1969. január 23.
←

1962

SOÓS VIKTOR ATTILA **AZ EGYHÁZAK ÉS A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS**

■ Az erőszakos kényszerkollektivizálásban érintett falusi, vidéki kétkezi munkából élők számtalan korlátozást, sérelmet szenvedtek el. Megfosztották őket legfontosabb tulajdonuktól, elvették szabadságukat, és tudatos befolyásolással, ateista propagandával igyekeztek megváltoztatni a gondolkodásukat.

■ Ezért is foglalkozott kiemelten az egyházak mindennapi életét, működését ellenőrző Állami Egyházügyi Hivatal a mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” kapcsolatos egyházi maga-

tartással. A kényszerkollektivizálásra ugyanis az egyházaknak is reagálniuk kellett, hiszen az a társadalmi réteg, amelynek élete szervesen kapcsolódott a földhöz, a maga természetes módján kötődött a valláshoz, mindennapjait a teremtő Istennel való szerves kapcsolat határozta meg.

■ Ezért is élte meg erőteljes támadásként és traumaként a paraszti társadalom, hogy nemcsak hagyományos életközösségét számolták fel, hanem életmódját, kultúráját és benne vallássosságát is.

A kényszerkollektivizálás második hulláma – amely túlnyomórészt az ötvenes évek végére, hatvanas évek elejére tehető – az egyházak egyik legjelentősebb társadalmi háttere, a falun élők ellen irányult. Ezzel párhuzamosan más módszerekkel, eszközökkel az egyházak életében jelentős szerepet vivő városi közösségek ellen is fellépett a hatalom. Az 1956-os forradalom után visszakerültek a börtönökbe azok, akik a forradalom alatt szabadultak. Újabb letartóztatási hullámmal sújtották az egyházi személyeket, a legtöbb embert érintő akcióra 1961-ben került sor, az elhíresült „Fekete hollók” fedőnevű ügy keretében. Ez főképp a városi egyházi közösségeket érintette, azokat a vezetőket, akik a hitoktatásban, a fiatalok nevelésében vettek részt. Itt a pártállam a börtön, a kihallgatások megfélemlítő eszközeihez nyúlt.

A PÁRTÁLLAM EGYHÁZPOLITIKÁJA

A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” részeként, illetve azzal párhuzamosan zajlott az egyházak teljes bedarálása, a vallási, hitéleti funkciók megtörése. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) folyamatos statisztikát vezetett a hittanbeíratásokról, egyházi és állami szertartások (keresztelő–névadó, egyházi–világi esküvő, temetés) létszámadatairól, a körmenetekről, és ezen adatokból azt a következtetést vonták le, hogy sikeres a párt egyházpolitikája. Ez részben igaz is volt, de látnunk kell, mi állt e változások háttérében.

1945 és 1961 között több komoly csapás érte az egyházak papjait, lelkészeit: az egyesületek feloszlatása, az iskolák államosítása, a fakultatív hitoktatás bevezetése, az egyes felekezetekkel kötött, intézményeiket, tevékenységüket erőteljesen korlátozó megállapodások kieroszakolása, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása a terror és megfélemlítés légkörében. Sokszor alaptalan vádakkal tartóztatnak le egyházi és világi személyeket, komoly börtönbüntetést – 10 év főtötít vagy életfogytiglanra szólót – szabnak ki rájuk, sőt halálos ítéleteket is kiosztottak. Sokakat bírósági ítélet nélkül internáltak és tartottak fogva éveken keresztül. Ma már ismerjük azokat a politikai alapú gyilkosságokat is, amelyek áldozatai egyházi személyek voltak.

Az egyházak elleni brutális fellépés nemcsak a Rákosi-korszakra, hanem a Kádár-korszak első szakaszára is jellemző volt. A Kádár-korszak idején is történtek papgyilkosságok, mint az 1957. december 14-ről 15-re virradó éjszaka kegyetlenül meggyilkolt Boldog Brenner János esete vagy az 1957. december 31-én ártatlanul halálra ítélt és kivégezt Gulyás Lajos református lelkész példája, illetve az 1957–1961 közötti időszak perei, amelyekben papokat, lelkészeket, világi hívőket ítélték el.

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás az egyházakat is érintette, különböző módon és mértékben, annak megfelelően, hogy az adott egyházzal szemben miként kívánt a pártállam eljárni. A terror légköre, a bebörtönzések, az áthelyezések olyan reflexeket alakítottak ki, hogy akik szabadlábon voltak és maradtak, kevésbé konfrontálódtak a pártállammal, így a kényszerkollektivizálással kapcsolatban is visszafogottabbak lettek. Ugyanakkor a pártállam szempontjából veszélyesnek, „reakciónak” ítélt papok, lelkészek egy jelentős része éppen börtönben volt vagy vizsgálati eljárás zajlott ellenük, így ők nem tudták ellenvéleményüket kifejteni. Emellett szép számmal akadtak olyanok is, akik ellenálltak, akik mindent megtettek a kényszerintézkedések ellen, még ha nem is olyan egységesen, szervezeten, mint korábban.

A hatalom fellépése nyomán folyamatosan csökkent az iskolai hitoktatásban részesülők száma, s ezzel párhuzamosan a plébániai hitoktatásra helyeződött a hangsúly. A társadalmi ünnepek, szertartások száma is lassan emelkedni kezdett. Az iparosítás kísérőjelenségeként sokan költöztek vidékről, faluról városba, ennek nyomán lazultak az egyházi kötődések.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése „meggyőzőmunkával” valósult meg. Erre a meggyőzésre szóval és tettel, mérsékelt és brutális eszközökkel egyaránt sor kerülhetett. Az egyházak a pártállam korlátozó lépései ellenére az 1950-es évek végén még komoly befolyással bírtak mind városban, mind vidéken, így fontos volt az egyházi vezetők és beosztott papok, lelkészek politikai magatartása nemcsak az átszervezés során, hanem azt követően is. A pártállam és annak az egyházpolitikát végrehajtó szerve, az ÁEH azt kívánta elérni, hogy a haladónak mondott és a közömbös álláspontot képviselő egyházi személyek egyetértőleg támogassák a „szocialista átszervezést”, akik

pedig ezzel nem értenek egyet, ne lépjenek fel az átszervezés ellen, hanem passzívan viselkedjenek.

AZ ÁEH RÉSZVÉTELE A KÉNYSZER-KOLLEKTIVIZÁLÁSBAN

Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai számára rendszeresen tartottak országos értekezletet, ahol a hivatal központi politikai munkatársaival és az egyes megyék egyházügyi megbízottjaival megtárgyalták az aktuális egyházpolitikai kérdéseket, feladatokat. Az 1962. május 15-i értekezleten az ÁEH elnöke, Prantner József arról tájékoztatta a politikai munkatársakat, hogy hamarosan országos felmérést tartanak, s a mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” kapcsolatban megvizsgálják az egyházak magatartását. Az ÁEH elnökének megfogalmazása szerint erre azért volt szükség, hogy meg tudják szabni a tennivalókat, illetve a felméréssel segíteni kívánták a Magyar Szocialista Munkáspárt soron következő kongresszusának, valamint az 1963. évi tanácsi és országgyűlési képviselő-választásnak az előkészítését.

Az országos felmérésre 1962. május 17. és június 17. között került sor. A vizsgálat összefogása a megyei pártbizottságok agitációs és propagandaosztályainak feladata volt. A vizsgálati bizottságokat az osztályok munkatársain túl a művelődési osztályok és az iskolákban megalakított „ateista bizottságok” tagjai, valamint az ÁEH egyházügyi megbízottai közül állították össze. A vizsgálatban közel 750 megyei, járási és községi párt-, állami, illetve társadalmi szerveknél dolgozó munkatárs vett részt. Nem minden települést kerestek fel a vizsgálat során, hanem megyénként 8-10, összességében 150 községben gyűjtöttek adatokat. A falvakat, a városokat és a főváros egyes kerületeit úgy választották ki a vizsgálatra, hogy a terület adataiból és a tapasztalatokból az egyházpolitikára leginkább jellemző képet kapják. A vizsgálat a papok, a lelkészek és a hívek magatartására irányult. Alapvetően arra voltak kíváncsiak, a vizsgált személyek hogyan viszonyultak a mezőgazdaság „szocialista átszervezéséhez”, segítették-e vagy akadályozták a termelőszövetkezetek szervezését, hogyan gondolkodtak az MSZMP „szövetségi politikájáról”.

A felmérés után, 1962. augusztus 11-én tartottak értekezletet az ÁEH poli-

Horváth Richárd, a Katolikus Papok Békebizottságának elnöke, Ortutay Gyula, a HNF főtitkára és Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyháziügyi Hivatalának elnöke

tikai munkatársainak, ahol kiértékeltek a vizsgálatot. Minden megyei egyházi megbízott jelentést írt a megyéje területén végzett vizsgálat tapasztalatairól. Az ÁEH ezen jelentések alapján összefoglaló jelentéseket készített az egyházpolitika addigi alakulásáról, különösen a mezőgazdaság „szocialista átszervezéséről”. Úgy látták, politikai szándékaik összességében teljesültek, így pozitívan értékelték a folyamatot: *„A mezőgazdaság szocialista átszervezése nagy hatással volt az egyházakra is. Befolyásolta valamennyi egyház papjainak magatartását és tevékenységét. A papok döntő többsége reálisan látja, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése az egész társadalomra nézve alapvető politikai, gazdasági és kulturális átalakulást jelent. Tudatában vannak, hogy e társadalmi átalakulás általában alapjaiban megrendítette az egyházak politikai, gazdasági és ideológiai helyzetét. Ezért a papok politikai hovatartozásuknak megfelelően élénken reagálnak a forradalmi változásra. [...] Az egyházak politikailag progresszív rétege az átszervezés és a megszilárdítás alatt is pozitív politikai magatartást tanúsított, illetve tanúsít. Az egyházakat mint politikai és erkölcsi tényezőt nem vettük igénybe a*

mezőgazdaság szocialista átszervezése során, bár sok esetben kérték a helyi szervek, hogy a papok ne akadályozzák, inkább segítsék a nagy átalakulást. Erre különösen ott került sor, ahol tekintélyes parasztközösségek – presbiterek vagy egyházközségi vezetők voltak. Megállapíthatjuk, hogy a haladó papság magatartásával hozzájárult az átszervezés sikeréhez.”

A pártállam arra is felhasználta a kollektivizálást, hogy a hozzá lojális, a „szövetségi politikát” támogató, úgynevezett „haladó” személyeket magasabb egyházi pozícióba segítse, és részükre különböző kedvezményeket biztosítson. A tanács és a Hazafias Népfront különböző szintű szerveibe több mint 700 egyházi személyt jelöltek, és aztán „meg is választották” őket: 1963-ban 99-en lettek tanácsstagok, míg 636-an a Hazafias Népfront keretein belül kaptak pozíciókat. Az ÁEH-ban ugyanakkor kritikaként fogalmazták meg ezen egyházi személyekkel szemben, hogy bár támogatták a pártállam politikáját, befolyásukat, pozíciójukat egyházi, hitéleti célokra is felhasználták.

„HALADÓK”, „INGADOZÓK”, „REAKCIÓSOK”

A pártállam úgy tekintett a „haladóknak” tartott papokra, hogy tevékenységükkel megteremtik a „szocializmus egyházát”. Ezen „haladó” papok tevékenysége a párt „szövetségi poli-

tikájának” volt az eredménye. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején úgy kívánták a „haladó” papok megfelelő magatartását befolyásolni, hogy több mint 230 különböző papi gyűlést és 500 csoportos beszélgetést szerveztek, amelyeken a nemzetközi kérdések mellett a „szocializmus értékeinek” megfelelő iránymutatást kaptak a mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatban.

1962-ben a termelészövetkezeteknek 87 egyházi – köztük 82 protestáns és 5 katolikus – tagja volt. Ez a helyzet okozott némi vitát. Szabad-e, lehet-e segíteni egyházi személyek kilépését az egyházi pozícióból? Az a vélemény alakult ki, hogy ne ösztönözzék, segítsék ezt, mert ezzel elvesztik a „haladó”, a pártállamhoz lojális személyeket, és nem lesznek olyan egyháziak, akik a pártállam egyházpolitikájának érvényesítésében partnerként tevékenykedhetnek. Abban is véleménykülönbség alakult ki, hogy papok, lelkészek egyáltalán tagjai legyenek-e a termelészövetkezeteknek. Voltak megyék, ahol teljesen elzárkóztak ettől, de a legtöbb helyen ez ellen nem emeltek kifogást. A pártállam elfogadta, hogy egyházi személyek termelészövetkezeti tagsággal rendelkezzenek, de ezt nem akarták ösztönözni, ugyanis azt tartották fontosnak, hogy egyházi minőségükben illeszkedjenek be a szocialista társadalomba. A termelészövetkezeti tagsággal rendelkező papok, lelkészek kilépését tehát nem támogatták. A termelészövetkezeti tagságot úgy kívánták

kezelni, mint egyfajta gazdasági, társadalmi szerepvállalást.

Az Állami Egyházügyi Hivatal mindekenélőtt azt tartotta szem előtt, hogy az egyházi személyek ne akadályozzák a belépést a termelőszövetkezetekbe. Azokkal az egyházi személyekkel szemben, akik a termelőszövetkezetek ellen léptek fel, „*egyházpolitikai módszerekkel és adminisztratív eszközökkel*” kívántak harcolni. Ez történt a „Fekete hollók” ügyben is, vagyis azokat, akiket nem tudtak elítélni vagy akik ellen nem lehetett eljárást lefolytatni, az egyházi vezetőkkel helyezték el korábbi állomáshelyükről. Megfogalmazták, hogy fontos állandóan figyelemmel kísérni a hitélet és az egyházak anyagi helyzetének alakulását, így az ÁEH megyei előadói településre lebontott adatokat gyűjtöttek ezekről.

Az ÁEH jelentése szerint az egyes megyék párt- és tanácsi vezetői a kollektivizálási kampány során találkoztak a pártot leginkább támogató egyházi személyekkel, akiket felkészítettek „a mezőgazdaság szocialista átszervezésére”, tájékoztatták őket a gazdasági, politikai helyzetről. Az egyházakat nem kérték fel testületileg, hogy egységesen, közösen támogassák a mezőgazdaság átszervezését. Az MSZMP – és így az ÁEH – nem akart közös fellépést, ehelyett a helyi egyházi vezetőket bírták szerepvállalásra. A korábban megvalósított totális, kegyetlen megfélemlítő terrort elég visszatartó erőnek gondolták. Még zajlottak a legnagyobb és időben legközelebbi terrorhullám, a „Fekete hollók” akció nyomán történt bebörtönzések. A szabadlábban lévő, „reakciónak” tartott egyházi személyeket nem mulasztották el felkeresni és figyelmeztetni: ha agitálni mernek a termelőszövetkezetekbe történő belépés ellen, úgy járnak, mint korábban, azaz letartóztatják, áthelyezik őket.

Ez ugyan sokakat nem rettentett meg, de az egyházak magatartását a mezőgazdaság „szocialista átszervezése” alatt általában passzivitás, semlegesség, várakozó álláspont jellemezte. A lelkészek, papok tevékenységét az ÁEH munkatársai 1962-ben három csoportba osztották:

■ „Haladó” papok, akik támogatták a mezőgazdaság szocialista átalakítását, és támogató magatartásukkal hozzájárultak az átszervezéshez. Volt olyan katolikus püspök, aki beszédében arra buzdította papjait, hogy segítségük elő a tsz-ek megszervezését, mert ő maga is ebben látja a parasztság boldogulását.

nek útját. Feljegyezték egy református lelkészről, hogy a szervezésben való aktív részvételen túl ágyneművel látta el a szervezésben eljáró elvtársakat.

■ „Ingadozó” papok, akik elvileg egyetértettek a mezőgazdaság átalakításával, ugyanakkor meglepte őket az átszervezés nagy lendülete. Túl gyorsnak tartották és félték, hogy megismétlődnék a régi, adminisztratív túlkapasok. Körükben jellemző volt az a vélemény, hogy „*a tsz-eknek van jövője, de a belépő a maga belátása szerint döntson*”. Vagy: „*nem lehet mást tenni, ez elkerülhetetlen, be kell lépni a TSZ-be*”.

■ A „reakciós” papok elleneztek minden olyan tevékenységet, amely az egyházak életét korlátozta. A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” terén nem tudtak összehangolt, szervezett ellenállást kifejteni. A nyílt fellépések egyedi próbálkozások voltak. „*Volt olyan pap, aki az átszervezés alatt rendszeres Biblia-magyarzatokat tartott, amelyek során a szervezőkre utalva a következőket mondta: »Fekete varjak seregei lepték meg községeinket.« Egyesek kijelentették, hogy nem nyújtanak segítséget az átszervezésben, mert nem akarják ezzel egyházuk és saját maguk tekintélyét lejártni.*”

Az ÁEH értékelése szerint a három csoport közül a legnagyobb az ingadozók köre volt, akik közül többen a „haladó”, azaz együttműködő egyházi személyek csoportjához közeledtek. A pártállam egyházpolitikájának az volt a gyakorlata, hogy a kiemelkedő helyekre, a kulcspozíciókba számukra megfelelő, lojális személyeket helyeztek a főpáoszttorral. Így ők nagyobb befolyásra tettek szert, ennek köszönhetően a reakciónak, megszólalásuk nagy tömegekhez jutott el. Ebben a folyamatban komoly törést jelentett az 1956-os forradalom időszakában, amikor a korábban bebörtönzött egyházi személyek kiszabadultak. Az állomáshelyükről korábban elmozdított személyeket püspökük visszahelyezte, az ott pozíciót elfoglaló békepapokat pedig áthelyezték.

Ezt a pártállamhoz lojális egyházi személyek komoly sérelemként élték meg, és a forradalom vérbe fojtása után mindent megtettek, hogy sor kerüljön a visszarendeződésre, ráadásul ezt gyakran valamilyen bosszú, a sérelem miatti megtorlás is kísérte. Erre az időszakra a pártállam szempontjából „reakciós”, ellenálló személyek visszaszorultak a kis településekre, egyház-kormányzati szempontból nem ki-

emelt helyen teljesítettek szolgálatot. Az ott élő hívek számára az ilyen büntetésben lévő egyházi személyek jelenléte gyümölcsöző volt ugyan, de kis településeken, a világtól eldugott helyeken kellett szolgálniuk, így hangjuk kevesekhez ért el.

A pártállamhoz lojális papokat állami kitüntetésekkel jutalmazták. Az 1951–1989 közötti időszakban 140 alkalommal tüntettek ki katolikus és 102 alkalommal protestáns vagy más felekezetű egyházi személyt. Ez átlagosan évi 6 kitüntetést jelent. Az 1957-es és az 1960-as esztendő kiemelkedik, ezekben az években sokakat jutalmaztak pártállami kitüntetéssel. 1957-ben 12 katolikus és 11 protestáns, illetve más felekezetű személyt tüntettek ki, míg 1960-ban 26 katolikus papot, ezzel honorálva a békepapi mozgalomban kifejtett tevékenységüket. 1960-ban például figyelembe vették, hogy milyen szerepet játszottak a pártállam 1956 utáni újjászervezése során. Volt olyan egyházi személy – Horváth Richárd –, akit nyolc alkalommal tüntettek ki, de Mag Bélát hét, Beresztóczy Miklóst hat, Bartha Tibort öt alkalommal részesítették pártállami elismerésben. Ezen kitüntetések korabeli megítélése ugyan csak kettősséget mutat: a lojálisok örültek az elismerésnek, míg az ingadozó, de főleg a reakciónak mondott papok többsége nem rejtette véka alá azon véleményét, hogy a kitüntetett pap eladta magát az államnak, megalkudott a kommunistákkal.

Az 1960-as évtizedben a tradicionális, vallásos paraszti világ megváltozott. Nemcsak a városokban, hanem a falvakban is egyre nagyobb méretet öltött az elvilágiasodás, az aktív vallásgyakorlás visszaszorult. Összességében elmondhatjuk, hogy az 1945 után „megdolgozott”, megfélemlített, terrort, börtönt megélt lelkészek, papok nyíltan nem álltak ki a kényszerkollektivizálás ellen. Ebben nyilván szerepet játszott a történelmi tapasztalat – gondoljunk az 1956-os forradalmat követő megtorlásra! Ugyanakkor a nem meggyőződésből történt belépés a termelőszövetkezetekbe instabil helyzetet eredményezett. Talán nem a téessztagság kérdése, sokkal inkább a társadalmi életbe történő beavatkozás, a paraszti létformától való elfordulás volt az, ami a vidéki Magyarország elleni támadásként értelmezhető, amely egy több évszázados életforma szétzilálásához vezetett. ♦

HORVÁTH
GERGELY
KRISZTIÁN

„RÉPEDŐ JÉGRE LÉPEK”

A KULÁKÜLDÖZÉS ÉS AZ ERŐSZAKOS KOLLEKTIVIZÁLÁS ÁBRÁZOLÁSA A KÁDÁR-KOR SZOCIOGRÁFIÁIBAN

A társadalmi valóság szociografikus ábrázolása az 1930-as évektől a magyar irodalom egyik meghatározó tradíciójává vált. A pályáját a kommunista diktatúra megszilárdulása idején kezdő – sokszor paraszti származású – írógeneráció tagjai számára sokszor feloldhatatlan feszültséget jelentett, hogy míg ők mint „népi származásúak” értelmiségi karrier lehetőségéhez jutottak, addig családtagjaik és általában a parasztság a teljes ellehetetlenülés állapotába került a kommunista vidékpolitika következményeként. E feszültség feloldását a szociografikus műfaj kínálta, mellyel szemben kötelező elvárás a valóság hű bemutatása. A rendszerkritikus vélemények ugyan a valóságábrázolás keretein belül maradva nem lépték át a hivatalos kultúrpolitika által még tolerált határokat, ám rámutattak a kollektivizálás során elkövetett erőszakra és a falvakból ennek nyomán megindult tömeges elvándorlás negatív hatásaira.

Akommunista kor nyilvánosságában tabu volt, hogy valójában miként is zajlott a kollektivizálás 1959 és 1961 között. Az eltitkolhatatlan méretű erőszak és a falvak társadalmában a kollektivizálás nyomán gyorsan bekövetkező negatív változások azonban szinte kikényszerítették, hogy a kor írói, szociográfusai valamiképpen reflektáljanak mindarra, ami történt. A tollat ragadókra legalább három további impulzus is hatott:

1 Egyrészt ők jellemzően a harmincas években született paraszti, szegényparaszti sorból kiemelkedő írók közé tartoztak, akik értelmiségi karrierje 1948-at követően, általában a kommunista rendszer által nekik adott kedvezményeknek köszönhetően indulhatott el. Egyszerre voltak a rendszer lekötöletettjei, ugyanakkor családi kötődéseik miatt a rendszer politikájának elszenvetői.

2 Másrészt bátorítólag hathatott rájuk a szocialista realizmus azon elvárása, hogy a valóságot kell ábrázolni s eközben építő, a rendszert összességében erősítő kritikát megfogalmazni. Ez ugyan szűk mozgásteret jelentett, ha el akarták kerülni az ellenzékiesség vagy az izgatás vádját, a megszólalás lehetősége mégis adott volt.

3 Harmadrészt mint a szociográfia példaadó öregjei, még éltek a harmincas évek műfajteremtő falukutatói. Közülük idehaza alkotott Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Féja Géza, Darvas József és Veres Péter. Jóllehet 1945 után ők sok szálon együttműködtek a kommunista rendszerrel, tekintélyükkel védőernyőt biztosítottak egy-egy fiatalabb pályatársuknak, akinek ábrázolásmódja a rendszer által engedélyezett határokat feszegette.

AZ ERŐSZAK ELBESZÉLÉSMÓDJAI

A szovjetizált és a kommunista párt által uralt Magyarországon az ötvenhatos forradalom leverését s Nagy Imre kivégzését követően tömegérzuletté erősödő társadalmi vereségtudat megkönnyítette a kollektivizálás végrehajtását. Püspökladány kapcsán Csák Gyula erről így fogalmaz 1977-ben: „Egyrészt felőrölték az idő malomkövei a parasztság ellenállását, másrészt az 56-ot követő nemzetközi és belpolitikai események meggyőzték a korábban tájékozatlan paraszti tömeget arról, hogy a ma-

gyar nép útja csak a szocializmus építése felé vezethet.”

A kollektivizálás valóságát bemutató sort – még az 1956 előtti időszakra vonatkozóan – Galgóczi Erzsébet 1957-től induló riportjai nyitják. A rábaközi Soborból Galgóczi frappánsan összefoglalja az ötvenes évek első felének tapasztalatait, erőteljesen megjelenítve azt a zsarolási potenciált is, amely az állami erőszak eszköztárához tartozott.

„- Vágási engedély kell? Lépj be a csoportba.

- Orvos, patika kell? Lépj be a csoportba.

- Vetőmag kell? Lépj be a csoportba.

- Ha belépsz, elengedjük az adóhátralekodat.

- Nem lépsz be? Majd megkaparjuk kissé a családfádat, van még hely a kuláklistán.”

Galgóczi Erzsébet így összegzi az 1956 márciusában Bányogyszóváton szerzett tapasztalatait: „A beszerzés egy hónapig tartott. Régi recept szerint részt vett benne a megye, a járás, és a községből a tanácselnök. Hogy milyen módon történt a beszerzés? A mai járási párttitkár szerint: bepréseltek ott mindenkit, mint a kaptafát a cipőbe.” A „bepréselés” kifejezés látszólag semleges megfogalmazás, a kor ismeretében – hogy a kortársi tapasztalatokról ne is beszéljünk – azonban nem lehetett kétséges az üzenet: híradás a tömeges erőszakra. Galgóczi a kollektivizálás második hullámáról is kritikusan fogalmaz 1959-ben: „híve vagyok a nagyüzemi gazdálkodásnak, a gépesítésnek. Azért írom le mind a két szót, mert egyiknek a másik nélkül nem vagyok híve. [...] A legszélő álláspont, ameddig eljutottam: olyan áron, hogy embereket kitelepítsünk, öngyilkosságba kergessünk, tönkretegyünk – ilyen áron a nagyüzemi gazdálkodás nem éri meg.”

Jellemző, hogy a nyílt erőszakot a Rákosi-kor kapcsán lehetett legitim módon megjeleníteni, a kollektivizálás második hullámára vonatkozóan jobbára a sejtető, madárnyelven történő megfogalmazások a dominánsak. Alapvető, gyakorlatilag minden írásban előtűnő technikának tűnik, hogy az erőszak ábrázolása csak akkor legitim, ha olyan kontextusban kerül megjelenítésre, amelyben az érintett személy vagy közösség mégiscsak rájön, megtapasztalja, hogy a kollektív gazdaság nemcsak a haladás útja, hanem egzisztenciálisan is kifizetődőbb. Lássunk egy példát!

Kiss István úzdi lakost ekként szólítja meg Szekulity Péter 1968 körül: „- Azt mondják, maga nehezen lépett a térszbe.

- Nehezen? Belebetegedtem. Nekem nem volt mindegy odaadni a földet, hiszen a tíz holdat ezzel a tíz körmömmel kapartam össze. De a fiataloknak feltétlenül így a jobb.”

Ma mindenesetre nehéz már szétválasztani, hogy ez az írói technika mennyire volt kényszerűen felvállalt taktika s mennyire meggyőződésből fakadó kollaborálás, valószínűsíthetően azonban inkább az előbbi a jellemző.

Az erőszak ábrázolása az esetek kisebb hányadában jelenti személy elleni fizikai erőszak megjelenítését. A kuláküldözés, az '56 előtti tsz-szervezés, a természet ellen elkövetett erőszak, a hagyományos paraszti lét felszámolása, a lovak és marhák tragikus sorsa inkább kerül ábrázolásra, mint a kollektivizálás második hullámának erőszakkal teli eseményei. A szövegeket olvasva azonban úgy tűnik, hogy jóllehet előbbieket jelennek meg, a szerzők kimondatlanul is az utóbbira gondolnak. A kommunista kultúrpolitika sajátos, öntabusításra kényszerítő mechanizmussal állunk itt szemben. Lássunk két példát!

Márkus István a következőképp ad hírt először 1967-ben megjelent írásában a Somogy megyei Somból 1955 őszéről: Az agitátorok „addig maradtak ott, amíg nem jelenthették, hogy Som ismét termelőszövetkezeti község lett. [...] A berendelt parasztokat egyenként bocsátották a brigád színe elé – volt, akire éjjel után került sor. Az érvelés lényege az volt, hogy aki nem lép be, ellenszegül a szocializmus építésének, aki pedig ellenszegül, az magáról állítja ki a bizonyítványt, hogy nem akarja a szocializmust, aki pedig nem akarja a szocializmust, az tulajdonképpen ellensége a szocializmusnak, aki pedig ellenség, az... ne is várjon kíméletet. A beszélgetésekben a barátságos fellépés és ígéretes olykor szitkozódással és durva fenyegetéssel keveredett. A parasztokat lassan bár, de megpuhultak.” Az ismert kontextusból fakadóan a „megpuhult” nemcsak engedelménytételként, hanem a verés színönimájaként is értelmezhetjük, és kiterjeszthetjük az 1959–61 közötti tsz-szervezésre.

Az öntabusítást jól példázza Csoóri Sándor 1961-es írása, amelyben egy, a Sió és a Duna által közrefogott sárközi faluból – feltehetően Bogyszlóról – ír: 50 magára hagyott, átfagyott és éhező

Illustrációinkat egy egykorú tematikus szalvéta-sorozatból válogattuk

ló novemberi kitöréséről a karámból. „A családon belül nincs udvariasság; a történelmen belül sincs. Nem csukhatom be a szememet; számat se láncolhatom le, ha krónikát írok, és ha segíteni akarok. A falut valóban a zűrzavar állapotában találtam. Ott tartózkodásom harmad- vagy negyednapján egy bibliába illő, naiv apokalipszis játszódott le. [...] A lovak sorsa van olyan lehangoló, mint az emberé. Komor; éjszakai vonulásuk mögött kétféle ok drámája csapott össze: az egyik a történelemé, a másik az emberi hanyagságé. [...] Hol történhetett valami vétség, hogy így alakultak később a dolgok? Mi okozhatta, hogy ez a vérmes, élni szerető és élni tudó közösség így megmakacsolta magát, bezárta ablakait és visszavonult? [...] Azt hiszem, a megalakulás körüli bonyodalmakban kell keresni a mostani zűrzavar okát is.”

ÍRÓK VALLOMÁSAI

Jellemzőnek mondható, hogy az írók elsősorban saját szüleik és rokonságuk sorsán keresztül gyűjtötték tapasztalataikat. A család földönfutóvá tétele és az írói karrier konfliktusából jó pár tiltakozásnak is beillő híradás, sőt állásfoglalás született. Végh Antal például így vall apjáról 1975-ben: „Apám azt a darabka földet nem önként adta oda. Nem vették el: kicserélték. Arról mondott le önként, amit a jó földjei helyett kapott. A közeli jó kertiföld helyett – öt kilométerre a falutól – más község határában kapott. Igaz, nagyobb darabot, de vízjárta, kákás, szittyós, annak a határ résznek még a nevét se ismertük addig – a többi majtisi gazdát is oda szorították, s valaki közülük elnevezte ezt az új birtokot Bánattagnak. Rajta maradt: ma is ez a neve.” Ezt követően Végh nagyapja, miután hallott a fehérgyarmati állami gazdaság magas termésátlagairól, ekképpen fakadt ki: „Nem ad rájuk csapást még az isten [sic!] se?”

Nagy László így emlékszik vissza 1974-ben: „59-ben képzőművész lettem az Élet és Irodalomnál. Ez év márciusában anyám vidám levelet írt, így kezdte: »Iszkáz elesett«. Vagyis: beállt a téeszbe. Megörültem, hogy simán történt. Az ötvenes évek elején egy Vas megyei rokonunk fogaival fizetett kunkságáért.”

Csoóri Sándor még 1961-ben hasonlóan megkönnyebbülten ír arról, hogy szülei Zámolyon „különösebb megrázkódtatások nélkül vészték át ezeket a zötyöggetős februári napokat”. Az „elesett” és „zötyöggetős” kifejezések használata egyszerre idézi fel a katonai terminológiát és hívja elő a csontzötyöggetős paraszttelenedes terror képeit.

Galgóczi Erzsébet – miközben elvi síkon el tudta fogadni a termelészövetkezetet – saját szülei kapcsán őszintén ír a belépés irrealitásáról 1959-ben: „Azt, hogy egyszer majd az én szüleim is belépnek a termelészövetkezetbe – nem tudtam elképzelni. Miért fognak belépni? Hogyan fognak belépni? Mit fognak érezni? Egyáltalán, milyen lesz az? Negyvenöt éve, mióta összeházasodtak, azért gürcöltek, verejtékeztek, nélkülöztek, hogy földet szerezzenek, hogy nyolc gyereküknek tudjanak adni valamit a talpa alá, mire megnőnek. Nem érzik-e majd visszamenőleg kárba vesztettnek, hiábavalónak egész életüket?”

Az erőszak megjelenítése mindazonáltal olyan kihívás, amelyet az ismert körülmények miatt roppant nehéz volt ábrázolni. Csoóri a fentebbi sárközi faluban tapasztaltakra írja az önkéntes belépésről 1961-ben: *„Repedő jégre lépek, de az előbbiekkal kapcsolatban el kell mondanom, hogy az a bizonyos sokat emlegetett önkéntességi elv legtöbb esetben szépitgetés és főlöleges önbecsapás. [...] mindenféle kényszer emberellenes és történelemellenes.”* Másutt ekként konkretizálja tapasztalatait: *„Egyébként a falu beszerzése is sok izzadságba került. Tíz napon át folyt az idegháború a parasztek és a szervezők között. A frontvonal az első időkbén többnyire csak borospoharak és értelmes érvek sűrűje közt kanyargott, később azonban keményebb szavak sziklás hegyvidékére lendült át. [...] Egyáltalán nem lehet csodálkozni azon, hogy ebben a váratlan helyzetben sok népnevelő kiesett szerepéből. Idegesebbek és idegesítőbbek lettek. Ez utóbbit nagyban fokozta tökéletes kimerültségük is.”*

Márkus István ha burkoltan is, de szintén egyértelműen jelzi, hogy bizony erőszakkal történt a tsz-ek megalkotása. *„Ha az utat rosszul határozzák meg, az erőszak – minden jó szándék és fogadkozás ellenére – elkerülhetetlenné válik.”* A valódi népművelés okán burkoltan Féja Géza is utal a szervezésnél alkalmazott erőszak elfogadhatatlanságára: *„Többfelé hallottam a panaszt a parasztoktól, hogy nem foglalkozunk velük eleget. Nos, rá kell mutatnom, hogy a nép ilyenféle »foglalkozásra« gondol.”*

Arról, hogy a szervezés során verésre is sor került, explicit módon először Csák Gyula adott hírt *Mélytengeri áramlás* című, 1963-ban megjelent szociográfiájában. A kötetben meg nem nevezett Nádudvaron *„Túri Dani volt az elnök, a sofőr pedig a párttitkár. Szervezésnél megverték egy parasztot, s azért hat hétre le is ültették őket. Persze: menti magukat. Ők csak azt tették, ami az »ukáz« volt. Beléptetni. Így vagy úgy, de beléptetni. A paraszt vasvillával zavarta ki őket a tanyából, másnap rendőrökkel behozták az irodára, és »elbeszélgettek« vele.”*

A zempléni Hercegkutat nevesítve említi Lázár István 1974-ben mint a második tsz-szervezési hullámban alkalmazott erőszak szomorú példáját: *„Az új rendnek a falut tragikusan sújtó első bemutatkozása lehetett az egyik ok. [...] ez a zárt, összetartó közösség, amelyet legfogékonyabbnak hinnénk a szövetkezésre, '62-ig makacsul ellenállt, és akkor is hosszú, a kirendelt agitátorokat és a makacs meggyőzendőket egyaránt elgyötörő győzködésre adta meg magát.”* Moldova Györgynek szintén 1974-ben megjelent, de a kontextusok alapján már 1969-ben legalább részben elkészült munkája, *Az Őrség panasz*a szalafői interjúalánya már egyenesen így felel: *„Aztán jött a téesz-szervezés, megfegygették az embereket: ha nem léptek be, jönnek a gyári munkások, és megvernek titeket. A gumibot volt a legfőbb magyarázat.”*

Az eddigi néhány idézet alapján megkockáztatható lenne az a hipotézis, hogy az idő haladtával mind szabadabban lehetett a kollektivizálás valós körülményeiről nyilatkozni. Ez azonban nincs feltétlenül így. Sokkal inkább tűnik az egyéni kurázi függvényének, hogy ki milyen mértékű konfliktust mert felvállalni a kérdés bolygatásával. A hetvenes évek má-

gyesékhelyen mondták, hogy volt falu, ahol a helyi vezetők levelet írtak az egyik pesti egyetemre, hogy az ott tanuló falubéli fiának ne adjanak jó bizonyítványt, mert az apja nem akar belépni a tsz-be. Olyasmi is előfordult, hogy egyik-másik ipari üzem túlbuzgó vezetői elbocsátottak néhány embert a munkából, mert nem lépett tsz-be a rokonságuk. Az efféle vakbuzgóság ellen azonban komoly szigorral lép fel a kormányzat.”

Maradva még az orvosi párhuzamoknál, az eredetileg orvos Németh László előbbinél jóval nagyobb empátiával ír a föld elvételéről Hódmezővásárhelyen: „A kikerülhetetlen fájdalommal s a kikerülhetőt is, amellyel egy ilyen műtét jár; egy volt tanítványom szüleinél érzem leginkább. [...] Hát igen: kétszáz öl, amelyen az ember minden fát személy szerint ismer, s amely helyett a határ túlsó felében ajánlanak föl egy kopár földdarabot, olyan fájdalom, amely annak is összeszorítaná a szívét, aki némi edzettséget szerzett.” Egy másik, kertészetétől megfosztott vállalkozó kapcsán konstatálja, hogy „az ilyen változás még az olyan ember idegzetét is megviseli, akit tekintélye véd. A rövidzárlati helyek közül, mint szív, vérnyomásközpont, ebben az esetben a gyomor sült ki, két hete vették ki a fekélyes fél gyomrát.”

A kényszerű belépések nyomán az élcelődés és az öngúny tette elviselhetőbbé az új status quót. „Mikor a nagy téesz indult itt, az emberek semmi tekintélycsinálót nem láttak benne. Gazosak voltak a földek? döglöttek a jószágok? sovány lovakat hajtott végig a téesz-tag a szomszéd falun? Oda se neki! Sőt! A hivalkodás egy fajtájának számított: »Szervusz koma! Igen csaléra áll a lovad füle!« »Hja! megtéeszeseztünk! Most már minden rendben lesz, csak éppen a lovak döglenek bele!« »Az. Először a lovak...« - Nem kellett befejezni, értették egymást” – teszi életközelivé Kunzabó Ferenc a sárközi falvak hangulatát ebből az időből.

A MENEKÜLŐ FALU

Az erőszakos kollektivizálás nyomában a falvakból meginduló tömeges elvándorlás is számtalan esetben visszaköszönő téma. Márkus István 1965-ben írt Heves megyei dolgozatának már a fejezetcíme is árulkodó: Kömlőn 60 ház, Tiszanánán 100 ház eladó! Majd a két faluban tapasztaltakat értékelve így fogalmaz: „Önkéntes, meggondolt, körültekintően előkészített, tömeges elköltözés ez. Még pontosabban: a tömeges elköltözés itt most induló áradatának első nagyobb hulláma.” Egy másik írásában Tiszanána kapcsán – a szabadabban bírálható ötvenes évekre vonatkoztatva – így fogalmaz: „Nem csoda, ha ebben az időben sok dolgozó paraszt – s különösen a fiatalja – úgy látta, hogy két rossz között kell döntenie, amikor a jövedelmét veszített egyéni gazdaság és a kicsiny keresettel kecsegtető, bizonytalan életű kollektív gazdaság között választ – és sokak előtt úgy tűnt,

sodik felétől pedig inkább a felejtés a jellemző: e kérdéskör kevésbé kerül szóba, mint korábban.

Az erőszak ábrázolásának másik, azt legitimáló írói technikája, amikor a kollektivizálást a születés metaforájával írják le. A vajúdas, majd a szülés fájdalma értelmet nyer, mert új élet születik. E szituációnak a kollektivizálásra vetítése azonban még akkor is cinikus párhuzam, ha az illető író ténylegesen hitt az ezekben az években kierőszakolt nagyüzemi gazdálkodás fölényében. Jól példázzák ezt Csák Gyulának a Veszprém megyei Szentimrefalváról írt sorai: „Banálisnak tűnik, mégis legpontosabb a helyzetábrázolás, ha szülőszobához hasonlítom a falut, amelyben az új élet születésének pillanatával járó minden megrendítő szépség és fájdalom ötvöződik. [...] Teherautóval érkezett népnevelők járnak a falut. Megyei és járási funkcionáriusok, önként jelentkezett ipari munkások, bányászok. Kicsit talán sokan is vannak. Elsősorban azért jogos ez az aggály, mert nem bizonyos, hogy ilyen nagyszámú, nem paraszti foglalkozású ember mind tisztában van a felvilágosító munka és a szervezésre vonatkozó előírások, rendelkezések [...] csínjával-binjával.” Csák konklúzióként kijelenti is elismerni: „Természetesen azért nem valami májális a mezőgazdaság átalakítása. [...] Akadtak hibák a szervezés folyamán most is. A me-

hogy a kettő közül a közös út a rosszabbik. Választotta hát azt a harmadikat, amely mégiscsak legközelebb esett igényeihez: az ipari munkát, szakmatanulást s az ezzel elérhető városi létet vagy kényelmetlensége mellett is sokat ígérő kétlaki életmódot.”

Egy meg nem nevezett Győr környéki faluban Galgóczi Erzsébet 1959-ben feltett kérdésére, hogy „Hány fiatal ment el a faluból, mióta megalakult a téesz?”, a tömör válasz: „Mind.” Egy másik faluban ugyanerre az a reakció, hogy „Inkább azt kérdezze, hányan maradtak itthon. Azt könnyebben össze tudjuk számolni. [...] – Ha ez így megy tovább, két év múlva már csak a hatvan éven felüliek lesznek idehaza – mondták ott, ahol nem volt bizakodó a hangulat. A helyzet egyelőre tovább romlik. Most már nemcsak fiatalok, de negyven-ötven éves parasztemberek mennek be az üzemekbe dolgozni, akik azelőtt éltek-haltak a földért. A közös gyökere ennek a jelenségnek valahol ebben a mondatban van: ha már úgyis kuli vagyok, akkor a gyárban leszek kuli. Ott ledolgozom a nyolc órát, s minden két hétben a markomba számolják a pénzt.”

Moldova könyvében az őrségi Pityerszeren tömören így foglalta össze a következményeket az egyik gazda: „Eldobott falvak ezek, kérem, már nem valók másra, mint erdőre. Pityerszert is felrúgta a demokrácia, hat ház állt itt, maradt kettő.” Az ország keleti végéből hozott példák ugyanezt a jelenséget igazolják. Ordas Iván riportjában egy kállósejéni, de Pesten dolgozó kőfaragó a gyerekei sorát firtató kérdésre így válaszol:

„-Három fiam van. Mind a három az iparba ment, vagy megy majd ezután.

- Termelőszövetkezet?

Legyintés:

- A miénkről jobb nem is beszélni. Ha otthon meg lehetne keresni az ezerháromszáz-ezernégyszáz forintot, egy percig sem gondolkodnék. Nem lehet.”

A kényszerű sorsfordítás lenyomataként értelmezhető az is, ahogy a fekete vonat egy utasa részegen kiabál hazafelé menet Tar Sándor 1978-ban megjelent írásában: „Nekem négy lovam volt! Négy! Most meg mi vagyok? Mi vagyok? A föld alatt, Pesten! Vakondok!”

Az osztályidegen származás stigmájától szabadulni kívánó, Pestre került bihari lány Berkovits Györgynek tett vallomásaiban így emlékezik elköltözése okaira 1976-ban: „A földet elvették, a tsz-be tagosították, mit lehetett tenni, apám belépett. [...] Anyu is belépett a tsz-be később, amikor már a tanyánkat is elvették. [...] – Jobb lesz Budapesten neked, ott nem tudják, ki az apád, anyád.” Egy szintén Pestre került bugaci lány így vall: „Aztán a tsz elvette a földet, én már csak így mondom, ahogy hallottam, apám meg a két bátyám aláírta a belépést.” Egy, az interjú készítésének idején 68 éves szabolcsi tsz-nyugdíjas így kesergett: „Hiába dolgoztunk anynyit, mert beütött a tsz, az uram egy évet lehúzott a kerté-

szetben, többet aztán soha oda nem ment, nem keresett ott semmit.” Berkovits riportjai a főváros körüli agglomerációban megtelepedett néhai gazdákról jelzik, hogy „Aki akkori-ban Vecsésre költözött, az a tsz-szervezések elől menekült. Odahagyták végleg a földet, ne is lássák. Másfél ezerre teszik azoknak a »tsz-menekülteknek« a számát, aki ide kerültek.”

A parasztság helyzetének javítását támogató, de az ahhoz rendelt eszközökkel szemben kritikus Féja Géza a kollektívizálás jelentőségét reálisan látta, amikor úgy fogalmazott, „hogy Szent István óta ilyen mérvű változás nem rázta meg ezt a földet”. Az azóta eltelt idő azt is nyilvánvalóvá tette, hogy e változások hosszú távú következményei – épp a falvak akkor megindult tömeges elnéptelenedése miatt – egyértelműen negatívak.

A fentebbi idézetekből is jól látszik, hogy a korszak magyar íróit, szociográfusait mélyen érintette a kollektívizálás traumája. A cenzúra adta lehetőségek között ki-ki igyekezett e tragikus időszak eseményeinek hangot adni. Ha a megjelent kötetek kolofonján közölt példányszámokat nézzük, nem is feltétlen sikertelenül: a fentebb citált írások 3300 és 8000 példány között kiadott könyvekben jelentek meg, s az értő olvasók számára ha nyomokban is, de közvetítették a magyarországi vidék valóságát. ♦

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

A HAGYOMÁNYOS PARASZTI TÁRSADALOM FELSZÁMOLÁSA

A Szovjetunióban az 1920–30-as évektől a kommunista hatalom számára elemi akadályt jelentettek az egyéni parasztgazdaságok. A paraszti munkaerőre ugyanakkor nagyon is szükség volt az erőltetett iparosítási program végrehajtásához. A kolhozokat a kommunista állam a tervgazdaság szempontjainak alárendelve a terror eszközeivel hozta létre. A Vörös Hadsereg által megszállt más országokhoz hasonlóan hazánkban is a földek és az emberek „össze-

gyűjtése”, „kollektívákba” kényszerítése a kommunista diktatúra legradikálisabb társadalmi operációja, amely az 1956 és 1990 közötti időszak legtömegesebb, ugyanakkor agyontabusított erőszak-alkalmazása volt. Ha az 1945 utáni állami identitástörési politika és a társadalmi ellenállás összefüggésében gondolkodunk, a történeti parasztság volt az utolsó társadalmi tömb, amely 1958-ig zömében magántulajdonon alapuló létformákban próbált élni.

A termelőszövetkezet ifjúsági brigádja, Mezőtúr, 1949. A fiatalok politikai célú mozgósítása, munkahelyi „versenyztetése” a mindennapok részét képezte. A haladást, a lendületet, a katonai alakzatban való együttes menetelést, a munka dicsőítését sugallja a fotó. Mindez természetesen a tervgazdasági céloknak alárendelve.

szocialista projekt és a társadalmi gyakorlat, továbbá a súlyos következmények is össztársadalmi hatásúvá tették. Állításaim igazolására elsősorban a kortársi perspektívákat és tapasztalatokat elemeztem, amelyek azért is fontosak, mert a diktatórikus rendszerek a kényszerű felejtés politikájával az emberek emlékezetének átstrukturálását célozták meg, nagyrészt „sikerrel”.

Ez a nézőpont azért is lényeges, mert különösképpen a marxista-leninista program megvalósítására törekvők gondolkodásában és modernizációs programjaiban igen erős a szükség-szerűség kategóriájához való ragaszkodás. A kollektivizálásról sokaknak még ma is az az álláspontja, hogy a kitűzött iparosítási eredmények eléréséhez szükséges volt az egyéni parasztgazdaságok erőszakos felszámolása. Az efféle magyarázat azért is elfogadhatatlan, mert a szükség-szerűség szempontjának hangsúlyozásával alátámasztja a diktatúra létjogosultságát. Ahogy más történelmi traumák, úgy a kollektivizálás esetében sem élhetünk ezzel a kifejezéssel. Ugyanakkor különösen a jelenkorkutatásra koncentráló múltértelmezésben meg kell különböztetni az ideológiai álláspontokat, az intézményesülés formáit és a társadalmi gyakorlatot. Ezeknek a szinteknek az összemosása csökkenti a történelmi ábrázolás hitelességét.

A politikai diktatúra társadalmiasítását, tehát a társadalom tagjainak sajátos részvételét igen fontosnak gondolom a történelmi helyzetek értelmezésében. A kikényszerített társadalmi részvétel kimondva-kimondatlanul egy olyan kommunista pártprogram volt, amely az 1950-es évek elejének jelenségeitől ugyan valamelyest különbözött, de lényegében mégis ugyanazokat a célokat valósította meg az erőszakos kollektivizálás befejező, 1958 és 1961 közötti időszakában. Ekkorra már egy radikálisan átszabott és szétcsúszott társadalom képe rajzolódik ki.

1945-től a Vörös Hadsereg jelenlétével biztosított kommunista döntésho-

zók akarata a mindennapokban is érvényesült. A kormányzati és rendőrségi pozíciók elfoglalása mellett a földreformrendelet végrehajtásának élet-szerű ábrázolásai egyértelműen rávilágítanak arra, hogy a leplezett kommunista diktatúra milyen módon alakult ki már a novemberi választások előtt. Végrehajtották a földelkobzást, a földosztást, amely egyfajta sikeres tabusítás révén „földreformként” került be a kommunista politikai mítoszok sorába, majd pedig az általános szóhasználatba.

Valójában a bolsevik előzmények sorából beemelt hatalomtechnikai megoldásról, a politikai váltóállítás és a gazdasági diktatúra megteremtésének egyik döntő eleméről van szó. Valamilyest később a gazdaelit kiiktatásával járó kollektivizálás azért is volt radikális és brutális, mert a helyi döntéshozók általában a lehető legnagyobb gyorsasággal akarták létrehozni a nagytáblás gazdaság, a „szövetkezet” fizikai bázisát. A politikai mítoszok egyik-másik megtévesztő örökségére is utalni kell. A „szövetkezet” normál esetben a magántulajdont védte, a kommunista gyakorlatban viszont ezen fedőnév alatt felszámolták a magántulajdonú parasztgazdaságokat.

KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNYOK

Az 1948 ősztől hivatalosan elindított kollektivizálási kampány sajátos, csekély súlyú kolhozokat hozott létre. A politikai hatalom a kollektivizálás első hullámától kezdve élt a megfélemlítés és a terror eszközeivel. Az adópolitika, továbbá az adminisztratív és fizikai erőszak révén szétzilált egyéni gazdaságok nagy részét 1949-től a tagosításnak nevezett eljárás kikényszerítésével lehetetlenítették el. A radikális állami beavatkozás következményeként lényegében megszűnt a földtulajdon biztonsága, beindult egy elvándorlásspirál, és állandósult a munkaerőhiány.

A hivatalos politika szempontjából az 1956 előtti „kolhozmodell”, a kolhozosítás egy kudarc importjának a története, amely az erőforrások pazarlását és semmiképpen sem a kollektív gazdálkodási formák képét mutatta. A kérdéskör egyik fontos eleme a tulajdonfosztással induló proletarizáció, amelynek összehasonlítható lokális és regionális történelmi kutatásába alig kezdünk bele.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS TÖRTÉNELMI ÉRTELMEZÉSE

A kommunista modellben a parasztság mint meghódítandó ellenség jelent meg. Az 1930-as évek szovjet plakátjain is jól láthatók negatív képzettársításokra alkalmas figurák (pl. hüllők, ördög) mint az önálló gazdák és az egyházak képviselői. Az egyéni parasztgazdaságok a központi hatalom szemében eleve ellenpolitikai bázist képeztek. Egyszerre alkalmazkodó és ellenálló magatartásukat az egyházközségek fizikai létükben s jelképeikkel is erősítették. A kollektivizálást nem csupán ezért kell kiemelni a pusztá agrártörténet világából, hanem azért is, mert a

◆ Beszolgáltatás. Az állam a gazdától nem elveszi a terményt, hanem az „önként felajánlja”. A paraszti társadalom az állami politika számára elsősorban erőforrást (munkaerő, gabona, katonai erő) jelentett. A beszolgáltatási rendszerrel (pl. padlás-söprések) a végtelékig fokozták a kizsákmányolást.

A részben és közvetetten elismert kudarcok után a legfelső pártirányítás 1957 végén, 1958 elején ismételen napirendre tűzte a teljes kollektivizálás programját. Az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok közötti jövedelem- és érdekeltségi különbségeknek, múltbeli meghatározottságoknak – a családi, lakóhelyi és egyéb átfedések ellenére –

döntő jelentősége lett a kollektivizálási kampányban. A falvakba küldött agitátorok, köztük ipari munkások jelentős része – a propagandával szemben – nem szövetségest látott az egyéni parasztgazdáiban.

Az irányítók a kollektivizálási kampányban azzal is számolhattak, hogy 1958 májusára már minden járásba megfelelő számú munkásőreységet telepítettek. Kádár Jánosék az év második feléig végrehajtották az '56-os forradalomhoz kötődő megtorlások nagy részét, így a parasztság szemében többnyire jótevő hírében álló volt miniszterelnököt, Nagy Imrét és társait is kivégezték. A pártállami apparátus és erőszakoszervek, továbbá a bíróságok és ügyészségek számára új irányelvet

szabtak, melyben kiemelt szerepet kapott a kollektivizálás kíméletlen végrehajtása. A döntéshozók szempontjából fontos célkitűzés volt az egyházak további megtörése és ellenőrzése.

Bár 1956 hatása, a vereségtudat, a megtorlások következményei a kollektivizálás végrehajtásában meghatározóak voltak, a gazdák többségét mégis csak egy újabb, döntően 1959–1960-ban levezényelt koncentrált kampánnyal tudták beléptetni a tsz-ekbe. Egyáltalán nem kisebbítve a korábbi kulákküldözést és a parasztelles diktatórikus eljárások jelentőségét, de azokhoz képest is átfogóbb érvényű és nagyobb hatásfokú kollektív erőszakalkalmazásra került sor 1958 és 1961 között.

Megtévesztő lehet a mai kutatók számára, ha az 1956 előtti Rákosi-diktatúra intézményesült, viszonylag jól látható büntetési formáiból és mennyiségéből indulnak ki (például a perek és a bebörtönzöttek száma, kitelepítések). Ugyanakkor háttérbe szorul az, hogy a kádári diktatúra gépezete lényegében ugyanolyan államosítást hajtott végre, csak alapvetően megváltoztatta a módszereit. Az erőszakos beavatkozás szintereit, szereplőit és konkrét eszközeit sokkal inkább kiterjesztették a „civil világra”, azaz sok szempontból láthatatlanná tették az eljárást, egyúttal hallgatást kényszerítettek az érintettekre. A korábbi kollektivizálási kampányokhoz képest a társadalom egészének manipulált bevonásával szétterítették a „felelősséget” és a következményeket.

A TERROR TÁRSADALMI GYAKORLATA

A kollektivizálás, a „szocialista bekerítés” terrorjának visszatérő módszerei, formái a következők voltak: 1.) verbális, pszichikai presszionálás, 2.) adminisztratív eszközök alkalmazása, 3.) fizikai erőszak, verés, kínzás.

Szolnok megyében például az egyik 1959. márciusi „agitációs brigádjelentés” részletesen beszámol a kollektivizálási hadjárat általános módszereiről, mint amilyen a célkijelölés, a gazdanév-sor összeállítása, a lokális földkérdés feltérképezése, a propagandisztikus jövőkép, a rendőri biztosítás, az egyéni foglalkozás s végül a megtörés. A részletesen is dokumentált kunhegyesi és a tomajmonostori tapasztalatok azt mutatták, hogy a gazdák megtörésé-

Egy feketevágás „bűnjelei”. Bűncselekménynek számított a megadott normán túli sertésvágás (lásd Bacsó Péter *A tanú* című film adott jelenetét). Az élelmiszerellátást is a központi, állami begyűjtés és újraelosztás határozta meg, sokszor szembeállítva a városi és falusi társadalmat. A negatív képzettársítást ilyen fotókkal is erősítették. (fent)

„Kulákszabotázs” leleplezése. A kommunista terror során a kulák elnevezéssel megbélyegzett gazdaelit kiiktatásával (adóterhek, állandó hatósági vegzálás, koncepciók perek, bebörtönzés, nyilvános kivégzés, munkaszolgálat, kitelepítés) alapjaiban törtek szét a hagyományos falusi kapcsolatokat. (középen)

Kuláknak minősített parasztok vegzálása. Ez a propagandafotó is kifejezi, hogy a kommunista, szocialista program az állami erőszak, beavatkozás egyik szélsőséges formája. A politikai hatalom képviselői a magánélet minden területén, jelen esetben az éléskamrában is ellenőriznek és büntetnek. (lent)

ben a harmadik nap volt a fordulópont. Más településekhez hasonlóan a helyiek többségét egy-egy presztízzsel rendelkező középparaszti személy aláírásának kikényszerítése után tudták beléptetni.

Szolnok megyében egy-egy településre több száz fős agitációs brigádokat küldtek ki, amelynek tagjai mindvégig rendőri közreműködéssel járták be a kiszemelt házakat. Mezőtúron a 400 fős agitátorcsoport 60 százaléka volt tsz-tag – ez az arány érzékelteti a kampányban való társadalmi részvétel összetettségét is. Az agitációban részt vevők köre így a párt és az állami apparátus, a rendőrség, a munkásörtség, az iparban dolgozók, a diplomások különböző csoportjaitól a már beléptetett parasztkig terjedt. A pressziós eszközök és az erőszakszervezetek jelenléte ellenére a legfontosabb termelési kérdések, mint például a vetőmagellátás és az állattartás feltételei tisztázatlanok voltak a döntéshozók számára is.

Mint megfélemlítési eszközt kezdetől alkalmazták a beidézést a tanácsházára. A tiszasasi bekerítés körülményei több szempontból is reprezentatívak: „*Újabb állomáshelyünkön, Tiszason is azzal a módszerrel dolgoztunk, mint Kunhegyesen. Itt is feltérképeztük a területet, és megcsináltattuk a névsoro-*

AZ ERŐSZAK ESZKÖZTÁRA

Foglaljuk össze, hogy a kollektivizálás során gyakorolt erőszaknak, tettlegességnek milyen visszatérő módszerei, formái voltak.

- tanácselnöki, hangosbeszélőn történő fenyegetés, beidézés
- „szovjet tisztként”, „rendőrként”, „ügyészként” való agitatori megjelenés
- tömeges felsorakoztatás után a belépési nyilatkozat aláírásának parancsba adása
- munkakönyv-visszatartás, rokonok, hozzátartozók ipari munkahelyének felmondása, katonai besorozásuk
- utcáról elhurcolás
- a belépési nyilatkozat aláírása kiskorúval
- gyerek kizárása óvodából, iskolából vagy ezzel fenyegetés
- rendőrséggel való elvitetés
- éjjeli rajtaütés a rendőrség, munkásőrség, civil ruhás fegyveresek, funkcionáriusok és más „népnevelők” segítségével
- fegyveres üldözések, lövöldözések
- garázdaság, élelmiszer- és italzsákmányolás
- házkutatás színlelése
- berendezési és használati tárgyak, járművek tönkretétele, a gazda lova farkának levágása
- fél lábon állás a falnál, a homlokhoz és a falhoz helyezett ceruzával
- lábtiprás, rugdosás, haj- és fülhúzogató, a fej falba és asztalba verése, az orr és a nemi szerv csavarása
- boxer- és gumibothasználat
- futtatás nagykabátban, majd kályha melletti izzasztás
- padlóra tett pénzen az ujj rajtatartásával körbejáratás
- a „jelölt” és hozzátartozóinak, gyerekeinek pofozása, ütlegelése
- nők megalázása, ruhájuk letépése
- a férj verése közben a feleség fegyverrel fenyegetése
- gumicsővel lábütlegelés
- szabad kézzel égő parázs kiszedése a kályhából.

A falubeliek, a megmaradt parasztság számára rendszerint idegen személyek által végrehajtott fizikai-lelki megtörés fázisa után sokszor következett a második szakasz: egy ismerős, rendszerint helyi funkcionárius „udvarias, baráti beszélgetés közben” az illetőt végül belépette a tsz-be.

kat. Itt annyiban volt könnyebb a munka, hogy tanyák nem voltak, mint Ócsodón, ellenben a szőlőterületek nehezítették a szervezést. A dolgozó parasztoknál kint igen komolyan beszélgettünk, és egy-egy helyen sokszor fél napot is eltöltöttünk, míg sikerült meggyőzni őket igazunkról. Az időt nem sajnáltuk, mert tisztában voltunk azzal, hogy ha a falu hangadóit meggyőzzük, akkor könnyebbé válik a munkánk. Így is történt. Találkoztunk olyan személlyel, aki azt mondta a belépőknek, hogy a tsz-ben még tökmagot sem fognak enni, nem lesz semmijük sem azoknak, akik belépnek. Azonnal behívtam az illetőt, és jegyzőkönyvet vettem fel róla. Az illető kijelentette, hogy aláírja a belépési nyilatkozatot, melyre azt mondtam neki, hogy ne gondolja azt, hogy ezzel akarom kényszeríteni arra, hogy lépjen be a tsz-be. Nem is engedtem neki aláírni, hanem hazaküldtem. Másnap reggel ismét bejött és kérte, hogy aláírassa a belépési nyilatkozatot. Előzőleg tájékoztam erről a személyről, és megtudtam, hogy agrárproletár volt. Megmondtam neki, hogy hibáját jövátelheti azzal, hogy legalább 10 szemelet belépet. Ezt vállalta is, és még aznap 11 szemelet léptetett be, utána pedig 12-iknek ő is aláírta a belépési nyilatkozatot.”

Hogy sok, 1956 után az önálló gazdálkodáshoz visszatérő s abba investáló parasztember mennyire végzetes sorscsapásnak tartotta a tsz-világot, arra példa a következő eseteleírás: „Mezőhéken lakik egy igen csavaros észjárású V. J. nevű dolgozó paraszt. Taktikája a következő volt: mindenről beszélt a végtelenségig, csak hogy a tsz-ről ne legyen idő beszélni, másrészt mint szőlőtulajdonos is mindenáron borral akarta elütni az időt. Amikor már kevesen voltak kívül a tsz-eken, és ő is kézbe vette a ceruzát, hogy a nyilatkozatot aláírja, megszállhatatlanul felvette, letette, egy betűt leírt a nevéből, majd letette a kezéből, és így tovább, míg végül is aláírta, de kijelentette: »Aláírtam, de holnap már nem élek.« És másnap valóban levágott egy közel 300 kg-os hízót, és olyan disznótoros vacsorát csapott, hogy még illet keveset láttak a környéken.” A közösséget megvendéglő gazda a disznótoros vacsorát halotti tornak szánta, amellyel tudomásul vette a kényszerű belépést, és elbúcsúzott egy végleg megszűnő életformától.

1959 tavaszáig az ország szántóföldjeinek 55,1 százalékát tagosították be a tsz-ekbe. Az első áttöréseket a dunántúli megyékben (Győr, Veszprém, Ko-

márom, Fejér) és a kezdettől kiemelt Szolnok megyében érték el. Az átfogó kollektivizálási hullámok kezdetben a földnélkülieket, majd fokozatosan a kisebb-nagyobb birtokkal rendelkezőket is bekényszerítették a tsz-ekbe.

A *Népszabadság* szerkesztőségéhez 1960 februárjában a kimutatás szerint 3008 levél érkezett. Vidékről 2021 (67%) fő írt, akik közül 648 (az összes 22%-a) kifejezetten ún. „falusi problémákat” taglalt, kimondva-kimondatlanul a szerkesztők által is az „erőszakos tsz-fejlesztés” kategóriájába sorolt jelenségekről számolva be.

A „munkás-paraszt” kapcsolatok mitikus és fetiszizált hivatalos színpadiasságától nyilvánvalóan eltérő, ám rendkívül életszerű tapasztalatokat mutatja meg a következő, 1960 márciusában írt dunaföldvári levél: „Szeretném, ha tudnának arról, ami öt héten keresztül történt Fejér megye déli részében, Cecén, Alapon, Sárszentmiklóson, Sárbogárdon. Először kezdték a bányászok, azok nem értek el eredményt, aztán jöttek a sztálinvárosiak, azok kivették minden emberi érzésükből. Nem tudtak azok se boldogulni, tehát más módszerekhez folyamodtak. Adókievetések, idős, munkában megrokkant emberek leköpdösésével. Akikkel így sem boldogultak, azokat berendelték a tanácsházára. Ott szidással, pofozással, revolverek mutogatásával kicsikarták az aláírást. Sok ember a házat reggel otthagya, bujkált, mint az űzött vad a szárkupacokban. Lesték, mint a betörőt, és este, ha megjött, lecsaptak rá. Most jelentik, mint a győztes vezérek, hogy megszervezték a tsz-t.”

Hogy a kollektivizálás milyen radikálisan, máról holnapra dúlta fel a generációs kapcsolatokat, szakította meg a legkülönbözőbb paraszti életvezetési hagyományokat, arra az albertirsai öregek 1960. januári leveléről írt beszámoló világít rá: „Folyik a tsz agitáció. Nagyon el vannak keseredve, mert nem tudnak már dolgozni, földjeiket elveszik, így megélhetésük nincs biztosítva. Eddig a földért gyermekeik eltartották őket, de a földjáradékért az eltartást senki nem vállalja.”

TÁRSADALMI REAKCIÓK

A tsz-be kényszerülő emberek lényegében a lehetséges három védekezési reakció közül az elsőt (amely úgymond figyelemre sem méltatja az agitációt) nem alkalmazhatták. A második for-

Kilépési nyilatkozat

Alulírott bejelentem a M.T.Sz. vezetőségének és a tagságnak, hogy a gazdasági év bevégeztével a szövetkezetből kilépek. Ehhez kérem az ösztagság hozzájárulását

Hódmezővásárhely 1955. V hó 16. án

Apatóczi Lajos.

mára, a harcra sem volt nagyon lehetőség, legfeljebb csak igen korlátozott mértékben. Tömegesen a harmadik reakció útját járták be: elhagyták a falut vagy erőszak hatására aláírták a belépési nyilatkozatot.

Már 1945 előtt is szárnyra kaptak bizonytalan eredetű hírek (a kolhozosítástól a „rémhírekig”), majd az 1945-től ismétlődő földindulások személyes-családi tapasztalatai, a széteső identitások sajátos társadalom- és történelemformáló tényezővé váltak.

Az erőszakos állami beavatkozással szemben 1956 előtt létező passzív és aktív falusi ellenállási formákra itt csak utalhatok. Több tekintetben is elfelejtődött, hogy a kollektivizálás ellen tömeges megmozdulások, tüntetések voltak. 1956 leverésétől számítva a teljes kollektivizálás elleni nyílt társadalmi ellenállás az 1980-as évekig tartó periódus elfojtott emlékezeti zónájába, „hőstörténetei” közé tartozik, tartozhatna.

A tiltakozás területi szempontból sokkal inkább volt jellemző a Dunától keletre. Az ellenállással összefüggő jelenségek feltárása nyilvánvalóan további kutatásokat érdemel. Előfordulásukban, intenzitásukban minden bizonnyal nagy szerepet játszott az adott területek földrajzi elhelyezkedése, a földek és az egyéni gazdaságok minősége, a számításba vehető más munkahelyek elérhetősége, a családi-társadalmi kapcsolatrendszerek révén is megtalálható menekülési útvonalak vagy éppen az államhatalommal szembeni viselkedés-történeti hagyománya.

„TSZ-PSZICHÓZIS”

A kollektivizálás utáni jelentések rendszeresen beszámoltak a különböző krízishelyzetekről: a teljesen elmaradó fizetésekéről és juttatásokról, a beváltatlan ígéretekről, a városba költözés tömegességéről, szegény és módos tsz-tagok konfliktusairól.

A radikális agrárfordulatot jelentő erőszakos kollektivizálás a józan közgazdasági normákkal ellentétes szabályt követett, hiszen az emberi munkaerő fejlesztése helyett annak gyengítését eredményezte. Az egykori földéhséget a földtől való megszabadulás, az előregedő településeket eredményező tömeges elvándorlás váltotta fel. A földjüktől megfosztott öreg tsz-tagok bevallva-bevallatlanul teherré váltak. Az utánuk elvileg fizetendő földjáradék nagysága papíron sem fedezte az SZTK- és a nyugdíjjáradék összegét. A radikális tulajdonfosztás mellett egy másik, hivatalosan tabunak számító társadalmi konfliktus, a munkanélküliség is országosan érezte hatását.

Az egyéni parasztgazdaságok felszámolása egyben azt is jelentette, hogy a földbirtok, mint a magántulajdon köré hierarchikusan szerveződő falusi egzisztenciák alapja, már nem jelentett egyben egyházi bázist is. Így a tévesztetés a mindennapokban zajló „vallásháborúnak” is tekinthető, amelyben egyrészt az állam és a vidéki alsópapság, másrészt az agitátorok és a kollektivizálásban érintett gazdák családjai csaptak össze.

Apatóczi Lajos hódmezővásárhelyi paraszt kilépési nyilatkozata: „Alulírott bejelentem a M.T.SZ. vezetőségének és a tagságnak, hogy a gazdasági év bevégeztével a szövetkezetből kilépek. Ehhez kérem az ösztagság hozzájárulását” (1955)

A parasztság ily módon végrehajtott felszámolásából nagyrészt következően a vidéki életvilágok deviáns, önpusztító, sokszor a tsz-pszichózissal jellemezhető magatartásformái máig hatóan meghatározzák a magyar társadalom mentális állapotát. Ezek a hatások akkor igazán szembetűnők, ha Európa azon vidékein járunk, ahol nem volt kollektivizálás. Sokszor a kutatók figyelmét is elkerüli a társadalmi ár. A kollektivizálás sajátos társadalmi operáció volt, amelynek során radikálisan szétverték a hagyományos paraszti tömböt. Az egyesek által „utóparasztoknak” nevezett és sikeresnek minősített réteg aránya nyilvánvalóan csak elenyésző részét képezte az egykori domináns agrártársadalomnak. A sokszor mitizált szocialista agrártermelési „sikerek” egy sajátos állami elosztási rendszerben és még inkább az újabb háztáji önkiszármányolás révén, korlátozott ideig voltak érzékelhetők.

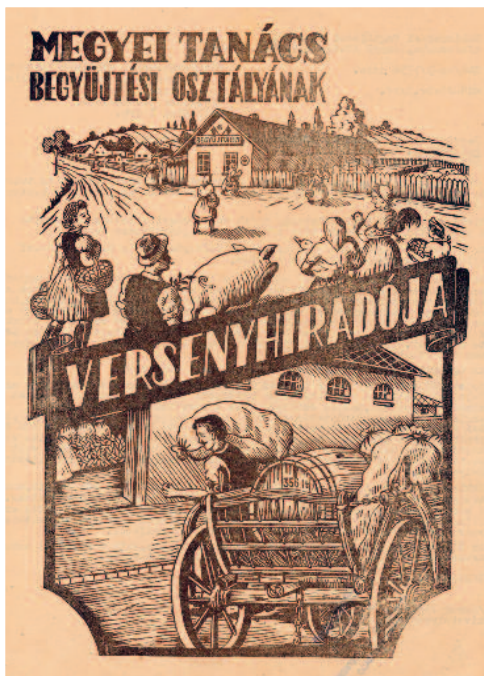
A rendszerváltozás éveiben a dekollektivizálás hogyanja és következményei még különösebb élességgel világítanak rá az évtizedekkel korábbi sorsfordítás jelentőségére. ♦

NAGY NETTA

Szembeszegülő parasztek a kollektivizálás kezdetén a Dél-Alföldön

A paraszti társadalom felszámolásához a kommunista hatalom változatos módszereket alkalmazott, amelyek között a paraszti gazdaságokra rótt kötelező terménybeszolgáltatási rendszer az egyik leghatékonyabb eszköznek bizonyult a Rákosi-rendszer végéig. Az állami terménybegyűjtés több mint egy évtizedes fennállása alatt módos, közép- és kisparaszti gazdaságok ezreit juttatta az özszeomlás küszöbére. A kényszerítő intézkedésekre a paraszti társadalom sajátos módon reagált, különböző túlélési, megélhetési stratégiákat, magatartásformákat alakított ki a hagyományos paraszti életforma védelmében. Ezek a módszerek többnyire latens, rejtett formában működtek (terményrejtegetés, feketevágás, feketekereskedés), azonban az alávetettek sok esetben nyíltan is kifejezték tiltakozásukat a rendszer ellen. De vajon hogyan? Milyen formában merték felvállalni a parasztek a nyílt konfrontációt a hatalommal szemben? Mi történhetett akkor, amikor végrehajtott érkeztek a gazda portájára? Milyen sorsra jutott az, aki kimondta vagy akitől kiprovokáltak véleményét a kommunista rezsimről?

(A teljes cikk honlapunk Online plusz rovatában olvasható)

BALOGH DOROTTYA

A kollektivizálás első éveit Békés megyében

Mondhatjuk, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése Békés megyében kezdődött meg. Az első termelészövetkezet Sarkadon alakult meg, 1948-ban létrejöttek az első állami gépállomások is. Diktatórikus módszerekkel vették el a földet a parasztságtól, még azokat is, amelyeket a földosztás során kaptak. Megindult a kollektivizálás, mégpedig úgy, hogy szó sem volt önkéntességről és fokozatosságról. Aki tehette, megpróbált ipari munkahelyet találni. A kommunista gazdaságpolitika a parasztság több évszázados hagyományát törte meg.

A PÁRT „FEHÉR ARANYA”

A tervezdálkodás egyik legabszurdabb fantazmagóriája volt a gyapottermesztés erőltetése. A gyapot igen későn érett be, gyakran előfordult, hogy a késő őszi, kora téli hónapokban tudták csak leszedni a gubókat. A munkaerővel is problémák adódtak, a betakarítási munkálatokra főként nőkből és gyerekekből álló brigádokat szerveztek, akik Sztálin-műszakban és gyakran vasárnaponként is dolgoztak. A kivézenyelteteket munkaidő után várta a gyapotföld.

(A teljes cikk honlapunk Online plusz rovatában olvasható)

CSIKÓS GÁBOR

A hagyományos paraszti társadalom felszámolása a Jászságban (1945–1965)

Erdei Ferenc szociológus, későbbi földművelésügyi miniszter meglátása szerint a „parasztársadalom belső szerkezetének minden lényeges kérdése” megválaszolható az alábbi három kérdésre adott felelettel: „Hová való? [...] Miféle családnak a sarja és tagja?” és végül „Hol van a földje, jó föld-e vagy hitvány, vagy van-e egyáltalán?” A második világháborút követő húsz év főként ez utóbbi kérdést bolygatta meg. Az 1945-ös földreform vagy az 1948-cal kezdődő kollektivizálási kampányok nem pusztán a föld tulajdon-

jogának szempontjából fontosak, de egy kultúra felszámolásának drámai állomásait is jelzik. Vagyis a 20. század közepén zajló változások tétje a hagyományos parasztvilág léte volt.

Az Új Honfoglalásként hirdetett 1945-ös „földreform” olyan jelszavai, mint hogy „Enyém a föld, magamén aratok” vagy „A föld azé, aki megműveli” azonban értelmezhetetlenek voltak a Jászság lakói számára. Hiszen a föld addig is azé volt, aki művelte, köszönhetően az 1745-ös redempciónak, amely során a jász ősök meg-

szabadultak a feudális függőségtől, autonómiát szereztek és kapitalistább viszonyokat érvényesíthettek, mint a környező falvak jobbágyai. Az önmegváltás következménye, hogy a Jászság területén a 19–20. században sem volt nagybirtok, amely a paraszti birtokgyarapítást gátolhatta volna, sőt, éppen a jász parasztek kezdtek terjeszkedni és vásárolták a tönkrement középbirtokokból Heves megyében vagy Tolnában.

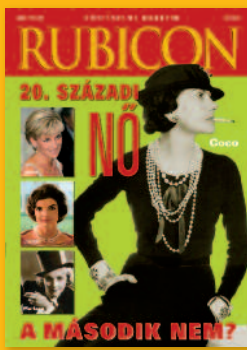
(A teljes cikk honlapunk Online plusz rovatában olvasható)

ŐZE SÁNDOR

A Fehér Gárda

Az államvédelmi nyomozati szervek dokumentálhatóan 1949 első hónapjában jelezték először, hogy a Dél-Alföldön a városok közötti tanyák parasztjait tömörítő szervezkedés folyik, amelynek célja a fennálló rendszer megdöntése. Őszi már le is tartóztatták a mozgalom vezérkarát, mintegy 60 embert. A szóbeli közlések és az Államvédelmi Hatóság iratai alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az első szerveződő egységek az Oroszáza és Hódmezővásárhely között elterülő pusztán jöttek létre 1948 nyarán. A karhatalom ezt is viszonylag hamar felszámolta, mint az ország más táján ebben az időben felálló hasonló Fehér Gárda-szervezeteket.

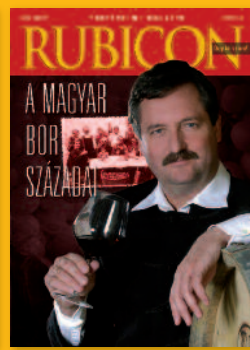
(A teljes cikk honlapunk Online plusz rovatában olvasható)

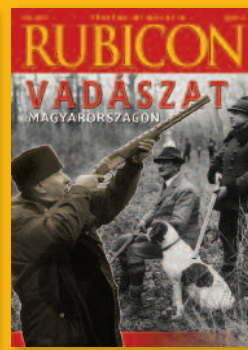
2007/8.

2015/8.

2007/6-7.

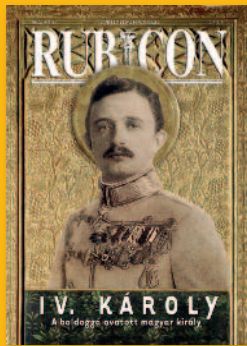

2009/7-8.

2009/11.

Sikerszámaink!

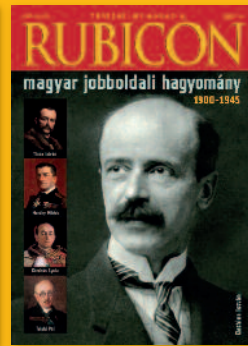
2004/10.

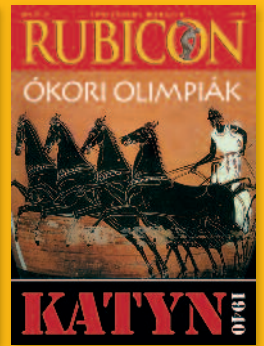
2006/2-3.

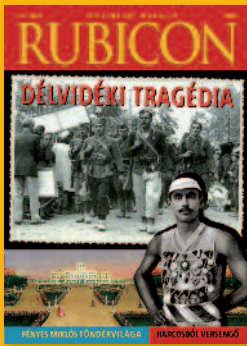
2007/3.

2009/1-2.

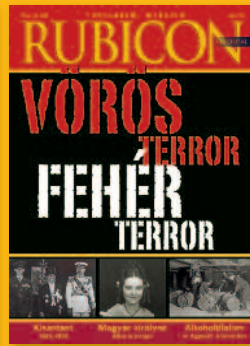
2008/6.

2009/5.

2010/2.

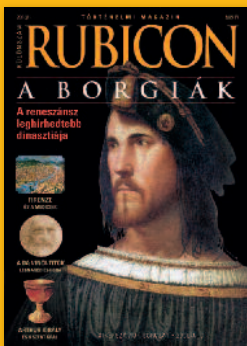
2011/2.

2012/11.

2011/12.

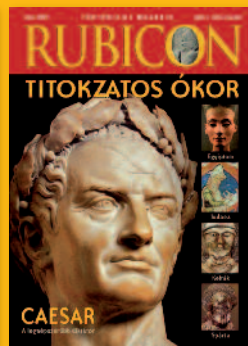
2013/1. különszám

2014/1. különszám

2011/2. különszám

2008/1. különszám

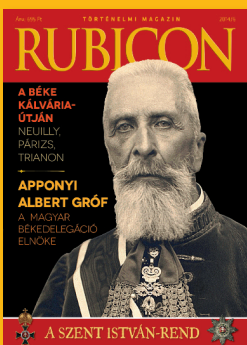

2010/1. különszám

Megrendelhető: www.rubicon.hu

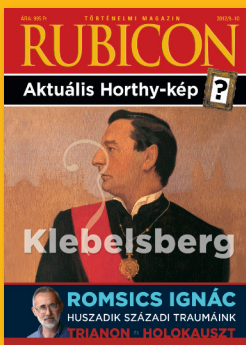
2016/10-11.

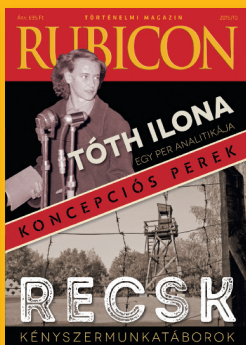
2014/6.

2017/7-8.

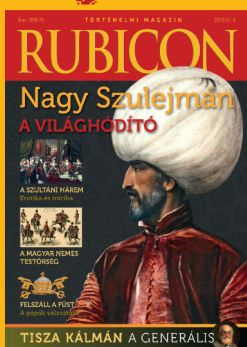

2012/9-10.

2015/10.

Sikerszámaink!

2013/2-3.

2014/10.

2013/8.

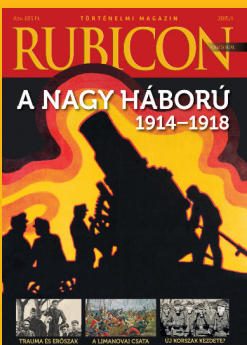
2017/9.

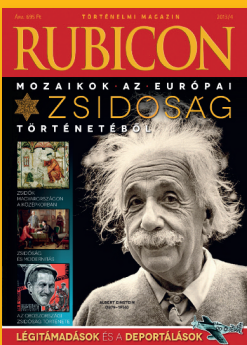
2016/7.

2014/1.

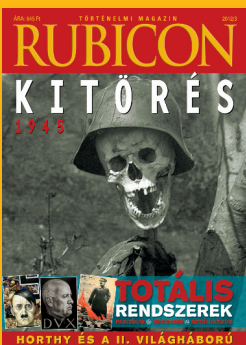
2015/1.

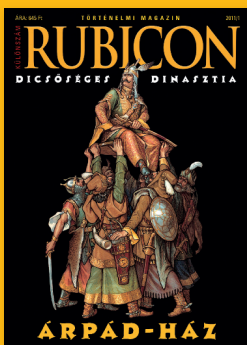
2013/4.

2016/3.

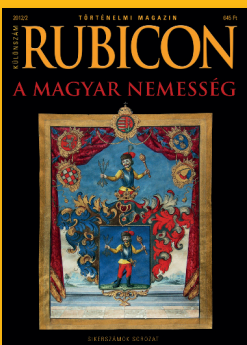
2012/3.

2011/1. különszám

2011/3. különszám

2012/2. különszám

2017/1. különszám

2012/1. különszám

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu